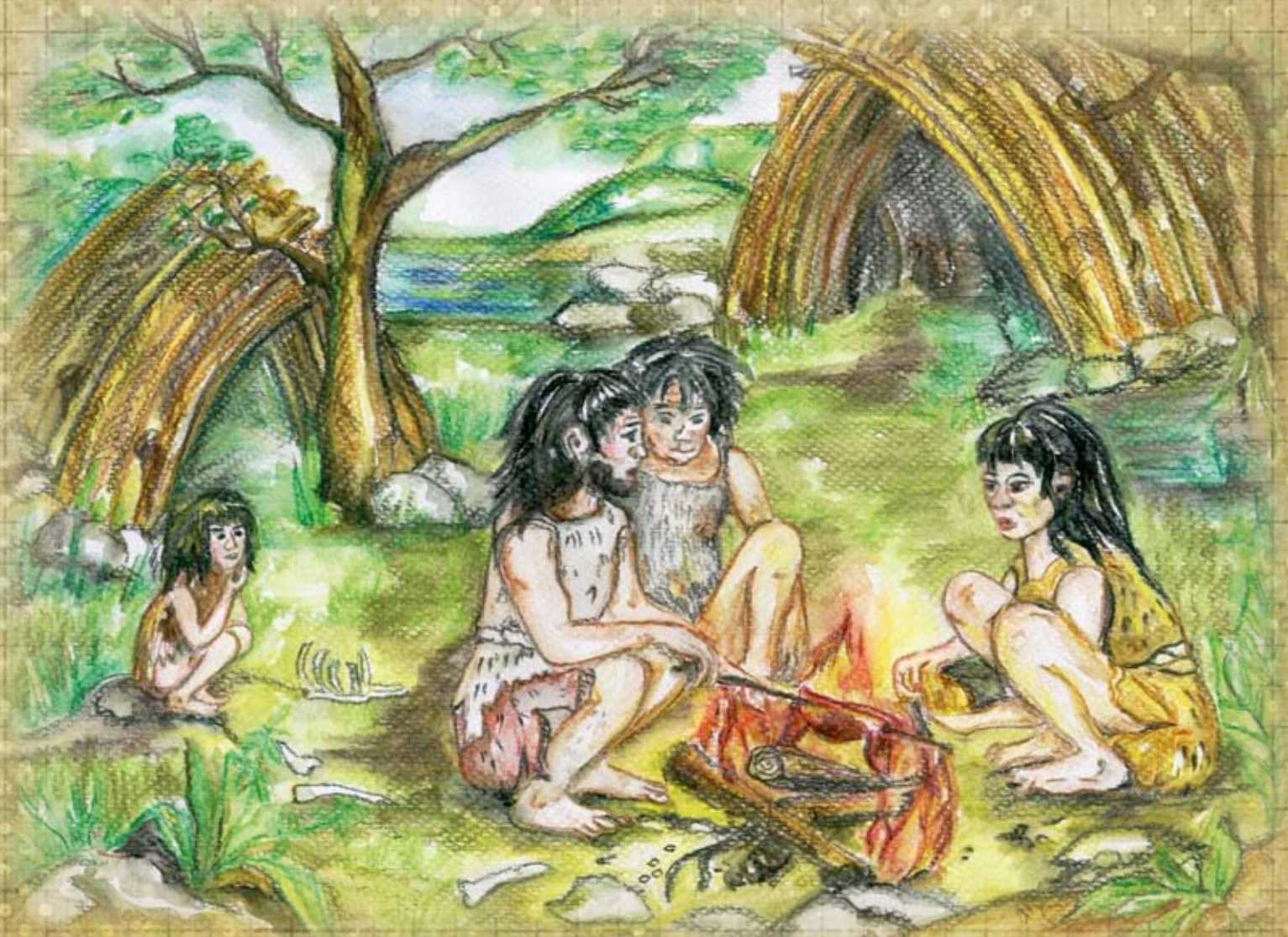

Leili Pukk

KAUGETE AEGADE LOOD

Ajalooõpik VII klassile

Leili Pukk

KAUGETE AEGADE LOOD

Ajalooõpik VII klassile

2012

Leili Pukk

Kaugete aegade lood. Ajalooõpik VII klassile

Õpik vastab põhikooli riikliku lihtsustatud õppekava lihtsustatud õppele

Õpiku lisalugemise tekstid on allalaetavad portaalist www.hev.edu.ee

Retsenseerinud *Lembi Riistan, Ain Ostrat*

Konsulteerinud *Tiit Jänese*

Keeleliselt toimetanud *Merle Sulg*

Illustreerinud *Ingrid Puis ja Vilve Aavik-Vadi*

Kaardid joonistanud *Raivo Luhamägi*

Kujundanud ja küljendanud *Tiina Helekivi*

Fotod ja illustratsioonid töödelnud *Andero Kurm*

Kaane kujundanud *Eve Kurm*

Fotod: Eesti Ajaloomuuseum 25 (odaots, rinnanõel), 27; Eesti Rahva Muuseum 30 (käsikivi), 35 (alumine); TÜ Ajaloomuuseum 102; TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut 19, 25 (kirves), 27; Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut 19 (õngekonksud), 25 (habemenuga, pintsetid), 27; Rakvere Linnus 121; Chris73 62 (üleval paremal); Geri340 62 (keskel); David Monniaux 60; Ivo Kruusamägi 107 (üleval); Leili Pukk 18, 78, 95, 127; Marko Palm 101; Tiina Helekivi 19, 25 (kirves), 27, 28, 30 (jahvekid, tuuleveski), 35 (ülemine), 62 (üleval vasakul), 64; Saffron Blaze 77 (paremal); Vikipeedia; Wikimedia Commons

Õppevara väljaandmist on toetanud Euroopa Sotsiaalfond ja Eesti riik programmi „Hariduslike erivajadustega õpilaste õppevara arendamine“ kaudu.

Programmi viib ellu SA Innove

Autoriõigus: SA Innove, 2012

Kõik õigused kaitstud. Igasugune autoriõigusega kaitstud materjali ebaseaduslik paljundamine ja levitamine toob kaasa seaduses ettenähtud vastutuse.

ISBN 978-9949-9332-6-6 (trükis)

ISBN 978-9949-9332-7-3 (pdf)

Trükiettevalmistus: Kirjastus Studium
Riia 15 b, Tartu 51010
Tel 7343 735, www.studium.ee

Trükitud OÜ Greif trükikojas
Lohkva, Luunja vald
Tartumaa 62207

SIŠUKORD

1. Ajaarvamine	5
2. Ajalugu ja ajad	7
3. Muinasaja inimesed	8
4. Varased põlluharijad ja karjakasvatajad	12
5. Maailm muinasaja lõpul	14
1.–5. peatüki kordamine	17
6. Eesti muinasajal	18
7. Muistsed kalastajad ja kütid	20
8. Pronksiaeg Eestis	25
9. Rauaaeg Eestis	27
10. Muinaseestlaste uskumused	31
11. Eestlased muinasaja lõpul	32
12. Eestlaste sugulased ja naabrid	36
13. Eesti naabruses tekivad riigid	38
6.–13. peatüki kordamine	41
14. Elust vanaajal	42
15. Mesopotaamia kultuur	43
16. Egiptus – Niiluse kink	46
17. India kultuur	52
18. Hiina	54
14.–18. peatüki kordamine	56
19. Vana-Kreeka	57
20. Kõik teed viivad Rooma	61
21. Ristiusu teke	64
19.–21. peatüki kordamine	66
22. Keskaeg Lääne-Euroopas	67
23. Põllunduse ja karjanduse areng keskajal	69
24. Talupoegade elu keskajal	71

25. Feodaalide elu	74
22.–25. peatüki kordamine	76
26. Keskaegsed linnad	77
26. peatüki kordamine	81
27. Kirik ja ristsõjad	81
27. peatüki kordamine	84
28. Ristisõda jõuab Läänemere äärde	85
29. Eestlaste muistse vabadusvõitluse algus	89
30. Sõda rüütlitega jätkub	91
31. Taanlased Põhja-Eestis	93
32. Vallutussõja lõpp	95
28.–32. peatüki kordamine	98
33. Eestlased võõra võimu all	100
34. Jüriöö ülestõus	103
35. Keskaegsed linnad Eestis. Tallinn	105
36. Reformatsioon ehk usupuhastus	110
33.–36. peatüki kordamine	111
37. Eestlaste naabrid 13.–15. sajandil	115
37. peatüki kordamine	119
38. Liivi sõda 1558–1583	119
39. Eesti Rootsi koosseisus	123
40. Kooliharidus Rootsi ajal	125
38.–40. peatüki kordamine	127
41. Suured leiutised	128
42. Maadeavastused	132
43. Esimene ümbermaailmareis	134
Kordamine	137
Õpiku sõnaseletused	138

1. AJAARVAMINE

Kuidas arvutatakse või mõõdetakse ajaloos aega?

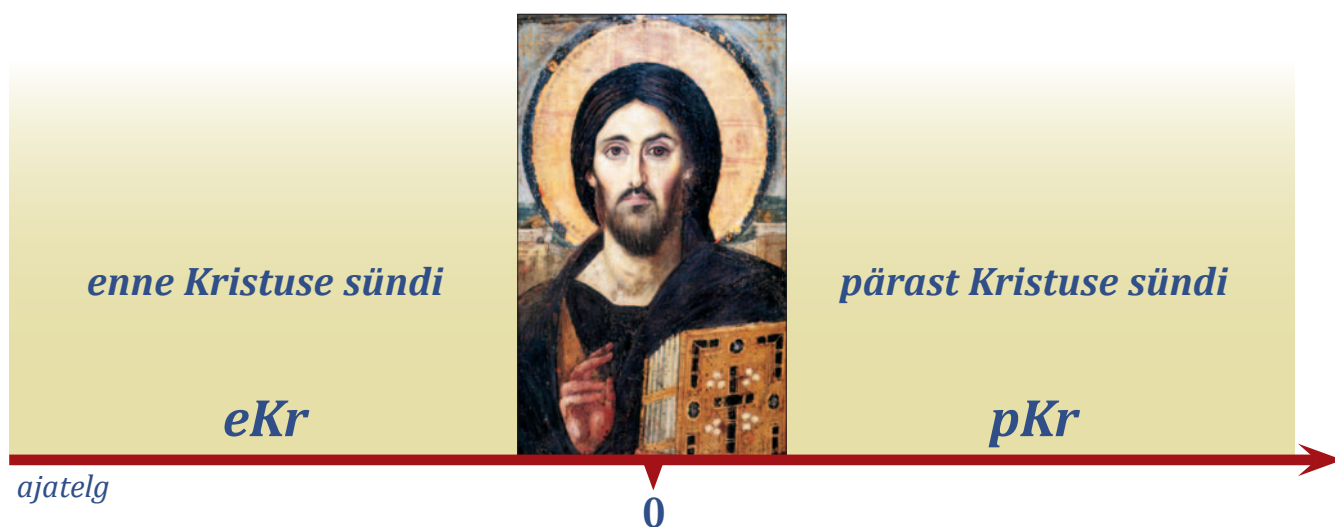
Igapäevases elus mõõdame aega minuti, tunni, ööpäeva, nädala, kuu ja aastaga. Ajaloo jaoks on need ajavahemikud liiga lühikesed. Seepärast räägivad ajaloolased **aastakümnest** (10 aastat), **sajandist** (100 aastat) ja **aastatuhandest** (1000 aastat).

Millal ajalugu algab?

Me ei teagi täpselt, millal kujunesid esimesed tänapäeva inimeste moodi inimesed. Kõige vanemaid jälgi inimestest on avastatud Aafrikas. Sealt on teadlased leidnud inimeste luid ja tööriistu. **Oskus valmistada tööriistu on üks peamisi tunnuseid, mis eristab inimest ahvist.** Leitud tööriistade järgi arvavad teadlased, et tänapäeva inimeste kauged eellased elasid Aafrikas juba kaks ja pool miljonit aastat tagasi.

Millest lugeda aastaid?

Ajalool puudub kindel algusaasta. Eri rahvad on hakanud aastaid lugema erinevatest, nende jaoks tähtsatest sündmustest alates. Meie ajaarvamine algab **Jeesus Kristuse** sünnist. Aja märkimiseks kasutame lühendit **pKr** (pärast Kristuse sünni). See on aeg pärast Kristuse sünni aastast 1 kuni meie praeguse aastaarvuni. Aastaid, mis olid enne meie ajaarvamist, märgime lühendiga **eKr** (enne Kristuse sünni).

Meie elame aastal 20... pKr. Inimeste eellased elasid maakeral miljoneid aastaid tagasi, seega eKr.

Numbrid ajaloo

Aja kulgemist märgime numbritega. Numbrid tähistavad kuupäevi, aastaid, sajandeid või aastatuhandeid. Tänapäeval kasutame rohkem araabia numbreid.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Kasutusel on ka Rooma numbrid.

1 – I	6 – VI	11 – XI	20 – XX	100 – C
2 – II	7 – VII	12 – XII	21 – XXI	500 – D
3 – III	8 – VIII	13 – XIII	30 – XXX	1000 – M
4 – IV	9 – IX	14 – XIV	50 – L	
5 – V	10 – X			

Näiteks näeb aasta 2013 Rooma numbritega märgituna välja järgmiselt: MMXIII.

Kuidas määrata sajandit?

Kristuse sünniga algas meie ajaarvamise I sajand. See kestis kuni aastani 100. 101. aastaga algas II sajand.

Jeesus Kristus	– ristiusu ehk kristluse rajaja
sajand	– sada aastat

Küsimused ja ülesanded

1. Mis ajaühikutega märgime igapäevases elus aega?
2. Mitu aastat on sajandis? Aastatuhandes?
3. Mis sündmus on võetud meie ajaarvamise alguseks?
4. Kirjuta araabia numbritega tänane kuupäev, käesolev aasta.

2. AJALUGU JA AJAD

Inimkonna ajalugu on kestnud väga pikka aega.

Inimkonna ajaloo kõige varasem ja kõige pikem periood oli **muinasaeg**. Muinasaaja alguseks loetakse tööriistade kasutamise algust umbes 2,5 miljonit aastat tagasi. Kahjuks puuduvad selle aja kohta kirjutised, sest sel ajal kirja polnudki.

Kirja hakati kasutama üle 5000 aasta tagasi, mil algas järgmine etapp ajaloos – **vanaaeg**.

Vanaajale järgnenud ajajärk oli **keskaeg**. See algas Lääne-Rooma riigi lagunemisega rohkem kui 1500 aastat tagasi – 476. aastal. Keskaeg lõppes 15. sajandil.

Keskajale järgnes **uusaeg**. Selle ajajärgu algus on seotud Ameerika avastamise ja teiste suurte maadeavastustega 15. sajandil.

Uusajale järgnenud ajajärku nimetame **lähiajalooks**. See ajajärk algas 20. sajandi algul. Lähiajalugu jutustab sündmustest meie kõige lähemas minevikus ja tänapäeval.

Sellest õpikust saad teada, mis toimus muinasajal, vanaajal, keskajal ja varauusajal.

Küsimused ja ülesanded

1. Mis ajajärkudesse jaguneb ajalugu?
2. Vaata ajateljelt, millal algas
 - muinasaeg
 - vanaaeg
 - keskaeg
 - uusaeg
 - lähiaeg
3. Mis olulised sündmused toimusid iga ajajärgu algul?

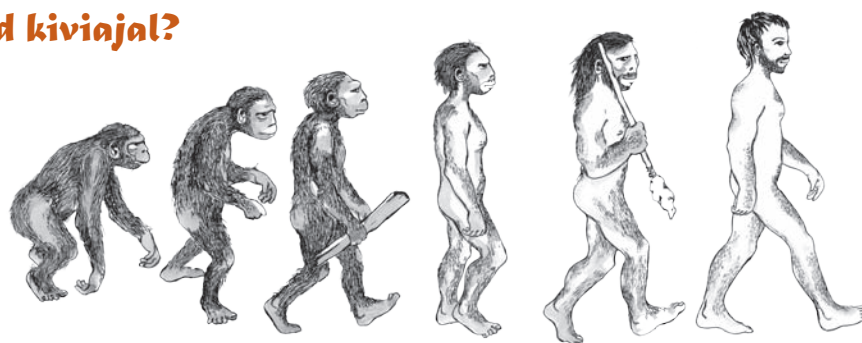
3. MUINASAJA INIMESED

miljoneid aastaid tagasi inimeste eellased AAFRIKAS	umbes 200 000 a tagasi tänapäeva inimene AAFRIKAS	umbes 40 000 a tagasi tänapäeva inimene EUROOPAS
---	---	--

Inimkonna kõige vanemat aega nimetavad ajaloolased **muinasajaks**. Leitud tööriistade materjali järgi jaotavad nad muinasaja **kiviajaks**, **pronksiajaks** ja **rauaajaks**.

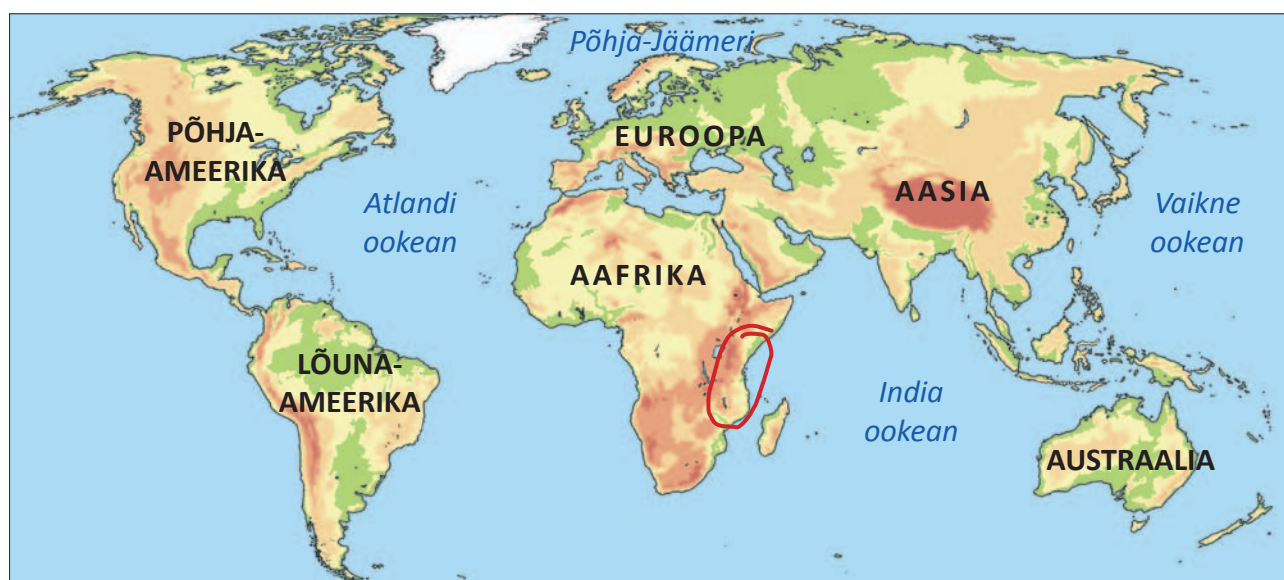
Missugused inimesed elasid kiviajal?

Inimeste kauged eellased ehk inimplased elasid Aafrikas. Inimplased sarnanesid ahvidega, kuid erinevalt loomadest kõndisid nad kahel jalal. Hiljem liikusid inimeste eelkäijad edasi Euroopasse ja Aasiasse.

*Inimese arenguetapid
ahvinimesest tänapäeva inimeseks*

Euroopasse jõudis tänapäeva inimene umbes 40 000 aastat tagasi. Tema kehakuju oli selleks ajaks arenenud samasuguseks nagu meil.

Aafrikast on ajaloolased leidnud jälgi esimestest inimestest: inimeste luid ja tööriistu

Kuidas elasid inimesed kiviajal?

Kiviaja inimese elu oli ohte täis, sest ta elas metsiku looduse ja kiskjate keskel. Üksik inimene oli looduse ees abitu. Hulgakesi oli kergem end hädaohu korral kaitsta. Sel põhjusel elasid sugulased koos. Koos elanud sugulaste rühma nimetati **sugukonnaks**. Sugukonna elu juhtisid vanemad ja targemad sugukonnaliikmed.

Sugukonnas võis elada 20–30 inimest. Sugukonnaliikmed ei tohtinud ka vanal ajal omavahel abielluda. Abikaasa tuli leida naabrite juurest. Nii tekkisid sugukondade vahel sugulussuhted. Mitu suguluses olevat ning lähestikku elavat sugukonda moodustasid **hõimu**. Hõimul olid ühised kombed ja ühine keel.

Sugukonnas olid meestel ning naistel erinevad tööd. Mehed käisid jahil, naised tegelesid **korilusega**: korjasid söögiks marju, pähkleid, seeni ja söödavaid taimi. Veel hiljem, kui mitu hõimu ühinesid, tekkisid rahvad.

Esimesed tööriistad

Esialgu põgenesid inimesed suurte metsloomade eest, aga küllap haaras kauge esivanem viimases hädas puuroika või kivi ja virutas sellega looma pihta. Üllatusega märkas ta, et puunui ning kivitükk aitasid. Tugev loom kas põgenes või kukkus löökidest pikali. Nii sai alguse jahipidamine. Kui õnnestus loom tappa, oli rõõmupäev. Suur hulk liha tähendas, et tükiks ajaks oli toitu ja nälga polnud karta.

Inimene hakkas koguma puunuiasid ning teravamaid kive, sest nende abil oli tal parem toitu hankida. Varsti märkas ta, et ühe kiviga sai teist kivi teravamaks taguda. Niiviisi õppis ta valmistama esimesi algelisi tööriistu ja relvi: **pihukirvest**, torke- ning kaapevahendeid. **Oskus tööriistu valmistada eraldas inimesed loomadest.**

Esimesed tööriistad muutsid kiviaja inimese elu kergemaks

Inimese peas tekkisid aja möödudes üha uued ja uued mõtted. Kauge esivanem sõi jahil tabatud looma liha. Peagi õppis ta kasutama ka tapetud looma nahka. Inimene kaapis naha kivitildudega puhtaks ning mässis selle külma kaitseks ümber keha. Ta torkas maasse puukepid ja kattis need loomanahaga. Nii valmis esimene peavari. Kiviaja inimesed elasid ka koobastes, kus oli soojem.

Esimene koduloom

Esimene koduloom oli koer. Kuidas sai koerast inimese kaaslane? Küllap hulkus inimeste asulate ümber pidevalt metsikuid koeri või hunte. Need loomad loot-
sid leida ära visatud konte või muid toidujäätmeid. Ajapikku harjusid metsloo-
mad inimestega sedavõrd, et neist saidki koduloomad. Koerast sai koduvalvur
ning muinasküti abiline jahil.

Kuidas õpiti kasutama tuld?

Kiviajal võttis inimene kasutusele tule. Ühel jahiretkel nägid mehed, kuidas välg lõi puusse ja puu süttis põlema. Veidi hiljem võtsid ka lähedal kasvanud puud tuld. Inimesed põgenesid hirmu-
nult. Kui nad hiljem sinna kohta tagasi läksid, leidsid nad söestunud puutüvede vahelt pruuniks tõmbunud põdrakeha. Jahimehed võtsid tules hukkunud looma koopasse kaasa. Sedaviisi valmiski maa-
ilma esimene praad. Oi, kui hästi see koopa-elanikele maitses! Seni olid nad leppinud toore lihaga, nüüd otsustasid nad lasta saagil tulel pehmeks küpseda.

Suitsevast metsast tõid mehed koopa juurde põleva oksa ning süütasid lõkke, mida nad hoolega valvasid, et tuli kunagi ei kustuks. Nii sai tulest inimese sõber ja abimees. Tuli aitas kiskjaid koopa juurest eemale peletada, andis sooja ning lõkkel sai ka toitu küpsetada.

Esialgu valvasid kiviaja inimesed hoolega, et lõke ei kustuks. Kulus veel aega, enne kui nad ise tuld tegema õppisid. Naised korjasid toiduks metsaande: marju, seeni, pähkleid

Kõne areng

Kiviaja inimestel oli tarvis üksteisele kas ohust teatada või jahilooma asukohta seletada. Algul nad lihtsalt hõikasid üksteist ja püüdsid teatud häälsustega oma sõnumit edasi anda. Üha rohkem tekkis inimestel arvamusi ning tähelepanekuid, mida nad tahtsid kaaslastega jagada. Nii hakkasid nad otsima asjadele nimetusi. Aja jooksul kujunes hõigetest ja häälsustest kõne.

Uskumused

Muinasinimesed joonistasid koo-
paseintele jahiloomi: põhjapõtru
ning piisoneid. Lisaks piltidele on
teadlased leidnud tollest ajast ka
inimeste ja loomade kujukesi. Tõe-
näoliselt oli neil piltidel ning kaju-
kestel oma mõte. Võib-olla uskusid
muinasaja inimesed, et nende esi-
vanemaks oli mõni loom. Küllap
lootsid nad noolest tabatud loomi
joonistades head jahisaaki. Muist-
sed kütid püüdsid ka muul viisil
jahiõnnele kaasa aidata. Enne jahti nad tantsisid, pöristasid trumme ja lausused
nõiasõnu. Neid uskumustega seotud toiminguid korraldasid targad ehk nõiad.

Koopajoonistel kujutasid muinasinimesed jahiloomi

hõim	– mitu lähestikku elavat ühise keele ja kombestikuga sugukonda
kiviaeg	– muinasaja ajajärk, kui tööriistad valmistati peamiselt kivist
korilus	– marjade, seente, pähklite ja juurikate korjamine toiduks; muinasinimese põhiline toiduhankimise viis
muinasaeg	– kõige varasem ajajärk inimkonna ajaloos. Sellest ajast puuduvad kirjalikud teated
pihukirves	– esimene inimese valmistatud algeline kivist tööriist
sugukond	– koos elanud sugulaste grupp

Küsimused ja ülesanded

1. Mis perioodi nimetavad ajaloolased muinasajaks?
2. Kuidas jaotavad ajaloolased muinasaja tööriistade materjali järgi?
3. Kus avastati jäljed esimestest inimestest?
4. Mis eristab inimest ahvist?
5. Nimeta esimesi tööriistu.
6. Mis on sugukond? Mis on hõim?
7. Millist toidu hankimise viisi nimetatakse koriluseks?
8. Jutusta, kuidas sai koerast koduloom.
9. Too kolm näidet tule kasulikkusest.
10. Kirjelda, kuidas arenes kõne.
11. Miks joonistasid ja voolisid muinasinimesed loomi?

4. VARASED PÕLLUHARIJAD JA KARJAKASVATAJAD

Põlluharimine

Sooja kliimaga lõunamaades õppisid inimesed üsna varakult vilja kasvatama.

Põlluharimine sai alguse korilusest. Muinasinimesed olid juba ammu ajast korjanud rohhtaimede seemneid. Aja jooksul panid nad tähele, et mulda langenud seemnest kasvab uus taim. Seejärel hakkasid inimesed teri koguma ning neid eluaseme lähedale maha külvama. Peagi nägid nad, et kobedas mullas kasvavad nisu ja oder paremini. Inimesed hakkasid maad kobestama ning põldu harima. Nii sai korraga palju viljateri. Vili oli liha kõrval vaheldusrikas ja maitsev toit.

Seejärel õppisid inimesed viljateri kahe kivi vahel peeneks hõõruma. Nii said nad jahu. Jahust aga keetsid nad savipotis putru ning küpsetasid kakke.

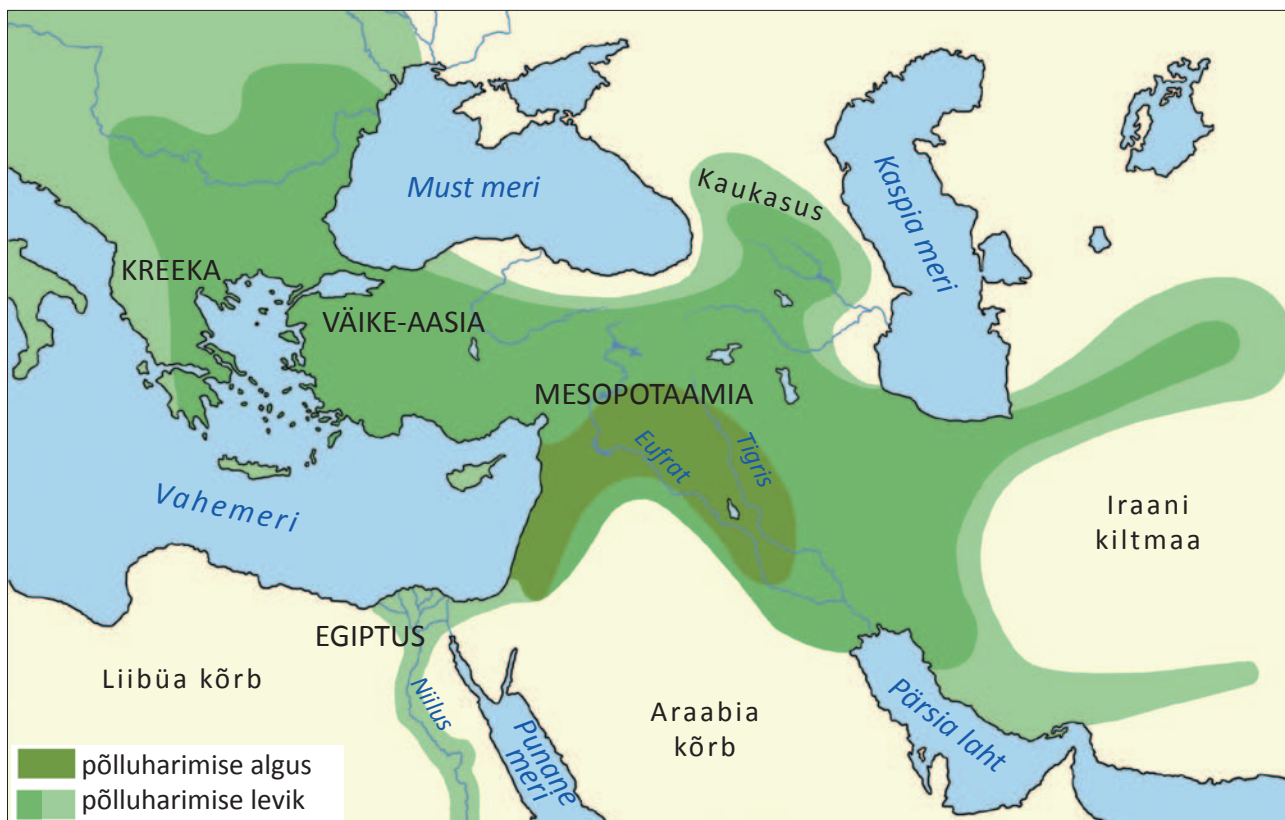

Esimene põllutööriist oli kõblas

Esimesed põllud olid väikesed ja põllutööriistad algelised. Põldu harisid inimesed siis **kõplaga**. Nad kinnitasid puust varre külge teravate servadega kivi või luust teraviku. Sellise kõplaga püüdsid inimesed mulda kobestada ning vagusid tõmmata. Seepärast nimetatakse varajast põlluharimist **kõplapõllunduseks**.

Põlluharimine sai alguse Ees-Aasiast. Tänapäeval asuvad nendel aladel Palestiina, Iisrael, Süüria, Türgi, Iraak ja Iraan. Seal oli soe kliima ning suvel sadas piisavalt vihma. Tänu sellele kasvas vili hästi. Aegamööda levis põlluharimine ka põhjapoolsetele aladele.

Inimesed tegid kõik põllutööd esialgu käsitsi. Hiljem õppisid nad loomi taltsutama ja neid veoloomana kasutama.

Põlluharimine ja karjakasvatus said alguse sooja kliimaga maades

Karjakasvatuse algus

Kui muistsed kütid võtsid kasutusele vibu ning nooled, muutus jaht edukamaks.

Mõnikord küttisid jahimehed rohkem loomi, kui nad toiduks vajasisid. Siis läks liha ülejääk halvaks. Kui aga küttidel õnnestus loom elusalt kinni püüda, võis ta tappa just sel ajal, kui liha toiduks tarvis oli.

Peagi õppisid mehed loomi karjaaeda ajama ja seal kinni hoidma. Kui emasloomad poegisid, kasvasid noorloomad suureks juba elamute juures karjaaias. Kõige esimesed kariloomad olid lambad ning kitsed. Mõne aja pärast lisandusid ka sead ja veised. Koerad aitasid loomakarju valvata.

Vibuga oli võimalik jahiloomi kaugelt tabada

Kariloomadelt said inimesed liha, nahka ning villa. Loomade kodustamine kindlustas muinasaja inimesed toidu ja keha- katetega.

Kõige varasemad karjakasvatajad elasid Väike-Aasia poolsaarel (tänapäeva Türgis) ning Iraanis.

kõblas – põllutööriist
kõplapõllundus
– põlluharimine kõblastega

Koer oli nii karja- kui ka jahikoerana peremehe truu abiline

Küsimused ja ülesanded

1. Millest sai põlluharimine alguse?
2. Mida inimesed aja jooksul märkasid?
3. Mis on kõplapõllundus?
4. Millised loodusolud sobivad viljakasvatuseks?
5. Mis tegevustes abistas koer muinasinimest?
6. Nimeta teisi muinasajal kodustatud loomi.
7. Miks said põlluharimine ja karjakasvatus alguse just sooja kliimaga maades?

5. MAAILM MUINASAJA LÕPUL

Kõik maad ei arenenud sama kiiresti. Väga palju sõltus elu edenemine looduslikest oludest. Kõige soodsamad tingimused põlluharimiseks olid soojades lõunamaades. Seal oli maa viljakas ja põlluharijad said palju viljasaaki.

Metalliaja algus

Kõige varasemad tööriistad olid kivist. Peagi õppisid inimesed sulatama metalle. Vahemeremaades leiutati vase ning tina sulam **pronks**. Pronksist tööriistade valmistamiseks kasutasid inimesed savivorme. Nad valasid sulametalli savivormi. Kui metall oli jahtunud, siis võtsid nad vormi valmis eseme ümbert ära. Pronksist oli tööriistu lihtsam valmistada kui kivist. Uued tööriistad olid ka vastupidavamad. Umbes 3000 aastat eKr algas **pronksiaeg**.

Hiljem õppisid inimesed rauast tööriistu valmistama. Rauamaaki leidub maailmas palju laialdasemalt ja raud on veelgi vastupidavam kui pronks.

Vahemere-äärsetes maades algas **rauaaeg** umbes 1200 aastat eKr, mujal Euroopas natuke hiljem. Rauast tööriistu valmistas sepp. Ta kuumutas rauda tules, kuni see muutus pehmeks. Siis tagus ta seda kõval alusel, kuni rauatükk sai vajaliku kuju.

Rikkad ja vaesed

Muistsed kütid ning korilased olid elanud sugukondadena. Paiksete põlluharijate jaoks polnud sugulussidemed enam nii olulised. Tähtis oli see, et ühe küla inimesed võtsid osa külaelanike ehk **külakogukonna** asjade arutamisest.

Algul olid põllumaad ühised. Ajapikku hakkas iga perekond harima oma põldu ja saak kuulus nüüd just sellele perele. Igal perel oli oma vara. Nii tekkis **eraomand**. Vanemad pärandasid vara lastele.

Inimeste vahel kujunes **varanduslik ebavõrdsus**. Metallist tööriistadega haris mõni pere põldu paremini ning viljasaak oli suurem kui varem. Need pered said teistest rikkamaks. Kõige rohkem põllumaad ja kariloomi oli külakogukondade vanematel. Nemad võtsid endale ka suurema osa sõjakäikudelt toodud saagist.

Kogukonna juhtidest said rikkad **ülilud**. Nad korraldasid kogukonna elu. Ise nad enam tööd ei teinud, vaid võisid endale palgata sulaseid ning teisi teenijaid. Tööle sunniti ka sõjakäikudelt toodud vangid. Selliseid inimesi nimetati **orjadeks**. Orjadel polnud vara ega mingeid õigusi. Nad kuulusid oma pere-mehele.

Enamik inimestest olid siiski vabad talupojad, kes harisid ise oma põldu või karjatasid loomi.

Tähtsal kohal ülikute hulgas olid **preestrid**. Need olid inimesed, kes pidid jumalate tahet täitma ja usulisi kombetalitusi pidama.

Riikide tekkimine

Ülikute ülesandeks oli korraldada ning juhtida suuri töid. Nad suutsid vajadusel inimesi ka jõuga tööle sundida. Ülikute jõuks olid sõjavägi, ametnikud ja tööde ülevaatajad.

Nii kujunesid aja jooksul esimesed riigid. **Riigil oli oma kindel maa-ala, valitsejad ning seadused.** Riigivalitsejaiks said eriti võimsad sõjapealikud ehk **kuningad**. Kuningad valitsesid ülikute, sõjaväe ja ametnike abil.

eraomand	– isiklik vara
kuningas	– valitseja
külakogukond	– ühe küla elanikud
ori	– õigusteta inimene
preester	– usuliste kombetalituste pidaja
pronks	– vase ja tina sulam
pronksiaeg	– muinasaja ajajärk, kui tööriistad valmistati peamiselt pronksist
rauaaeg	– muinasaja ajajärk, kui tööriistad valmistati peamiselt rauast
varanduslik ebavõrdsus	– inimeste jaotumine rikasteks ja vaesteks
ülik	– kogukonna juht, teistest külaelanikest rikkam ja mõjukam inimene

Küsimused ja ülesanded

1. Kirjelda pronksist tööriistade valmistamist.
2. Miks levis rauast tööriistade kasutamine kiiresti?
3. Kes valmistas rauast tööriistu?
4. Kuidas tekkis varanduslik ebavõrdsus?
5. Kes olid ülikud? Orjad?
6. Mida tegid preestrid?
7. Mis vahendeid kasutasid ülikud, et inimesi tööle sundida?
8. Nimeta riigi tunnused.

1.–5. PEATÜKI KORDAMINE

1. Järjesta õigesti inimkonna ajaloo etapid. Alusta kõige varasemast.

uusaeg vanaaeg muinasaeg lähiaeg keskaeg

2. Järjesta õigesti inimhulka tähistavad sõnad. Alusta kõige väiksemast.

inimkond sugukond perekond hõim rahvas

3. Vali loendist neli tunnust, mille poolest erineb inimene loomadest.

*oskab puu otsa ronida
oskab tööriistu valmistada
oskab koobast rajada/kaevata
oskab kõnelda
oskab tuld teha
oskab jahti pidada
oskab põldu harida*

4. Igas reas on üks sõna vale.

- Muinasaeg jaotatakse *kiviajaks, kullaajaks, pronksiajaks, rauaajaks*.
- Esimesed inimesed sõid *marju, kala, kartulikrõpse, liha*.
- Kariloomadelt said inimesed *liha, villa, leiba, nahka*.
- Riigi tunnused on *seadused, lapsed, valitsejad, maa-ala*.

5. Leia paremalt sobiv vaste.

100 aastat	<i>korilus</i>
valitseja	<i>kõblas</i>
isiklik varandus	<i>kuningas</i>
põllutööriist	<i>eraomand</i>
seente korjamine	<i>sajand</i>

6. EESTI MUINASAJAL

jää taandumine umbes 12 000 a tagasi	kiviaja algus umbes 11 000 a tagasi	pronksiaja algus umbes 4000 a tagasi	rauaaja algus umbes 2500 a tagasi
--	---	--	---

Muinasaja kohta pole kirjalikke ajalooallikaid. Sel põhjusel öeldakse, et sündmused toimusid umbes aastat tagasi

Jääneeg

Kauges minevikus oli kogu Põhja-Euroopa kaetud paksu jääkihiga. Jää oli liikunud põhja poolt ka Eesti aladele, tuues kaasa lahtimurtud kivimürakaid. Praegugi võib leida Eesti põhjarannikul suuri rändrahne, mis on tõendid kunagisest jääajast.

Jääajal ei elanud Eestis veel inimesi.

Rändrahn on suur kivi, mis on mandrijää toimet liikunud ära oma algsest asukohast. Eriti rohkesti on rändrahne Lahemaal

Jää taandub Eestist

Aja jooksul muutus kliima soojemaks ning paks jääkiht sulas. Lõuna-Eestist taganes jää tasapisi umbes 12 000 aastat tagasi. Läks aga veel tuhat aastat, enne kui kogu praegune Eestimaa jää alt vabanes. Pärast jää sulamist jäi maa-ala veel pikaks ajaks vee alla. Alles siis, kui vesi alanes ja ilmastik soojenes, tärkasid esimesed taimed. Eestisse rändasid metsloomad. Loomade kannul tulid Eesti aladele inimesed. Neid meelitasid siia kalarikkad veed ning loomarohked metsad. Nii algas Eesti asustamine.

Eesti esimesed elanikud

Eestis on kõige vanemaid jälgi inimasustusest leitud Pärnumaalt Pulli küla juurest ning Lääne-Virumaalt Kunda lähedalt. Ajaloolased arvavad, et Pärnu jõe

ääres Pulli asulas elasid lõuna poolt Eestisse tulnud kalurid ja kütid. Sellest ajast on möödunud umbes 11 000 aastat.

Kõige vanemad asulad

Mõlemast kohast on avastatud tuleasemeid, aga ka muistse inimese kivist ning luust tööriistu (oda- ja nooleotsad, ahingud, õngekonksud, kivi kirved, naasklid). Kunda leiukoha järgi nimetame seda aega Kunda kultuuriks.

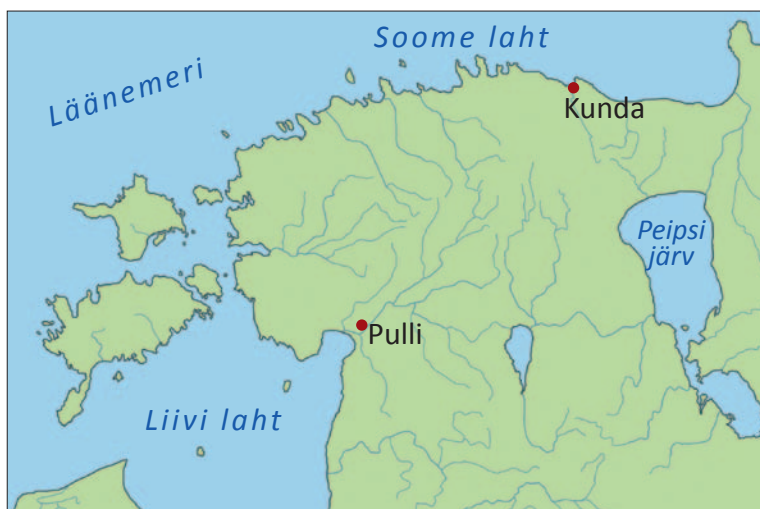
Tööriistade materjali järgi nimetatakse seda aega kiviajaks. Eesti ala esimesed asukad olid kiviaja inimesed. Nad korjasid metsaande, püüdsid kala ning pidasid jahti.

Meie maa oli teistsugune

Kiviajal oli meie maa hoopis teistsugune kui praegu. Kõikjal kasvas tihe mets ja laiusid läbipääsmatud sood. Jõed ning järved olid vee-rohked. Meie praegused rannikualad olid vee all.

Pikapeale kerkis jääkihi alt vabanenud maapind ja meri taandus. Veekogud olid täis kalu. Ajaloolased on leidnud sellest ajast pärinevaid kuni ühe meetri pikkuste havide luustikke. Rannaäärsete külade elanikud küttisid hülgeid.

Metsas elas palju põtru, karusid, hunte, metssigu, jäneseid ning kopraid. Kõige rohkem oli põtru, kes olid ühtlasi peamised jahiloomad.

Kõige vanemaid jälgi inimasustusest on leitud Pärnumaalt Pärnu jõe äärest Pulli küla juurest ning Lääne-Virumaalt Kunda lähedalt

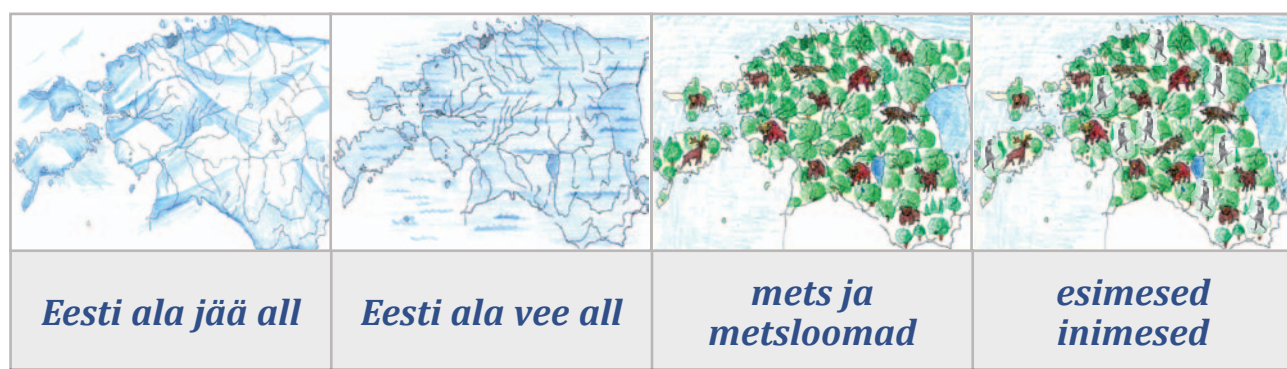
Need olid Eesti ala esmaasukate töö-, jahi- ja kalapüügiriistad

Nii on kunstnik kujutanud kiviaja jahimehi

Küsimused ja ülesanded

1. Mida tõendavad rändrahnud?
2. Miks hakkas jää sulama?
3. Kust on leidnud ajaloolased vanimaid märke inimasustusest Eestis?
Näita neid kohti kaardil.
4. Millest on tulnud nimetus *Kunda kultuur*?
5. Millest valmistasid Eesti esmaelanikud tööriistu?
6. Nimeta Eesti esiasukate tööriistu.
7. Jutusta ajatelje järgi Eestimaa asustamisest.

Eestimaa asustamise ajatelg

8. Missugune oli Eestimaa loodus kiviajal? Mille poolest erines kiviaja loodus praegusest Eesti loodusest? Too välja vähemalt kolm erinevust.

7. MUIŠTSED KALAŠTAJAD JA KÜTID

Kalapüük oli kiviajal üks peamisi toidu hankimise viise ja seepärast asusid inimesed elama jõe või järve äärde. Kalu püüdsid meie esivanemad õnge, võrgu või **ahinguga**.

Üks põhilisi toidu saamise viise oli kalapüük ahingu või võrguga

Suvel püüdsid nad kala kaldalt või puutüvest uuristatud paadist. Talvel püüdsid mehed kala jääaugust.

Muistsed kütid

Muistsed kütid pidasid jahti oga-
liste puunuiade ning pikkade
puuodadega, millel olid teravad
kivist otsikud. Jahimehed panid
loomade tabamiseks metsa **püü-
niseid**, kaevasid loomaradadele
auke. Nad katsid need süvendid
okste ja mätastega, et loomad
ei märkaks ohtu. Sageli valvasid
mehed tundide kaupa loomade
joogikohtades või väljapandud
sööda juures. Linde võis tabada
vibunool. Jahimeestel aitas loo-
majälgi otsida esimene koduloom
– koer. Oli päevi, kui mehed ei
saanud kala ega tabanud looma.
Siis läksid nad koju tühjade
kätega.

Jaht oli kiviaja inimese oluline toidu hankimise viis

Elamisviis ja elamud

Muinasaja inimene polnud võimeline üksi toitu muretsema ega end kiskjate eest kaitsma. Nagu teisedki rahvad elasid ka eestlased koos sugukondadena. Sugukond koosnes sugulastest, kes jagasid omavahel jahisaagi. Koos elades oli ka kergem üksteist ohu korral kaitsta.

Muinaseestlased elasid külades. Nende elamu oli **püstkoda**. Koja jaoks püstitasid mehed puulattidest toestiku. Ehitajad katsid latid suvel kasetohu ning kuusekoorega, külmal ajal aga soojustasid nad elamu loomanahkade ja mätastega. Püstkojad paiknesid ringikujuliselt ning nende vahel oli õu. Kui kala- ja jahisaak asula ümbruses vähenes, liikusid inimesed edasi ning otsisid uue elukoha. Püstkodasid oli uues asupaigas lihtne püstitada, sest igal pool oli puid, sammalt ja mättaid. Ainult loomanahad tuli eelmisest elukohast kaasa võtta.

Inimene ja tuli

Aja jooksul õppisid muinaseestlased tuld kasutama. Algul said nad tuld siis, kui äike lõi mõne puu põlema. Inimesed tõid põleva puuoksa oma püstkoja juurde ning süütasid lõkke. Hiljem õppisid nad ise tuld süütama. Selleks oli kaks võimalust. Kauged esivanemad hõõrusid kuivi puupulki üksteise vastu või lõid kahte tulekivi omavahel kokku, kuni tekkis säde ja seejärel leek. Tuli andis sooja ning lõkkel sai toitu valmistada. Metsloomad kartsid tuld, seepärast kaitses lõke inimesi ka kiskjate eest.

Toiduvalmistamine

Kütid tõid jahil tabatud looma püstkodade juurde. Seal nülgisid mehed kivist või luust noaga loomalt naha ja tükeldasid kere. Loomanaha kuivatasid nad ära ning sellest sai hiljem kate magamisasemele või soe rõivas inimesele endale.

Muinaseestlased elasid püstkodades. Nende kehakatted olid valmistatud loomanahast. Põlev lõke andis sooja ja tulel sai toitu küpsetada. Tule saamiseks kasutasid nad erinevaid mooduseid

Liha küpsetasid muistsed kütid püstkoja ees lõkkel. Külmal aastaajal valmistasid nad toitu püstkoja keskele ehitatud koldes. Peamine toit oli kas kala- või metsloomade liha. Lisaks tegelesid naised korilusega: korjasid marju, seeni, pähkleid ja rohttaimede seemneid.

Kiviaja lõpupoole oskasid esiaja inimesed juba valmistada **pihukirvestest** teravamaid kirveid, millega edenes töö kiiremini. Kirve sees oli ümmargune auk varre jaoks. See kirves oli kujult sarnane paadi ehk venega ning seepärast nimetame selliste kirveste kasutajaid venekirveste kultuuri inimesteks.

Venekirves oli pihukirvest teravam tööriist

Naiste tööd

Kiviaja naised valmistasid süüa nagu tänapäeva pereemadki, aga söögitegemiseks oli neil pliidi asemel lõke. Marjade ja muu söögikraami hoidmiseks punusid naised vitstest korve.

Pereemad kaapisid loomanahad puhaks, et nendest kehakatteid õmmelda.

Kiviaja perenaine kasutas savinõusid

Kiviaja lõpupoole võtsid inimesed kasutusele savinõud. Savipott oli veekindel ning selles sai toitu keeta. Suurtes savinõudes oli hea toiduvarusid hoida.

Kiviaja lapsed

Kiviaja lapsed jälgendasid oma mängudes täiskasvanute töid. Poisid tahtsid kuulsateks küttideks saada. Nad loopisid oda ja lasksid vibuga märki. Veel püüdsid poisid kala ning panid püüniseid väiksematele loomadele. Tüdrukud korjasid marju ja söödavaid taimi, aitasid ema söögitegemisel ning õppisid ka kehakatteid valmistama.

Riietus

Kiviaja inimeste kehakatteks olid loomanahad, sest kangast ei osanud nad veel kududa. Naised õmblesid nahatükid luust nõela ja sooltest niidiga kokku.

Inimeste arv ja eluiga

Kiviajal oli inimeste eluiga üsna lühike. Elu oli siis väga raske, sageli kannatasid inimesed nälga. Tihti haigestusid esiasukad surmaga lõppevatesse tõbedesse. Seetõttu oli inimesi nii Eesti alal kui ka kogu maailmas vähe ning nad ei elanud kuigi kaua. 15–16-aastaseid peeti juba täiskasvanuteks ja 30-aastaseid vana-deks inimesteks.

Tänapäeva Eestis elavad mehed keskmiselt 70-aastaseks, naised aga 80-aasta-seks.

ahing – kalapüügiriist
püstkoda – lattidest püstitatud elamu
püünis – riist või tõke loomade püüdmiseks

Küsimused ja ülesanded

1. Miks jäid inimesed elama veekogude äärde?
2. Mis vahenditega püüdsid inimesed kalu?
3. Mis jahiriistad olid abiks küttimisel? Millega tänapäeval jahti peetakse?
4. Miks elasid kiviaja inimesed sugukonniti?
5. Mis oli kiviaja eestimaalase elamuks?
6. Kirjelda, kuidas ehitati püstkoda.
7. Mis kasu said kiviaja inimesed tule kasutusele võtmisest?
8. Nimeta naiste töid.
Tuleta meelde, kuidas nimetatakse marjade, taimede ja pähklite korjamist toiduks.
9. Kirjelda, mida tegid kiviaja lapsed. Võrdle nende elu ja tegevusi tänapäeva laste omadega.
10. Missuguseid kehakatteid kandsid kiviaja inimesed?
11. Nimeta põhjusi, miks oli kiviaja inimeste elu nii lühike.

8. PRONKSTAEQ EESTIS

Elu arenes, kasutusele tulid metallid. Aja jooksul jõudsid meie esivanemateni esimesed metallist esemed. Need olid tehtud vase ja tina sulamist – pronksist. Kiviajale järgnenud aega nimetamegi pronksiajaks.

Pronksist valmistatud tööriistad olid varasematest palju teravamad ning tugevamad. Kahjuks ei leidu Eestis vaske ega tina. Pronkstööriistu said inimesed **vahetuskaubanduse** teel. Pronksist olid kirved, odaotsad, sirbid ja noad. Naised kaunistasid end pronksehetega: **rinnanõela**, käevõru või helkivate nõopidega.

Ent pronksesemed olid kallid ning seepärast jäid Eestis ka pronksiajal kasutusele peamiselt kivist ning luust tööriistad.

Sellised olid pronksist esemed

Pronksiaja inimestel oli ehteid, tööriistu ja kariloomi. Oma varanduse kaitseks ehitasid nad kindlustatud asulaid, kuhu sõjaohu korral koos loomakarja ja muu varaga varjule minna. Need asulad olid **linnuste** eelkäijad.

Pronksiaja kindlustatud asulad Eestis

Karjakasvatus

Pronksiajal muutus Eestimaa

elanike kõige tähtsamaks elatusalaks karjakasvatus. Jahilooma tabamine oli suuresti õnneasi. Kui aga väike loom kodus suureks kasvatada, on liha toiduks alati võtta. Nii hakkasidki inimesed oma asualal loomi kasvatama. Meie kauged esivanemad pidasid veiseid, sigu, lambaid, kitsi ja hobuseid. Esimene koduloom oli neil nagu teistelgi rahvastel koer. Koer aitas kariloomi valvata ning ajas jahil metsloomade jälgi. Muinaseestlased rajasid asulad jõe või järve äärde, kus olid head karjamaad ja loomadele leidus küllalt süüa.

Alepõllud

Pronksiaja lõpul tegid muinasasukad maad harides edusamme. Eestis levis **alepõllundus**. Mehed raiusid kirvega metsast puud maha ning juurisid kännud välja. Need jäid umbes aastaks kuivama. Seejärel põletasid nad puud ja kännud ära. Tekkinud tuhk oli hea väetis. Põllule külvasid maaharijad viljaseemneid. Selline **alepõld** andis mõne aasta head saaki. Siis tegid inimesed uue alepõllu.

Alepõllu tegemine

1. Mehed raiusid puud maha

2. Puud ja kännud jäid kuivama.
Kuivanud puud põletati

3. Puude põlemisel tekkinud tuhk oli
hea väetis

4. Viimase tööna külvasid inimesed
seemned mulda

- alepõllundus** – metsa maharaiumine ja põletamine põllumaa saamiseks
- alepõld** – metsa maharaiumise ja puude põletamise tulemusena saadud põld
- rinnanõel** – rinnaehe, kaunistatud nõel
- vahetuskaubandus** – kauplemine kaup kauba vastu

Küsimused ja ülesanded

1. Kuidas nimetatakse kiviajale järgnenud aega? Miks?
2. Mille poolest olid pronkstööriistad paremad kui kivist tööriistad?
3. Miks olid pronksesemed kallid?
4. Miks kindlustasid mehed asulaid?
5. Nimeta kariloomi, keda meie esivanemad pidasid.
6. Kirjelda, kuidas tehti alepõldu.

9. RAUAÆG EESTIS

Rauatootmine sai alguse Aasias. Aja jooksul levis see tarkus kaugemale ning jõudis ka Eestisse. Siinsed elanikud õppisid ise raua valmistama, sest kohalikes soodes leidis rauamaaki. Rauast tööriistad ja relvad olid varasematest teravamad, tugevamad ning vastupidavamad. Enam polnud tarvis kalleid tööriistu võõrsilt tuua. Meistrimehed tagusid rauast kirveid, vikateid, sirpe ja muid tööriistu.

Rauast tööriistad ja relvad olid varasematest teravamad, tugevamad ja vastupidavamad

Põlispõllud

Aegamööda muutusid inimesed paiksemaks. Nad muutsid osa alepõlde **põlispõldudeks**. Neid põlde ei jätnud inimesed enam maha, vaid harisid põlvest põlve. Mehed kündsid põldu adraga, mida vedasid aeg-

Põldu künti adraga, seejärel äestati ehk kobestati maa äkkega

lased tugevad härjad. Pärast kündi äestasid maa-
harijad põldu äkkega ning külvasid seemne mulda.

Tolleaegsed põllume-
hed kasvasid otra,
nisu, hernest ja lina.
Kartul oli siis veel
tundmatu, põldudel
kasvas kaalikaga sar-
nanev naeris. Kari-
loomade sõnnikut
kasutasid inimesed
põlluväetisena.

Muinaseestlased sõid naereid

Õitsvad linataimed

Suitsutare

Peamisteks elatusaladeks said põlluharimine ning karjakasvatus. Inimestel oli rohkem toitu ja nad elasid kauem. Põlluharimise areng muutis muinaseestlased paikseks. Neil polnud enam tarvis toitu otsides ühest kohast teise rännata.

Nüüd asusid inimesed endale palkidest maju ehitama. Talvel oli palkhoones soojem kui püstkojas. Hoone katus oli kas õlgedest või pilliroost. Majas oli muldpõrand. Eluhoonel ei olnud korstnat ega klaasaknaid. Koldesuits läks välja kas uksest või seinaavast. Selline maja haises suitsu järele ning seda nimetatigi **suitsutareks**. Suitsutare juures olid teised vajalikud ehitised. Eluhoone lähedale ehtasid mehed aida, kus sai hoida vilja ning riideid. Kariloomad elasid laudas, hobused tallis. Suvel tegid naised süüa suveköögis. See oli lattidest ehitatud püstkoda. Hooneid koos põldudega nimetame **taluks**, põlluharijaid **talupoegadeks**. Eesti talupoja elamu püsis aastasadu peaaegu muutumatuna.

Muinasaja lõpul (13. sajandi alguses) elas eestlane suitsutares, sellega üsna sarnane oli tema elamu ka 19. sajandi alguses. Edaspidi ehtasid rikkamad talupojad juba uutele majadele korstnad, puulaastudest katused ning paigaldasid ka klaasaknad.

Toit

Naised hõõrusid odra- ja nisuterad **jahvektividega** suurel kivialusel jahuks. Jahust valmistasid pereemad putru ning **karaskit**. Toidulauale andsid tublisti lisa kalapüük ja küttimine. Kui kariloomad haigustesse surid ning vili **ikaldus**, said inimesed vähemalt veekogudest kalu ja laantest metsloomi.

Ainuke magus toit oli metsmesilaste mesi. Juba lapsed oskasid jälgida metsmesilaste lendu ning otsida puuõõnest mesilasperesid.

Pronksiaegsetest asulatest on leitud vilja jahvatamiseks kasutatud ümaraid kive, samuti suuremaid aluskive, millel on jahvatatud. Need jahvekivid on pikaajalisest hõõrumisest tahuliseks ja alused nõgusaks kulunud

Riietus

Muinaseestlased õppisid valmistama linast ja villast riiet. Täiskasvanud kandsid linast pikkade varrukatega särki ning selle peal villast kuube. Kuuel polnud taskuid ja kõik vajalikud jahiriistad ning relvad pistisid mehed vöö vahele.

Naised kandsid ees põlle ja õlgadel suurrätikut. Abielunaiste pea oli kaetud linikuga, tüdrukute juukseid hoidis koos värviline pael.

Jalas olid inimestel pajukoorest **viisud** või nahast **pastlad**.

Eestlastel olid seljas kodus valmistatud riided ja jalas pastlad või viisud. Nii mehed kui ka naised kandsid linasest riidest varrukatega särki. Selle peal oli käisteta ja nõõpideta villane kuub, mida nimetati umbkuueks. Keskelt tõmmati kuub vööga kokku. Kõik vajalikud riistad olid vöö vahel

Naturaalmajandus

Muinaseestlastel oli **naturaalmajandus** – kõik eluks vajalikud esemed valmistasid nad oma külas. Põlluharijate hulgas oli mehi, kes oskasid teistest paremini käsitööd teha. Need meistrimehed olid raudsepad, pottsepad, puusepad ning relvasepad.

jahvekid	– hõõrumiskivid teradest jahu saamiseks
karask	– odraleb
naturaalmajandus	– kõik eluks vajalik valmistati külas, kaubavahetust peaaegu polnud
pastlad	– pehmed nahkjalatsid
põlispõld	– pidevalt haritav ja väetatav põld
suitsutare	– korstnata ja akendeta eluhoone, kus suits läks välja uksest või seinaavast
talu	– hooned koos põldudega
talupoeg	– põlluharija
viisud	– puukoorest punutud jalatsid

Küsimused ja ülesanded

1. Miks olid rauast tööriistad varasematest paremad?
2. Mille poolest erinesid põlispõllud alepõldudest?
3. Kuidas nimetati rauaaja inimese eluaset? Too välja suitsutare head ja halvad küljed.
4. Nimeta ja kirjelda tollaste inimeste riideid ja jalatseid.
5. Mis on naturaalmajandus?
6. Mida rauaaja inimesed sõid?
7. Vaata teravilja jahvatamise ajatelge.

jahvekid

käsikivi

vesiveski

tuuleveski

elektriveski

Leivavilja jahvatamise ajatelg

Mille abil saab jahu kõige kiiremini?
Millega oli kõige raskem jahvatada?

10. MUINASEESTLASTE USKUMUSED

Meie kauged esivanemad uskusid, et neil aitab elada looduse vägi. Maa kasvatas vilja, tuli puhastas, vesi rahustas. Muinaseestlased arvasid, et igal linnul, loomal, puul ja kivil on oma hing, et kogu ümborus on vaime täis. Nad olid kindlad, et vees, metsas ning kodus elavad haldjad. Usust haldjatesse kujunes hiljem välja usk jumalatesse. Haldjaid ja jumalaid austasid inimesed **hiites** – pühades tamme- metsades. Pühaks pidasid nad ka allikaid ning kive. Esivanemad viisid haldjatele kingitusi ehk ohvriande, sest austasid ja kartsid neid. Eestlased **ohverdasi** liha, vilja, villa ning metallesemeid. Nii loot- sid nad saada paremat viljasaaki, rohkem kariloomi ja pereõnne.

*Ohvrikivi lohkudesse panid
inimesed haldjatele kingitusi*

Eestlased pidasid lugu surnud esivanematest. Nad uskusid, et inimesel on hing, mis läheb pärast surma surnuteriiki. Surnuteriigis teevad lahkunud samamoodi tööd nagu maa pealgi ja seepärast panid omaksed surnule tööriistad ning toidu hauda kaasa.

Tolleaegsed inimesed arvasid, et lahkunute vaimud külastavad kodu aasta kõige pimedamal ajal – hingedeajal (novembris). Elavad inimesed katsid surnutele laua ja jätsid majaukse lahti, et hinged saaksid sisse tulla.

Tänapäeval süüdatakse hingedepäeval surnute mälestuseks küünlad.

Targad

Muinaseestlaste elus oli tähtis roll tarkadel, kes oskasid haldjate ning jumalatega suhelda, tulevikku ennustada ja haigusi ravida. Selleks et saada teada jumalate tahet, kasutasid inimesed mitmesuguseid nõidusi. Targad andsid nõu, kas jääda elama samasse kohta või on parem kolida mujale. Nad teadsid, millal on parim jahiaeg. Targad tundsid loodust ning oskasid inimesi ravides taimi kasutada.

hiis (hiie, hiit) – püha tammemets
ohverdama – jumalatele ande tooma

Küsimused ja ülesanded

1. Millesse uskusid muinaseestlased?
2. Miks austasid inimesed allikaid, puid ja kive?
3. Kellele ohverdasid meie esivanemad ehteid ja toitu?
4. Keda kummardasid inimesed pühades tammikutes?
5. Miks panid omaksed surnule hauda asju kaasa?
6. Kellele katsid meie esivanemad hingedeajal laua?
7. Kuidas nimetati inimesi, kes oskasid jumalatega suhelda, tulevikku ennustada ja haigusi ravida?

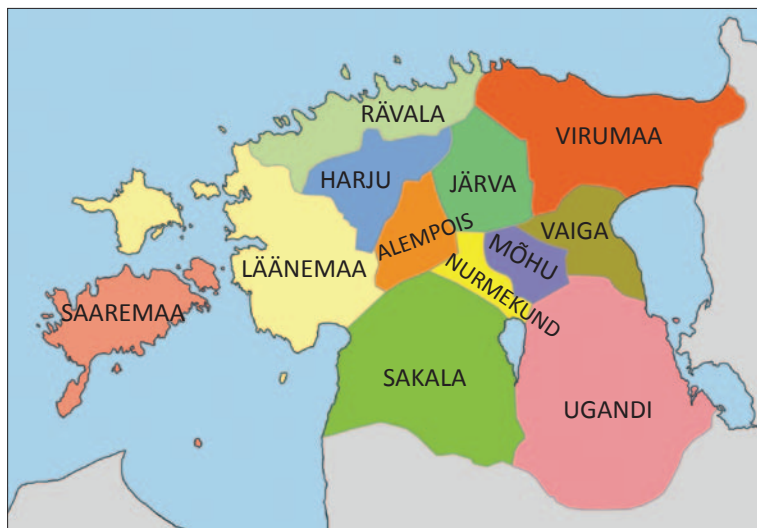
11. EESTLASED MUINASAJA LÕPUL

Aastasajad möödusid. Eestimaa elanike arv kasvas. Ikka rohkem raiusid inimesed metsa maha ja tegid juurde põllumaad. Tekkisid uued külad. Selleks et pääseda ühest külast teise, ehtasid inimesed teed. 13. sajandi algul elas Eestis umbes 150 000 inimest, peaaegu kogu Eestimaa oli asustatud. Selle ajani olid olid eestlased vaba rahvas. Eesti elanikud nimetasid end **maarahvaks**, sest nad elasid taludes ning külades ja harisid maad. Sõna maarahvas tähendas ka seda, et maa kuulus eestlastele. Olid olemas rikkad ning vaesed inimesed, seega oli kujunenud varanduslik ebavõrdsus. Selline varanduslik kihistumine eelneb riigi tekkimisele. Võime öelda, et eestlastel olid eeldused riigi tekkimiseks, aga riiki neil veel ei olnud.

Maarahva elukorraldus

Üksteise lähedal asunud talud moodustasid küla. Külaelu juhtis külavanem. Ligistikku paiknenud külad ühinesid kihelkonnaks. Kihelkondi oli Eesti maa-

alal umbes poolsada. Kihelkonda juhtis teistest targem, vanem, enamasti ka rikkam kihelkonnavanem. Kihelkonnadest suuremad ühendused olid maakonnad. Nii kihelkonnad kui ka maakonnad olid loodud selleks, et ühendatud jõududega oma maad ja vara kaitsta. Eestis oli kaheksa suuremat maakonda: Virumaa, Rävala, Järvamaa, Harjumaa, Läänemaa, Saaremaa, Ugandi ning Sakala. Kesk-Eestis asusid mõned väiksemad maakonnad. Rahu ajal oli

Eesti oli jaotatud kaheksaks suuremaks ja mõneks väiksemaks maakonnaks

side kihelkondade vahel nõrk. Sõja korral oli vaja jõud ühendada. Inimesed valisid kihelkonnajuhtide hulgast juhi – maavanema, kes juhtis maakonnaväge.

Kaitseks vaenlaste vastu ehitasid eestlased linnuseid. Linnuse asukohaks valisid ehitajad järskude külgedega mäe, mille jalamil voolas jõgi või oli järv. Mehed kuhjasid mäe servale kõrge muldvalli, mille peale ehitasid nad palkseina. Linnusevärava kindlustasid nad hoolikalt. Väravate juures olid ka vaatetornid, kust sai ümbrust jälgida.

Rahuajal ei elanud inimesed linnuses. Kui tekkis sõjaoht, ruttasid elanikud linnusesse vaenlase eest varju. Kaasa võtsid nad väärtuslikud asjad ja kariloomad. Mehed haarasid relvad ning ruttasid linnusevallidele vaenlasega võitlema.

Tähtsamad linnused olid Lindanise (Tallinn), Tarbatu (Tartu), Otepää, Viljandi ja Varbola Harjumaal. Mitu meie hilisemat linna on kujunenud just linnuste juurde.

Linnused olid ehitatud kõrgemale kohale. Linnuses olid elamud, laudad, kaev. Sinna läks maarahvas sõja korral vaenlase eest varju

Küsimused ja ülesanded

1. Miks nimetasid Eesti elanikud end maarahvaks? Too välja kolm põhjust.
2. Kuidas nimetati lähestikku asunud külade liitu?
3. Mitu suuremat maakonda oli 13. sajandi algul Eestis?
4. Miks elavnes just sõja ajal kihelkondadevaheline suhtlemine?
5. Milleks ehitati linnused?

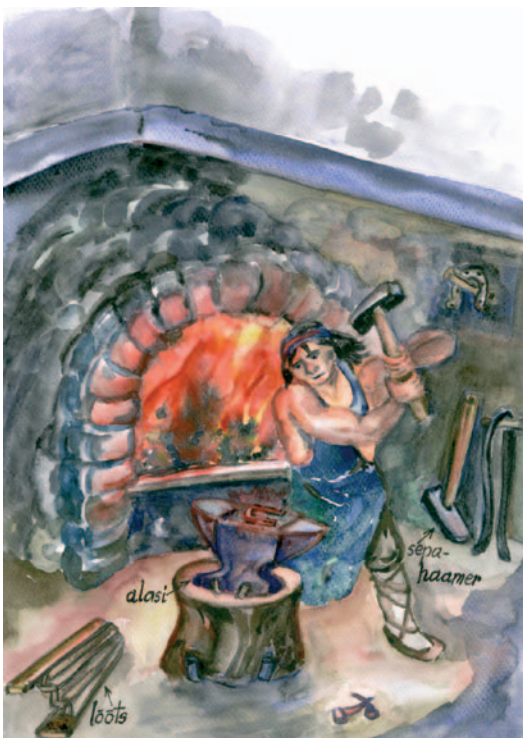
Eestlaste tegevusalad

Peamine tegevusala Eestis oli põllundus. Talupojad kasvasid nisu, otra ning talurukist. Muinaseestlased pidasid kariloomi. Loomadelt said nad liha, piima, villa ja sõnnikut põldude väetamiseks.

Eestlased olid osavad ehitajad. Mehed langetasid metsas puid, vedasid palgid koju ning ehtasid taluhooned: suitsutare, aidad, lauda.

Taluõu ja taluhooned: rehielamu, aidad, laut, tall

Ajapikku muutus suitsutare **rehielamuks**. See oli pikk hoone, kus kõrge õlgkatuse all olid koos rehetuba ja rehealune. Hiljem ehtasid inimesed juurde küttekoldeta kambrid ning abiruumid. **Aidas** hoidsid nad toitu ja riideid.

Meie esivanemad valmistasid ise ka tööriistu. Igas külas oli harilikult sepp. Tema tagus oma sepikojas rauast kirveid, vikateid, sirpe, adraterasid ning vajadusel relvi. Lisaks ehitus- ja põllutööle ning karjakasvatamisele käisid mehed ka jahil ja kalal nagu varemgi.

Sepp valmistas sepikojas rauast tööriistu

Naiste tööd

Naised küpsetasid ahjus leiba ning keetsid koldel süüa. Naiste ülesandeks oli ka valmistada kogu pere jaoks riided. Vokki muinasajal ei tuntud. Lõnga ketrasid naised **kedervarre** abil (vt pilti lk 29).

Ka tänapäeval on taimedega värvimine au sees. Need värvitoonid on just esiemade tarkusi järgides saadud

Naised kudusid **püsttelgedel** linast riidet ja õmble-sid ise kogu perele pikad särgid.

Lapsed

Ka muinasaja lõpul jälgisid lapsed tähelepanelikult täiskasvanute toimetusi ning aitasid vanemaid. Nad korjasid marju ja tõid metsast kütteks **hagu**. Tüdrukud õppisid emade eeskujul kedervarre-ga ketrama, kuduma ning õmblema. Poisid said isa-delt teadmisi põllu- ja puutöös.

Kauplemine ja meresõit muinasajal

Eestlased pidasid kõikide naabritega elavat kauba-vahetust. Eestis liikus ringi võõramaa kaupmehi. Eestlased võtsid ka ise ette kaubaretki nii lähe-male kui ka kaugemale.

Eraldi kaupmeeste seisust eestlastel muinasaja lõpul veel ei olnud. Iga täiskas-vanud mees muretses ise endale majapidamises vajalikud asjad. Toimus vahetus-kaubandus: kaup kauba vastu. Mõnikord maksid kauplejad ka müntidega. Oma maa kaupadest pakkusid eestlased karusnahku, mett, vaha, vilja. Vastu tahtsid nad saada rauda, pronksi, hõbedat ning häid relvi.

Suvel värvisid perenaised lõnga eri taimedest keedetud seguga. Värvide jaoks kasutasid nad kaselehti ja kase-koort, lepalehti ja lepakoort ning pal-jusid erinevaid õistaimi. Kaselehed andsid rohekaskollased toonid, kase-koor värvis aga lõnga kollakasroo-saks. Lepalehevedelikus muutus lõng pruunikaskollaseks, lepakoorega sai pruune toone.

Naised kudusid püsttelgedel linast riidet ja õmble-sid pereliik-metele pikad linased särgid

Saarlased võtsid laevadega ette pikemaid kaubaretki. Mõnikord muutusid rahu-likult alanud kaubareisid röövretkedeks. Laevad jäid ootama ja saarlased ise tungisid sisemaale. Seal süütasid nad külasid põlema, röövisid kirikukelli, väärt-esemeid ning naisi ja kihutasid saagiga laevadele tagasi.

ait	– hoone toidu ja riiete hoidmiseks
hagu	– puuoksad; kütteks maharaiutud peened puud
kedervars	– ketrusvahend (voki eelkäija)
rehielamu	– pikk hoone, mis koosnes rehetoast ja rehealusest
püstteljed	– püstised kangasteljed riide kudumiseks

Küsimused ja ülesanded

1. Millest ehitati muinasaja lõpul taluhooned?
2. Mida õppisid tüdrukud ja poisid oma vanematelt?
3. Nimeta eestlaste naabreid.
4. Millised suhted olid eestlastel naabritega?
5. Mis kaupu oli eestlastel kõige rohkem tarvis?
6. Mida pakkusid eestlased ise vahetuskaubaks?
7. Millega tegelesid muinasajal saarlased?

12. EESTLASTE SUGULASED JA NAABRID

Soome-ugri rahvad

Päritolt ja keelelt kuuluvad eestlased soome-ugri rahvaste hulka. Soome-ugri hõimude algkodu võis olla Uurali mägede lähedal. Aja jooksul liikusid need inimrühmad lääne suunas. Neid hõime, kes jõudsid Läänemereni, nimetame läänemeresoomlasteks. Nad olid soomlaste, eestlaste, liivlaste ning teistegi rahvaste esivanemad. Läänemeresoomlaste keel, kombed, rahvariided ja **tarbe- esemed** on sarnased.

Eestlaste naabrid põhjas ja idas

Aastatuhandete jooksul kujunes Peipsi järve ning Läänemere vahelisel alal välja eesti rahvas.

Meie naabrid põhjas olid ja on teisel pool Soome lahte elavad soomlased.

Üle tuhande aasta tagasi ilmusid Peipsi taha idaslaavlased – venelaste, valgevenelaste ning ukrainlaste esivanemad.

Lõunanaabrid

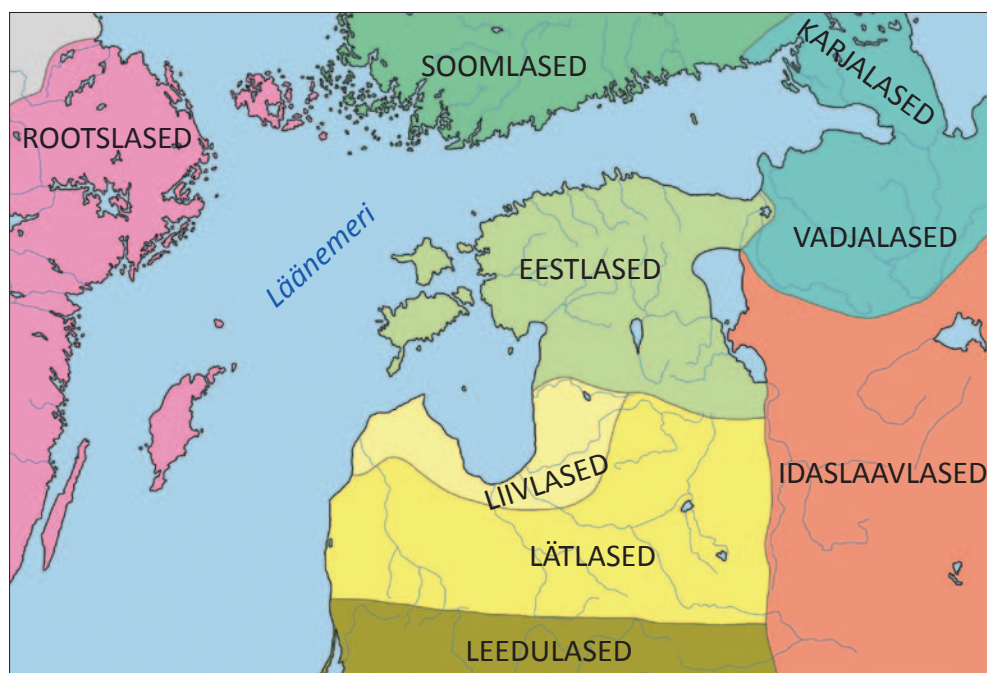
Eestlaste naabriteks lõunas olid liivlased, lätlased ja leedulased. Rannikualadel elanud liivlased olid meie sugulased. Tänapäevaks on liivlased kui rahvus täielikult hääbunud.

Lätlased elasid sisemaal. Nad olid sugulased leedulastega, kellega nad rääkisid sarnast keelt. Läti ja eesti keel on aga täiesti erinevad.

Lätlased ning leedulased kuuluvad balti rahvaste hulka. Siit on tulnud ka nimed Baltimaad ja Balti meri. Baltimaad on Eesti, Läti ning Leedu. Balti meri on aga teise nimega Läänemeri.

Läänenaabrid

Meie läänenaabrid elavad Läänemere taga. Need on rootslased ja taanlased. Kaugemad naabrid on sakslased ja poolakad. Kõigi nende rahvastega oli muistsetel eestlastel kokkupuuteid.

*Eestlaste naabrid
põhjas, idas,
lõunas ja läänes*

tarbeesemed – igapäevaelus vajalikud asjad, näiteks toidunõud, mööbel

Küsimused ja ülesanded

1. Kus asus soome-ugri rahvaste algkodu?
2. Nimeta rahvusi, kelle esivanemad rändasid sealt Läänemere äärde.
3. Kes olid muinaseestlaste naabrid
 - põhjas
 - idas
 - lõunas
 - läänes?
4. Kes naabritest on meie sugulasrahvad?

13. EESTI NAABRUSES TEKIVAD RIIGID

Viikingid

Üle tuhande aasta tagasi kujunesid eestlaste lääne- ja idanaabritel oma riigid.

Läänes asuvate Rootsi, Taani ning Norra elanikke nimetati sel ajal **viikingiteks**. Tõlkes tähendab viiking meresõitjat.

Viikingid olid julged meresõitjad, kes kihutasid oma kiirete laevadega võõrasse randa, röövisid asulaid ja lahkusid saagiga. Sellepärast kardeti viikingeid kogu Euroopas.

Samal ajal röövretkedega otsisid viikingid endale uusi viljakamaid alasid, kuhu võiks elama jääda. Mõnigi kord käisid nad röövimas eestlaste ning liivlaste rannaladel. Eestlased vastasid omapoolsete röövretkedega.

Viikingilaevad liikusid aerude ja purje abil. Laeva nina kaunistas lohepea kujutis. See oli viikingilaeva tunnusmärk

Läänemerel käis sel ajal ka rahumeelne kaubavahetus. Suur kaubakeskus asus Ojamaa (Gotlandi) saarel. Sealt oli hea Rootsimaale ja Taani, aga ka liivlaste ning eestlaste juurde sõita.

Viikingi sõdalane täisrelvis: võitlusnuga, mõök ja kilp, pikateraline kirves

Viikingid olid sõdalased ja kaupmehed. Oma kiiretel laevadel purjetasid nad põhiliselt Euroopa vetes. Pikematel retkedel jõudsid isegi Põhja-Ameerikasse välja

Vana-Vene riik

Idaslaavlased asusid elama suurte jõgede äärde, mida mööda oli võimalik liikuda Läänemerelt Mustale merele. Sellel teel oli kaks tähtsat linna. Veete põhjapoolses osas Ilmeni järve juures asub Novgorodi linn. Lõuna pool Dnepri jõe kaldal on Kiiev. Kellele kuulusid need linnad, see valitses ka veeteed.

Tähtsal veeteel liikusid viikingite salgad, keda siin nimetati **varjaagideks**. Umbes 1100

aastat tagasi jäid mõned varjaagide pealikud koos oma sõjasalkadega Novgorodi elama. Nad panid koos idaslaavlastega aluse riigile, mida tuntakse ajaloos Vana-Vene riigi nime all. Hiljem vallutati Kiiev ning seepärast kutsuti seda riiki ka Kiievi-Vene riigiks.

Kõige võimsam oli riik 11. sajandi esimesel poolel. Siis valitses Jaroslav Tark. Sel ajal oli Kiievi-Vene riigil mitu kokkupuudet ka eestlastega.

Idaslaavlaste asuala

varjaag – viikingi nimetus, mida kasutasid idaslaavlased

viiking – Skandinaavia meresõitja

Küsimused ja ülesanded

1. Leia kaardilt Läänemeri ja Skandinaavia maad.
2. Kes olid viikingid?
3. Missugused olid nende suhted eestlastega?
4. Näita kaardil Novgorodi, Dnepri jõe ja Kiievit. Mis riik siin kujunes?

6.–13. PEATÜKI KORDAMINE

1. Tabelis on ajad ja sündmused segamini läinud. Joonista tabel vihikusse ning vii aeg ja sündmus vastavusse.

Aeg	Sündmus
2500 a tagasi	Esimesed inimesed Eesti alal
4000 a tagasi	Jää taandumine Eesti alalt
9500 a tagasi	Rauaaja algus Eestis
12 000 a tagasi	Pronksiaja algus Eestis

2. Leia paremalt sobiv selgitus.

Mõiste	Selgitus
ait	odraleib
hiis	kaitseehitis
karask	puukoorest punutud jalatsid
linnus	hoone toidu ja riiete hoidmiseks
põlispõld	püha tammemets
suitsutare	Skandinaavia meresõitja
viiking	põlvest põlve haritav põld
viisud	korstnata elamu

14. ELUŠT VANAAJAL

Suurte jõgede ääres

Muinasaeg lõppes ja vanaaeg algas umbes 5000 aastat tagasi. Maailma eri paigad ei arenenud ühtlaselt. Esimesena saame vanaja algusest rääkida Aasia ja Aafrika suurte jõgede orgudes.

Need jõed olid

Euftrat ja **Tigris** Mesopotaamias,

Niilus Egiptuses,

Indus Indias,

Huang He (Kollane jõgi) Hiinas.

15. MESOPOTAAMIA KULTUUR

Vanaajal nimetati Tigriise ning Eufrati jõe ümbrust Mesopotaamiaks. (Tänapäeval asub seal Iraak.) Leia Mesopotaamia kaardilt.

Jõeorgudes oli viljakas muld, palju soojust ja niiskust. Igal kevadel tõusid jõed üle kallaste. Jõeäärne maa kattus väärtusliku mudaga. Talupojad kündsid selle maa üles ning külvasid sinna vilja. Kliima oli nii soe, et põllumehed said igal aastal koguni kaks korda põllult nisu ja otra lõigata. Suved olid siiski põuased. Põldude niisutamiseks kaevasid põlluharijad **kanaleid** ning ehtasid **tamme**. Kanalite kaudu juhtisid nad kastmisvee jõgedest põldudele. Sellist põldude kunstliku kastmisega põlluharimisviisi nimetatakse **niisutusviljeluseks**.

Savitellised ja kiilkiri

Mesopotaamia pinnas oli savine, savi oli aga hea ehitusmaterjal. Pillirooga segatud savist vormisid inimesed telliseid. Tellised kuivatasid nad päikese käes ja ehtasid neist maju.

Põlluharimisel oli tarvis arvestada, kui palju seemet põllule külvata ning millal külviga alustada. Ehitustegevus nõudis arvepidamist ehitusmaterjali üle. Tekkis vajadus tähtsaid asju üles märkida. Selleks vajutasid inimesed savitahvlitele pulgakesega kirjamärke. Nii tekkis **kiilkiri**.

Pulgakestega vajutati savitahvlile kiilkujulisi kirjamärke. Sellest on tulnud nimetus kiilkiri

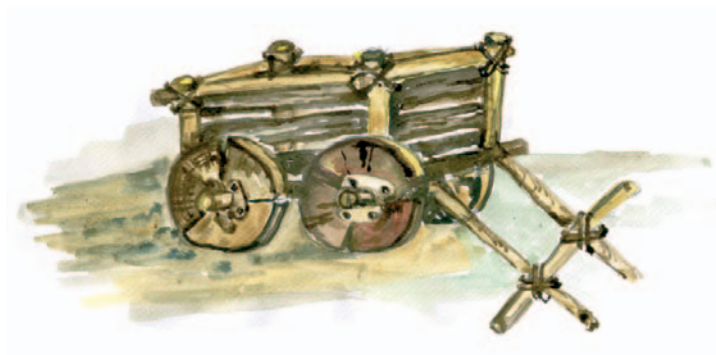
Kultuuri algus

Sõna **kultuur** on eesti keelde tulnud ladina keelest ja alguses tähendas see **maaviljelust**. Hiljem tähistati sõnaga „kultuur“ kõiki inimese saavutusi, mille hulka kuuluvad nii tööriistad, tarbeesemed, ehitised, riietus, ehted kui ka teadmised, tavad, uskumused, kunstiteosed, ühiselu viisid jne.

Ajaloolased on öelnud, et **kultuuri ajalugu algas Mesopotaamias**. Miks nad nii arvavad?

Eks ikka sellepärast, et Mesopotaamias

- töötati välja esimene kiri – kiilkiri
- kaevati esimesed niisutuskanalid
- leiutati ratas ja vanker
- leiutati pronksteraga ader
- ehitati linnu kindla plaani järgi
- kirjutati üles esimesed seadused
- koostati esimene kalender
- asutati koolid, kus õpetati kiilkirja
- rajati savitahvlitest koosnenud raamatukogud

Sumerid võtsid kasutusele ratta ja veovankri

Kuukalender

Mesopotaamias koostati kalender, mida meiegi veel osaliselt kasutame. Aega arvati siis Kuu liikumise järgi taevavõlvil. Aja ühest noorkuust teiseni jagasid inimesed neljaks nädalaks, igas nädalas oli seitse päeva. Ööpäeva jagasid nad tundideks ja tunnid omakorda minutiteks.

Aja arvutamisel kasutasid inimesed kuuekümnendsüsteemi, mida meiegi tunneme. On ju tunnis 60 minutit ning minutis 60 sekundit. Ka ringjoon jagatakse 360 osaks, nii nagu tegid vanad mesopotaamlased.

kanal	– vee juhtimiseks kaevatud kraav
kiilkiri	– kiilukujulistest kirjamärkidest koosnenud kiri
kultuur	– inimühiskonna arengutase, kui inimeste elukorraldus viib riigi tekkeni (ajaloos)
maaviljelus	– põlluharimine
niisutusviljelus	– kastmisvee juhtimine põllule kanalite ja tammide abil
tamm	– rajatis veevoolu tõkestamiseks

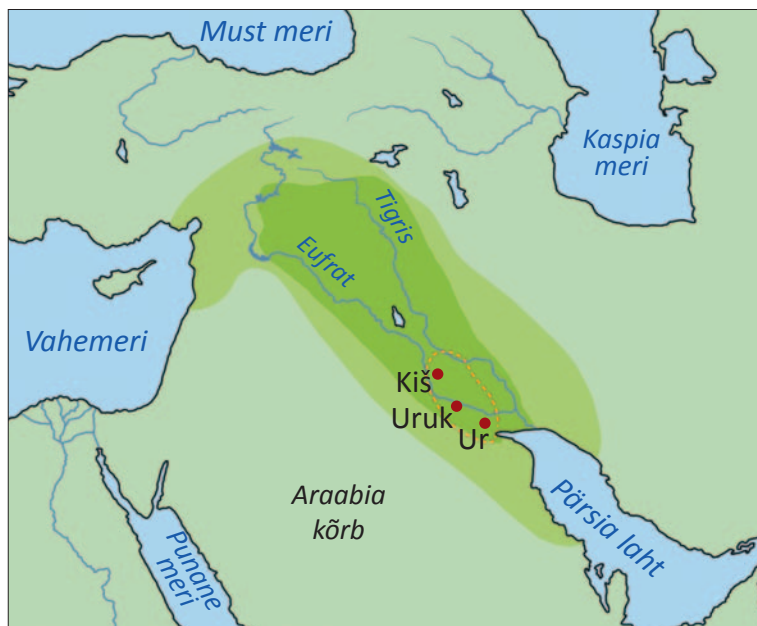
Küsimused ja ülesanded

1. Mis suurte jõgede ääres tekkis niisutusviljelus? Näita neid jõgesid kaardil.
2. Mille tulemusena kattusid jõeorud viljaka mudaga?
3. Mis rajatiste abil kastasid Mesopotaamia elanikud põlde?
4. Mida valmistati savist?

5. Kuidas nimetatakse Mesopotaamia kirja? Selgita, millega ja kuhu kirjutati.
6. Mida tähistab sõna *kultuur*?
7. Miks peavad ajaloolased kultuuri tekkekohaks Mesopotaamiat?
8. Selgita mõistet *kuukalender*.
9. Kuidas arvutati Mesopotaamias aega?

Sumerite linnriigid

Sumerid olid Mesopotaamias elanud rahvas. Sumeritel kujunesid maailma kõige vanemad riigid. Need olid **linnriigid**. See tähendas, et Sumeri linnad kujutasid endast väikseid iseseisvaid riike. Linna ümber ehtasid inimesed kaitsemüüri. Linnamüüride vahel olid telliskividest ehitatud majad ja suur **tempel**. Linna ümbritsesid põllud ja kanalite süsteem.

Sumerite tähtsamad linnriigid oli Uruk, Ur ja Kiš

Linn oli kohaks, kust kuningas valitses kogu ümberkaudset piirkonda. Teda ümbritsesid **õukondlased**. Need olid ametnikud, sõjapealikud ning teised ülikud.

Ametnikud abistasid kuningat tema riigitöös. Nad kirjutasid kiilkirjas üles maksud, kaubandusaruanded ja avalike ehitiste plaanid. Sadade ametnike olemasolu näitab, et linnriigid olid väga rikkad. Lihtrahvas tasus riigile makse, viies valitsejale osa oma viljast ning loomadest. Valitsejad said raha põllusaaduste müügist ja muutusid veel rikkamaks.

Sumeri linnriikides olid jumalate austamiseks ja palumiseks astmiktemplid

Jumalate auks oli ehitatud astmiktempel. Templis palvetasid preestrid, et Sumeri elanikel hästi läheks. Preestrid muud tööd ei teinud.

Sumerid olid taibukad leiutajad. Nad sulatasid metalli, ehitasid kividest losse, võtsid kasutusele ratta ja veovankri. Vankri ette rakendasid nad eeslid.

Elu edenes maailma eri paigus erineva kiirusega. Samal ajal, kui sumerid rakensid linnriikides oma leiutisi, elasid Eesti asukad alles püstkodades ning töötasid kivikirvestega.

linnriik	– linnast ja seda ümbritsenud küladest koosnenud riik
tempel	– pühakoda, hoone jumala(te) palumiseks
õukondlased	– kuninga teenistuses olevad isikud

Küsimused ja ülesanded

1. Missugused olid sumerite riigid?
2. Kuidas linnriike valitseti?
3. Mis ülesandeid täitsid kuninga teenistuses olnud ametnikud?
4. Millised olid Sumeri templid?
5. Mida palusid preestrid jumalatelt?
6. Nimeta sumerlaste leiutisi.
7. Kuidas edenes elu maailma eri kohtades?

16. EGIPТУS – NIILUSE KINK

Teine tähtis vanaaja riik oli Aafrikas Niiluse jõe kallastel asuv Egiptus.

Egiptuse kliima on kuiv ja palav. Vihma sajab seal harva. Taevas on peaaegu alati pilvitu ja päike kõrvetab halastamatult. Suurem osa Egiptusest on liivakõrb, kus pole võimalik vilja kasvatada.

Niiluse tähtsus

Egiptusest voolab läbi maailma üks pikemaid jõgesid – Niilus.

Niilus tõusis igal aastal juunikuus üle kalaste ning ujutas ümberkaudsed põllud üle viljaka mudakihi. Üleujutus kestis tavaliselt sügiseni.

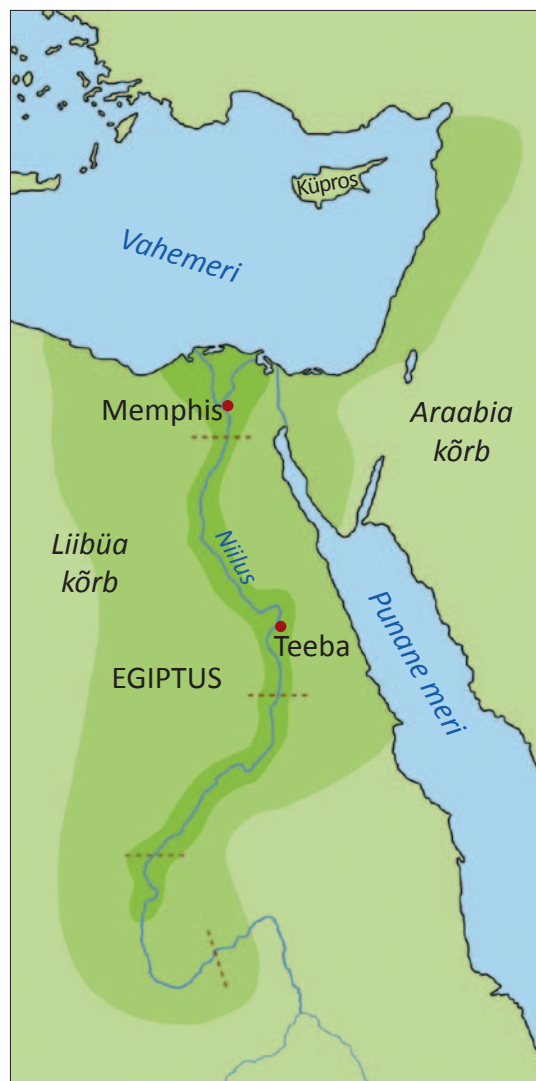
Pärast üleujutuse lõppu kobestasid egiptlased maad kõblaste või adraga ja külvasid seemne põllule. Pärast külvi ajasid nad põldudele lambad, kitsed ning sead, kes trampisid terad mulda. Nüüd hakkas vili kasvama.

Valminud vilja lõikasid talupojad sirbiga maha. Küpse vilja vihud laotasid nad kõvale muld- või saviplatsile ja lasksid härjad sinna tallama, kuni terad olid käes. Egiptlased kasvasid nisu ning otra. Toidulisa andsid veel juur- ja puuviljad ning viinamarjad.

Selleks et põldudelt saaks rohkem saaki, kasutasid egiptlased **niisutusviljelust** nagu Mesopotaamia asukadki.

Lisaks kanalitele ja tammidele võtsid nad kasutusele erilised **veetõstukid** seal, kuhu Niiluse üleujutused ei ulatunud.

Niiluse jõe orus kasvatatud vili toitis kogu Egiptuse elanikkonda. Juba ammustest aegadest on kombeks öelda, et Egiptus on Niiluse kink.

Egiptusest voolab läbi Niiluse jõgi

Egiptlased kasutasid põldude niisutamiseks kanaleid ja veetõstukeid

Küsimused ja ülesanded

1. Kirjelda Egiptuse kliimat. Kasuta kava ja jutusta põlluharimisest Egiptuses:
 - kasulik üleujutus
 - pärast üleujutust
 - pärast külvi
 - viljalõikus
 - pärast lõikust
 - niisutusviljelus
2. Miks nimetatakse Egiptust Niiluse kingiks?

Egiptuse riik

Niiluse oru viljakad põllud andsid head saaki. Vilja ning kariloomi oli rohkem, kui talupoeg toiduks vajas. Tekkisid ülejäägid, mida ülikud nõudsid kogukonna elu juhtimise eest endale maksudeks. Lisaks sundisid nad talupoegi rajama niisutussüsteeme ja ehitama teid ja hooneid.

Egiptuses töötasid ülikute heaks ka orjad. Need olid sõjakäikudelt toodud vangid. Rikkad ülikud palkasid talupoegade ning orjade töölesundimiseks järelevaatajaid ja sõjamehi. Ülikute võimu kindlustasid korraldajad. Juhtidest said valitsejad, kes otsustasid ise kõik küsimused. **Olid valitsejad, seadused ning korraldajad – Egiptuses kujunes riik.**

Vaaraod

Egiptuse valitsejat nimetati **vaaraoks**. Temale kuulusid maa ja vesi, talupojad ja orjad. Egiptlased pidid igal aastal andma talle osa saagist ning tegema tema heaks tasuta tööd.

Vaaraod austasid inimesed nagu jumalat. Vaarao ette kutsutud egiptlane pidi laskuma kõhuli ja suudlema tolmu valitseja jalge ees. Egiptuse elanikud pidasid vaaraod päikesejumala pojaks. Nad arvasid, et vaarao ei sure kunagi.

Egiptlased austasid vaaraod nagu jumalat

Surnute austamine

Egiptlased arvasid, et surnud inimese hing pöördub mõne aja pärast kehasse tagasi. Selleks tuli keha hoolikalt säilitada. Vaarao surnukeha töötlesid asjatundjad eriliste taimeliteotiste ning õlidega. Pärast seda mässisid nad surnu linasse. Selliselt töödeldud keha nimetati **muumiaks**.

Muumia asetati erilisse kirstu, mis viidi haudehitisse ehk püramiidi

Vaaraode auks püstitasid egiptlased kõrgeid haudehitisi ehk **püramiide**. Püramiidi sees oli vaarao hauakamber, kus säilitati valitseja surnukeha. Püramiidi kõrval oli kivikuju – **sfinks**. See oli inimesenäoline lamav lõvi. Küllap pidi ta valvama, et keegi ei häiriks surnud vaarao rahu.

Leidub andmeid, et meie ajani säilinud Cheopsi püramiidi ehitati 20 aastat. Püramiid oli alguses 147 meetri kõrgune ja selle ehitamisel on üksteise peale tõstetud tuhandeid üle tonni kaaluvaid kiviplukke. Kuidas seda täpselt tehti? Osa egiptlaste ehituskunsti saladusi on veel tänapäevalgi mõistatuseks

Egiptuse püramiide peetakse üheks vanaaja imeks. Neid tulid huvilised vaatama lähedalt ja kaugelt. Mõned pilvelõhkujate kõrgused ning 5000 aasta vanused püramiidid on praegugi alles ja üllatavad tänapäeva inimesi oma võimsusega.

- muumia** – lagunemist takistavate ainetega töödeldud surnukeha
- püramiid** – Egiptuse vaarao haudehitis
- sfinks** – inimese näoga ja lõvi kehaga kivikuju
- vaarao** – Egiptuse valitseja

Küsimused ja ülesanded

1. Miks jäi Egiptuse talupoegadel osa saaki üle?
2. Kes nõudsid vilja ja kariloomade ülejäägid endale? Miks?
3. Mida pidid tegema talupojad ja orjad?
4. Mille järgi teame, et Egiptuses oli riik?
5. Kuidas nimetati Egiptuse valitsejat?
6. Nimeta esemelisi ajalooallikaid, mis näitavad Egiptuse vaaraode võimu suurust.
7. Mis uskumuse pärast tehti surnukehast mummia?

Egiptuse kultuur

Ka egiptlased võtsid kasutusele kirja. Riigiametnikel oli tarvis üles märkida rahvalt kogutud makse, seadusi, valitseja maatükkide suurust ning tähtsaid sündmusi. Esialgu kasutasid nad märkmete tegemiseks joonistusi ehk piltkirja. Aegamööda piltkiri lihtsustus ja asendus tähe-
märkidega. Egiptuse kirjamärke nimetatakse **hieroglüüfideks**.

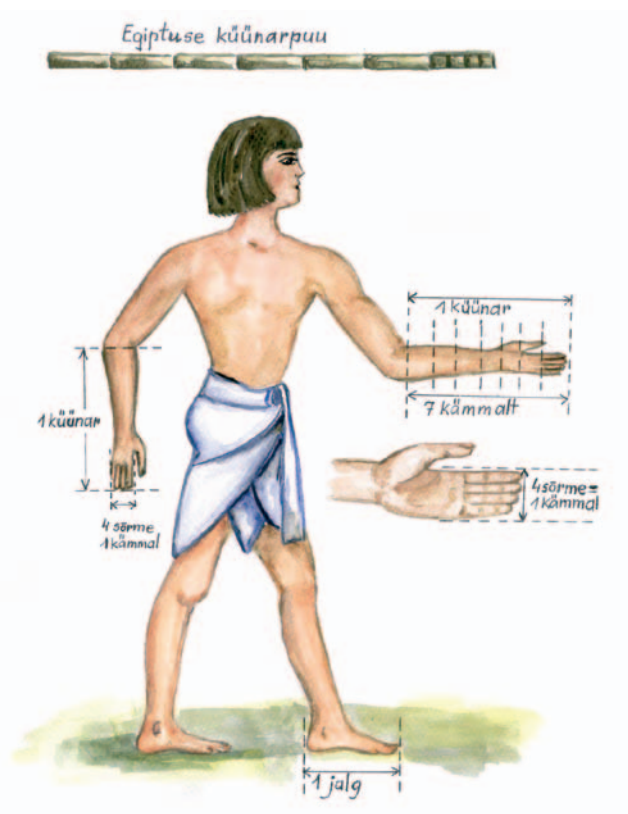

*Egiptlased kirjutasid **papüürusele**. Papüürus oli kõrkjataoline taim, mis kasvas Niiluse jõe ääres. Selle taime kuivatatud ribad kleebiti kokku. Saadud paberitaolisele materjalile kirjutati musta tindiga*

Egiptlased olid paljudes valdkondades leiutajad ja esmaavastajad.

- Egiptlased võtsid esimese rahvana maailmas kasutusele **päikesekalendri**. Ajaarvestus käis päikese ning tähtede liikumise vaatlemise järgi. Egiptlased panid tähele, et Niiluse üleujutus algab iga kord kindlal ajal. Ajavahemikku ühe üleujutuse algusest teiseni pidasid nad aastaks, mille jagasid 12 kuuks. Egiptlaste arvestuste järgi oli aastas 365 päeva.

- Egiptlased tundsid **aritmeetilisi tehteid**: oskasid liita, lahutada, korrutada ja jagada. Põlluharija pidi arvestama, kui palju vilja kulub toiduks ning kui palju tuleb säilitada seemnevilja. Tammide ja kanalite ehitamisel oli tarvis arvestada ehitusmaterjali kogust ning tööliste arvu.
- Egiptlased **võtsid kasutusele mõõtühikud** ja olid **täpsed mõõtjad**. Nad oskasid arvutada kolmnurga ning ringi pindala ja püramiidi ruumala. Kõike seda oli tarvis ehitustegevuses ning põldude mõõtmisel.
- Egiptlased olid **edukad arstiteaduses**. Nad tundsid hästi inimkeha siseehitust ja südame tähtsust inimese elus. Nad tegid keerukaid silmaoperatsioone ning parandasid hambaid.

Egiptlastel olid pikkusmõõdud, mis olid saadud inimkeha järgi: küünar, kämmal, sõrm ja jalg

hieroglüüf – kirjamärk, mis tähistas enamasti ühte sõna

papüürus – paberitaoline materjal, mida saadi samanimelisest taimest

Küsimused ja ülesanded

- Milleks vajasisid egiptlased kirja?
- Kuidas nimetati materjali, millele egiptlased kirjutasid?
- Mis kalendri võtsid egiptlased kasutusele?
Mille järgi nad aega arvestasid?
Mis on meie praeguses kalendris samamoodi?
- Milleks vajati aritmeetikat?
- Mis teadmisi oli vaja ehitustegevuses?
- Milliseid edusamme tegid Vana-Egiptuse arstid?

17. INDIA KULTUUR

Indias voolab suur Induse jõgi. Selle jõe äärsetel põldudel kasvasid inimesed nisu, otra ja puuvilla. Hästi oli arenenud ka käsitöö. Osavad meistrid töötlesid metalle ning valmistasid kauneid ehteid.

Induse jõest kagusse jääb Hindustani poolsaar. Seal kasvasid tihedad metsad – džunglid.

Induse jõe orus ja Hindustani poolsaarel tekkis mitu vanaaja riiki. Nendes riikides arenes kultuur.

Induse jõe org oli soodne põlluharimiseks

Mida uut andis India kultuur maailmale?

- Inimesed õppisid valmistama **puuvillast riiet**. Sellest kergest riidest õmmeldud rõivaid on palava ilmaga mõnus kanda.
- Tekkis selline **arvusüsteem**, mida meiegi tänapäeval kasutame. Hindud leiutasid esimestena arvu 0. Hiljem jõudsid india numbrid araablase vahendusel Euroopasse ja nii nimetatakse neid araabia numbriteks. Õigem oleks öelda, et kasutame iga päev india numbreid.

Indias kasvatati puuvilla ja valmistati puuvillast riiet

- Inimesed **kodustasid elevante**. Tugevad elevandid vedasid džunglist palke välja, kandsid seljas inimesi ja koormaid. Elevante kasutati ka India sõjaväes. Ainuüksi kogukate sõja-elevantide nägemine tekitas vaenlaste seas paanikat.

Džunglis elasid tiigrid, ahvid ja elevandid. Kodustatud elevante kasutati veoloomadena

- Indialased mõtlesid välja **malemängu**. 64-ruudusel malelaua on vastamisi must ja valge sõjavägi. Jalameeste ehk etturite taga seisid sõjaelevandid (vankrid), ratsud ja odad. Nende keskel olid kuningas ja väepealik – lipp. Malemängu eesmärk oli võita vaenlase kuningas.

Malemäng mõeldi välja Indias

Küsimused ja ülesanded

1. Leia kaardilt India asukoht.
2. Mis India kultuurisaavutused on tänapäeval maailmas kasutusel?
3. Mis eesmärgil kasutati kodustatud elevante?

18. HIINA

umbes 3000 a eKr sumerid MESOPOTAAMIAS	umbes 3000 a eKr EGIPTUS	umbes 2500 a eKr INDIA	umbes 2000 a eKr HIINA
--	-----------------------------	---------------------------	---------------------------

Vanaaja riikide teke ajateljel

Hiinas tekkisid esimesed põlluharijate asulad Kollase jõe (Huang He) ääres. Umbes 2000 aastat eKr valitses seal üks Hiina ülikusuguvõsa ja kujunes välja riik.

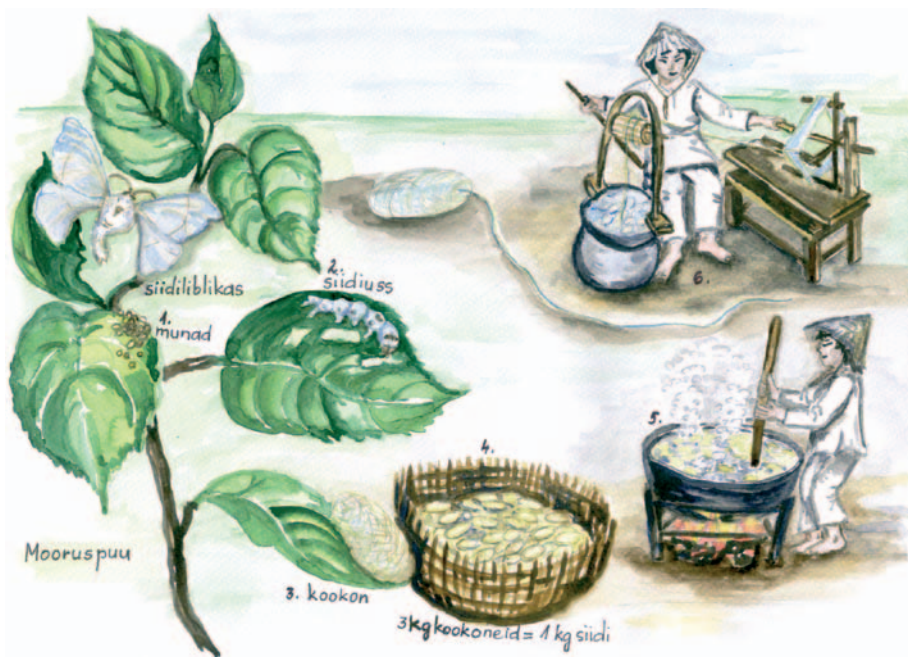
Mis on vanaaja Hiina kultuuris tähelepanuväärset?

- Hiinlased ehtasid kaitseks vaenlaste vastu **Suure Hiina müüri** kogupikkusega üle 8000 km. Selle ehitamine kestis aastasadu. Teist nii pikka rajatist maailm ei tunne. Tänapäeval käivad turistid Hiina müüril kõndimas, et tunnetada selle maailmaime vägevust.

Suure Hiina müüri ehitamine kestis aastasadu

- Hiinlased valmistasid kuuma ning ergutavat jooki – **Hiina teed**. Hiinast levis teejoomise komme paljude rahvaste juurde.
- Veel kasvasid hiinlased siidiusse, neilt sai imepeent siidniiti. Siidniidist kudusid hiinlannad **siidriiet**. Hiina kaupmehed vedasid siidi Iraani, Mesopotamiasse ja Euroopasse. Siidriie oli hinnalt võrdne kullaga ning hiinlased hoidsid hoolega selle valmistamise saladust.

Siidiussidelt saadi siidniiti, millest kooti maailmakuulsat Hiina siidi

- Hiinlased kirjutasid algul luukildudele ja siidriidele.

Umbes sada aastat pKr õppisid nad **paberit** valmistama.

Paberi toorainena kasutasid hiinlased bambusevõrseid, mooruspuu koort, puuvillaseid kaltse jm. Toormaterjal peenestati ja segati veega. Saadud mass tõsteti vannist sõelale. Seejärel asetati paberimass vildile, pressiti liigne vesi välja, siluti ja kuivatati

- Hiinlased tundsid hästi taevakehi. Hiina rännumehed ning meresõitjad joonistasid esimesed maakaardid. Merel orienteerumiseks leiutasid nad **kompassi**.

Hiinlaste leiutis kompass – vahend ilmakaarte määramiseks

Küsimused ja ülesanded

1. Nimeta hiinlaste leiutisi, mis on praegugi kasutusel.
2. Mis võimas vana rajatis Hiinas köidab tänapäevalgi turistide tähelepanu?

14.–18. PEATÜKI KORDAMINE

-
1. Joonista tabel vihikusse. Märki tabelisse, mis maal leiutis või uuendus tehti.

MESOPOTAAMIA	EGIPTUS	INDIA	HIINA

päikesekalender, kodustatud elegant, külkiri, malemäng, numbrid, paber, piltkiri, püramiidid, riik, siid, raamatukogud, kompass, papüürus, puuvillane riie, ratas, tee (jook)

-
2. Meenuta sõnade tähendust. Vali õige vaste.

- hieroglüüf – kirjamärk, kirjamark
- kanal – veekraan, veejuhtimiskraav
- kompass – vahend ennustamiseks, vahend ilmakaarte määramiseks
- maaviljelus – põlluharimine, maadeavastus
- püramiid – pilvelõhkuja, haudehitis
- sfinks – inimesenäoline lõvikuju, lõvinäoline inimesekuju
- tempel – teatrihoone, pühakoda
- vaarao – kuulus varas, Egiptuse kuningas

19. VANA-KREEKA

Vanaaja kõige võimsamad riigid kujunesid välja umbes 3000 aastat tagasi Lõuna-Euroopas. Need olid Vana-Kreeka ja Vana-Rooma.

Hellas ja hellenid

Vahemere põhja-kaldal asub Balkani poolsaar. Tänapäeval paikneb seal Kreeka riik. Vanaajal nimetasid kreeklased oma maad **Hellaseks** ja oma rahvast **helleni-teks**.

Mägises Kreekas on suvi soe ning kuiv, talv aga tuuline ja vihmane. Mäeküljed sobivad hästi karjamaadeks. Mägedevahelistel tasandikel kasvatatakse teravilja, viinamarju ja oliive.

Muistses Kreekas oli meri kõige sobivamaks ühendusteks eri piirkondade vahel.

Kreeka elanikud tegelesid käsitöö, meresõidu ning kaubandusega.

Kreeklased elasid linnriikides ehk **polistes**. Polised võistlesid omavahel ja see võistlus aitas kaasa Kreeka kultuuri arengule. Kõige tähtsamad linnriigid olid **Ateena** ning **Sparta**. Iga linnriigi keskuseks oli kaljukünkale ehitatud kindlus ja koosoleku-

Kreekat kolmest küljest piirav meri oli kõige sobivam ühendustee teiste piirkondadega

*Ateena kindlus ehk **akropol** oli kunagi Ateena polise tähtis osa*

ning turuplats selle läheduses. Nende ümber paiknesid templid ja linnaelanike majad. Kaugemale jäid põllud ning ümberkaudsed külad.

Kõige rikkamad linnriigi elanikud olid ülikud. Igas linnriigis oli orje, kes töötasid ülikute, rikkamate talupoegade ja käsitööliste majapidamistes.

Kreekas tekkis varakult kiri, arenesid teadused, kirjandus, kunst ning teater.

Vana-Kreeka kultuur

- Kreeklased ehitasid marmorist uhked **templid**. Neid kaunistasid sambad ja kujud. Vana-kreeklaste **ehitised** ning **raidkujud** olid eeskujuks hilisematele **arhitektidele** ja **skulptoritele**.

Templist on alles vaid sambad

- Vana-Kreeka on **teatri sünnimaa**. Sõna **teater** ongi tulnud kreeka keelest. Sellest ajast pärinevad ka sõnad **tragöödia** ehk kurva sisuga näidend ning **komöödia** ehk lõbusa sisuga näidend.

Teatrietendused toimusid päevasel ajal vabas õhus ringi- või poolringikujulisel platsil. Näitlejateks olid vaid mehed, kes maskide vahetamisega said esitada etenduses ka mitut rolli

Näitlejad kandsid maske

Olümpiamängud

Vana-Kreekas toimusid aastal 776 eKr esimesed vanaaja **olümpiamängud**.

Hellases Olümpias peeti iga nelja aasta järel pidulikke võistlusi – olümpiamänge. Isegi ajaarvamine käis olümpiamängude järgi. Olümpiamängud kestsid viis päeva. Esimesel päeval korraldati jumalateenistusi ja toodi ohvreid Zeusi kui kreeklaste peajumala auks ehitatud templis. Viimasel päeval autasustati võitjaid.

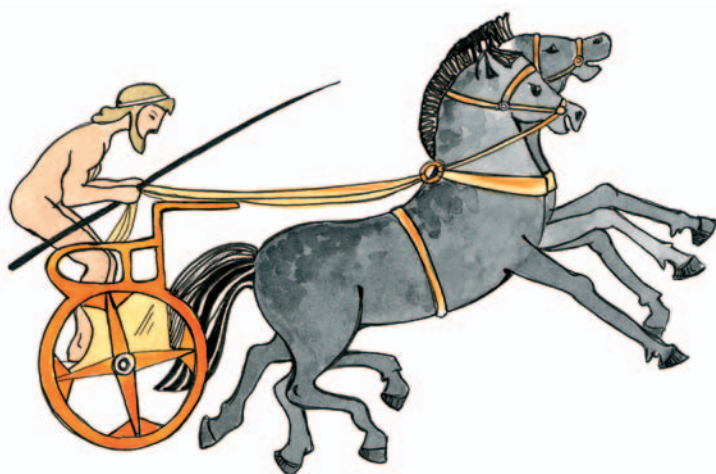
Kolmel päeval võisteldi. Esimesel päeval toimusid võistlused staadionijooksus. Võistlusmaa pikkus oli 192 meetrit. Hiljem lisandusid pika- ja kilbijooks ning maadlus. Edasi tulid viievõistlus, maadlus ja rusikavõistlus. Viievõistluses oli viis ala: kiirjooks, kaugushüpe, kettaheide, odavise ning maadlus. Võistluste viimasel päeval kihutati võidu kaarikutel.

Peajumala auks ehitatud templis asus 12 m kõrgune kuju, mis kujutas troonil istuvat Zeusi. Kuju oli valmistatud puust ja kaetud kullast plaatidega

Olümpiamängudel võistlesid ainult mehed

Viimane võistlusala oli kaarikutel võidukihutamine

Võitjaid autasustati õlipuuokstest pärgadega. Kohe pärast autasustamist viisid kiirkäskjalad rõõmusõnumi võitja kodulinna ja sinna püstitati võitjale ka ausammas.

Olümpiavõit tagas võitjale eluaegse austuse. Ta vabastati kõikidest maksudest, talle tehti kingitusi ning anti kõige parem istekoht teatris.

Olümpiavõitjale ulatatakse võidupärg

*Olümpiavõitjate auks
püstitati raidkujusid*

arhitekt	– ehituskunstnik
komöödia	– naljamäng, lõbusa sisuga näidend
olümpiamängud	– Vana-Kreekas alguse saanud spordivõistlused
polis	– linnriik Kreekas
skulptor	– kujur, kujude valmistaja
tragöödia	– kurbmäng, kurva sisuga näidend

Küsimused ja ülesanded

1. Millised Vana-Kreeka kultuurisaavutused on saanud tänapäeva lahutamatuks osaks?
2. Mitme aasta järel toimuvad nüüdisaja olümpiamängud?
3. Mis võistlusala on tänapäeva olümpiamängudel samad kui Vana-Kreekas?
4. Mis aladel tänapäeva olümpiamängudel enam ei võistelda?

20. KÕIK TEED VIIVAD ROOMA

Rooma riik

Apenniini poolsaarel kujunes Rooma linn, millest sai vanaaja hiigelriigi pealinn. Kõige võimsamal ajajärgul kuulusid Rooma suurriigi koosseisu kõik alad Vahemere ääres, suur osa Euroopast ja Lähis-Idast. Oli täiesti õige, et kõik teed viisid Rooma, suurriigi pealinna.

Roomlased olid väga uhked oma riigi ja pealinna üle. Neil oli hea väljaõppega sõjavägi ning nad vallutasid palju maid. Rooma riik oli hiilgeajal nii suur, et kõik teed viisid tõesti Rooma.

Rooma suurriik oma hiilgeajal

Ehituskunst

Ehituskunstis saavutasid roomlased kõrge taseme. Kreeklased ehtasid templeid hoolikalt tahutud suurtest kividest. Nad asetasid kivid üksteise peale ja ehtis püsis koos raskuse mõjul. Roomlased ühendasid esimestena kive **tsemendiga**. Nad õppisid ehitama üksteisega sobitatud kividest kaari ja **kupleid**.

Kuppel on kummuli keeratud kausi kujuline katus

Mööda veejuhtmeid voolas Rooma linna puhas vesi

Rooma linn

Rooma linn oli vanaaja linnadest kõige suurem ning uhkem. Selleks et varustada pealinna veega, ehitasid roomlased pikad veejuhtmed ehk **akveduktid**. Neid mööda voolas puhas vesi mägedest linna. Majades oli veevõrk, vesi voolas mööda torusid elumajja ning saunadesse. **Kanalisatsioon**itorud suunasid reovee majadest ja saunadest välja.

Roomlased armastasid väga saunas ehk **termis** käia. Nad viibisid seal tundide kaupa. Rikastele roomlastele oli saun pesemise, kokkusaamiste ning vaba aja veetmise paigaks, nagu tänapäeval on spaad.

Roomlastele meeldis vaadata veriseid vaatamänge. Võitlusmängudel taplesid **gladiaatorid** ehk orjadest mõõgavõitlejad elu ja surma peale.

Rooma saun oli tänapäeva spa eelkäija

Colosseum oli suur ovaalne teater, kus roomlased jälgisid gladiaatorite ja loomade veriseid võitlusi ning muid etendusi

Roomas oli palju sõjakäikudelt toodud orje, kes tegid rasket tööd. Samal ajal elasid roomlased ise **jõudikutena**. Riigilt nõudsid nad toitu ning meelelahutusi.

Roomast on meieni jõudnud ütlemine „Tsirkust ja leiba!“. Seda kasutatakse tänapäevalgi jõudeelu kohta.

Roomast tänapäeva

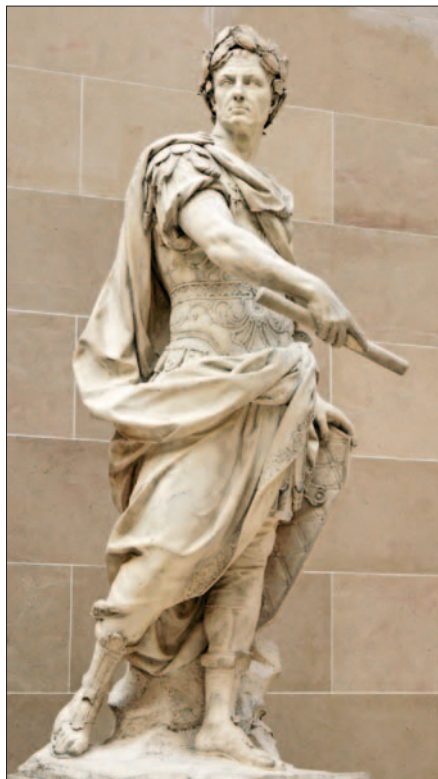
- Roomas kasutusele võetud **ladina tähestikku** kasutab enamik Euroopa ja Ameerika rahvaid praegugi, sealhulgas ka meie, eestlased.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z

- **Ladina keel**, mida inimesed Roomas rääkisid, sai hiljem pikaks ajaks Euroopas teadus- ning kirikukeeleks. Teaduslikud looma- ja taimenimed on praegugi ladinakeelsed. Ka haigustel ning ravi- mitel on ladinakeelsed nimetused. Ladina keele õppimine ja tundmine on arstikutse lahutamatu osa.

- Mõiste **vabariik** on pärit Vana-Roomast. See tähendab riigikorda, kus riigijuhid valitakse.

- Rooma valitseja ning väepealiku **Julius Cae- sari** korraldusel hakati kasutama **kalendrit**, mis on meie tänapäevase kalendri eelkäija. Meie kuu- nimetused on tuletatud ladina keelest. Näiteks juulikuu on saadud Julius Caesari nimest.

Rooma riigijuht Julius Caesar

Rooma riigi lõpp

Suure Rooma riigi piiride taga elas palju sõjakaid rahvaid. Kui Rooma riik oli tugev, suutis sõjavägi vaenlaste rünnakud tagasi tõrjuda.

Aja jooksul Rooma riik nõrgenes, aga vaenlaste rünnakud sagesid ja muu- tusid jõulisemaks. Rooma suurriigile tuli lõpp **476. aastal**. Siis kukutasid sisse- tungijad viimase Rooma **keisri**. Seda sündmust loetakse vanaaja lõpuks ning keskaja alguseks.

akvedukt	– veejuhe
gladiaator	– kutseline elu ja surma peale võitleja Vana-Rooma võitlusmängudel
jõudik	– jõude, st tööd tegemata elav inimene
kanalisatsioon	– torustik reovee ehk musta vee ärajuhtimiseks
keiser	– valitseja, kuningas
kuppel	– kumer, kaarekujuline katus
term	– Rooma saun
tsement	– sidusaine ehituses
vabariik	– valitsusvorm, mille puhul riigijuhid valitakse

Küsimused ja ülesanded

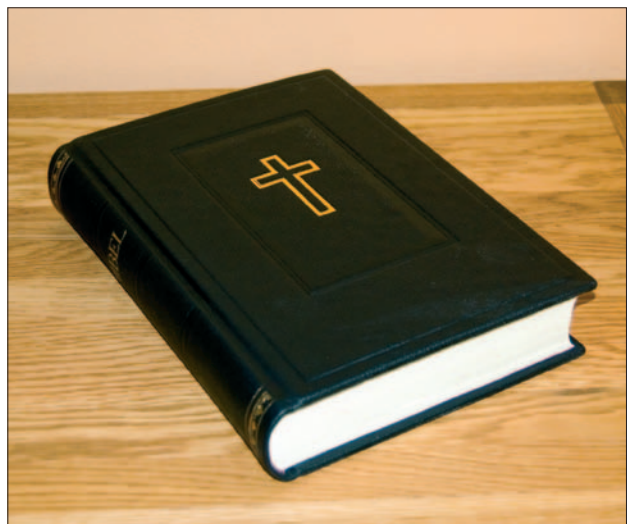
1. Näita kaardil Rooma suurriiki.
2. Mis mugavused olid olemas juba Vana-Rooma elumajades?
3. Mis on Rooma kultuurist meie päevilgi kasutusel?
4. Miks lagunes Rooma suurriik?
5. Mis sündmust peetakse vanaaja lõpuks ja keskaja alguseks?

21. RISTIUŠU TEKE

Ristiusk ehk **kristlus** sai alguse Rooma riigi koosseisu kuulunud Palestiinas. Kristlusest kujunes aja jooksul kõige levinum usk maailmas.

Kristlased usuvad 1. sajandil sündinud Jeesus Kristusesse, tema õpetustesse ja imetegudesse. **Piibli** järgi oli Jeesus Kristus Jumala poeg, kes rändas ringi,

Piibel on ristiusu püha raamat

*Palestiina kuulus
Rooma suurriigi
koosseisu*

õpetas inimesi õigesti elama ning tegi imetegusid. Näiteks tegi ta pimedad nägijaks. Jeesus Kristus õpetas, et on olemas ainult üks jumal. Kui inimesed temasse usuvad ja õigesti elavad, saavad nad pärast surma taevariiki ehk paradiisi.

Rooma võimud kahtlustasid, et Jeesus valmistas ette juutide ülestõusu. Jeesus vahistati ning mõisteti surma – ta löödi risti. Kristlased usuvad, et pärast surma ärkas Jeesus surnust, tõusis taevasse ning elab veel tänaseni oma isa – Jumala riigis.

Selleks et saada kristlaseks, peab inimene selgeks õppima Jeesus Kristuse õpetuse põhitõed ja laskma end ristida.

Meie tähistame tänapäeval **jõule** ehk **Jeesus Kristuse sünnipäeva** ning **ülestõusmispühi** ehk **Kristuse surnust ülestõusmist**.

Küsimused ja ülesanded

1. Kus sai ristiusk alguse?
2. Kes rändas ringi ja õpetas inimestele uut usku?
3. Kelle poeg oli Jeesus Kristus piibli järgi?
4. Miks Jeesus Kristus risti löödi?
5. Mida peab inimene kristlaseks saamiseks tegema?

19.–21. PEATÜKI KORDAMINE

1. Joonista tabel vihikusse. Jaota sõnad/sõnaühendid õigete riikide alla.

KREEKA	ROOMA

Balkani poolsaar, Apenniini poolsaar, tsement, teater, komöödia, ladina tähestik, olümpiamängud, saunad, veejuhtmed, polis

2. Kõik need sõnad on seotud veega. Leia igale sõnale parempoolsest tulbast õige selgitus.

veevärk

Rooma saun

akvedukt

moodne tervistusasutus

kanalisatsioon

kivikaartele ehitatud veejuhe

term

seadmed vee majadesse juhtimiseks

spaa

süsteem musta vee ärajuhtimiseks

3. Tuleta meelde, mida tähendavad järgmised sõnad.

- kristlus
- jõulud
- piibel
- ülestõusmispühad

4. Nimeta vanaaja kultuurisaavutusi, mis on tänapäeval kasutusel. Kirjuta need vihikusse, pane pealkirjaks *Vanaajast tänapäeva*.

22. KESKAEG LÄÄNE-EUROOPAS

5.–11. sajand VARAKESKAEG	11.–13. sajand KÕRGKESKAEG	14.–15. sajand HILISKESKAEG	16. sajand VARAUUSAEG
feodaalkorra kujunemine, ristiusu levik	linnade, käsitöö ja kaubanduse areng, ristsõjad	feodaalkorra allakäik, linnade kasv, näljahädad, katk	maadeavastused, paavstivõimu nõrgenemine

Keskajaks nimetavad ajaloolased ajajärku, mis järgnes vanaajale. Keskaja alguseks peetakse Lääne-Rooma suurriigi lagunemist 5. sajandil (476. a) ja keskaja lõpuks Ameerika avastamist 15. sajandil (1492. a). Keskaeg kestis umbes tuhat aastat.

Feodaalkorrast

Varakeskajal kujunes Lääne-Euroopas **feodaalkord** ehk **feodalism**. Feodaalkorra ajal kuulusid maa ning võim **mõisnikele** ehk **feodaalidele**.

Feodaali majapidamist nimetati **mõisaks** ehk **feoodiks**. Maavalduse keskuses olid mõisniku elumaja ja majapidamishooned. Põllumaa mõisa ümbruses oli jagatud kahte ossa. Ühe osa moodustasid mõisapõllud. Teise osa põllumaad andis mõisnik harida talupoegadele.

Talupoeg ja tema kohustused

Kõik feodaalid olid elukutselised sõjamehed. Feodaalide heaks töötasid nende maal elanud talupojad. Mõisnikult saadud põllulapp oli talumehe elatusallikas. Tasuks maa kasutamise eest pidi ta tegema kõik tööd ka mõisapõllul. Töö mõisapõllul oli **mõisategu** ehk **teotöö**. Veel nõudis feodaal maatüki kasutamise eest osa talupoja viljast, heinast, küttepuidest ning käsitöösaadustest.

Feodalismi ehk feodaalkorra ajal oli maa feodaali oma, aga seda harisid talupojad.

Feodaalide tähtsuse järjekord ehk feodaalne hierarhia

Feodaalses riigis oli kõige võimsam feodaal kuningas. Kuningas andis maad oma sõjameestele. Eriti suuri maavaldusi koos küladega kinkis kuningas suurfeodaalidele. **Suurfeodaalid** ehk kõige tähtsamad feodaalid olid **hertsogid** ja **krahvid**. Suurfeodaalid andsid kuningale truudusevande. Nad pidid sõja korral oma sõjaväega kuningale appi minema. Suurfeodaalid andsid osa oma maast keskmistele feodaalidele – **parunitele**. Parunid pidid selle eest oma sõjasalkadega suurfeodaali teenistusse astuma. Parunid andsid oma maid **väikerüütlitele**. Väikerüütlid olid kõige alama astme feodaalid. Rüütlimõisat enam edasi kinkida ei tohtinud. Sellist korda maa valitsemisel saab võrrelda tähtsuse trepiga. Kõige kõrgemal astmel istub kuningas, keskel suurfeodaalid, neist allpool parunid. Trepil alumisel astmel on väikerüütlid.

Feodaalse hierarhia tipus oli kuningas. Kõige alumisel astmel olid väikerüütlid. Tööd tegid feodaalide maavalduses vaid talupojad

Allpool asetsenud feodaalid pidid kuulama kõrgemate feodaalide sõna. Eelkõige tuli neil kõrgemal astmel olnud feodaali kutsel sõjaväkke ilmuda. **Feodaalide reastamist tähtsuse järjekorras nimetatakse feodaalseks hierarhiaks.**

feodaal ehk mõisnik	– maaomanik
feodaalkord ehk feodalism	– ühiskonnakord, mille puhul kuulusid maa ja võim feodaalile
feodaalne hierarhia	– feodaalide tähtsuse järjekord
feood ehk mõis	– feodaali majapidamine
mõisategu ehk teotöö	– töö, mida talupojad pidid mõisnikule tegema

Küsimused ja ülesanded

1. Mitu aastat kestis keskaeg?
2. Milline ühiskonnakord kujunes varakeskajal? Kellele kuulus maa?
Kes pidid tegema kõik põllutööd?
3. Kes oli feodaal?
4. Kuidas nimetati feodaali majapidamist?
5. Mitmeks osaks oli jaotatud mõisa põllumaa?
6. Mis kohustused olid talupojal feodaali ees?
7. Kellelt said suurfeodaalid oma maa?
8. Mida pidid suurfeodaalid kuninga kutsel tegema?
9. Nimeta õpiku skeemi järgi feodaalid tähtsuse järjekorras. Alusta kuningast.

23. PÕLLUNDUSE JA KARJANDUSE ARENG KESKAJAL

Metsast saab põld

Varakeskajal oli Euroopas palju suuri metsi, aga vähe põllumaad. Elanike arv kasvas ja kõik tahtsid süüa. Inimeste toitmiseks oli tarvis teha juurde põllumaad. Selleks raiusid mehed metsa maha, juurisid kannud välja, põletasid oksad. Tuhk jäi väetiseks. Metsade liigne maharaiumine mõjutas kliimat. Kliima muutus kuivemaks, vihma sadas vähem. Põlluharijaid kimbutas põud. Eriti halb olukord tekkis Inglismaal, kus jäid alles ainult kuninglikud jahimetsad.

Põlluharimisviisid

Algul jagasid talupojad põllu kaheks väljaks. Ühele väljale külvasid nad vilja, teine puhkas, oli **kesa**. Järgmisel aastal külvasid nad vilja puhunud väljale. Hiljem hakkasid põllumehed kasutama kolme välja. Ühele põllulapile külvasid nad suvivilja, teisele talivilja, aga kolmas oli kesa. Väetiseks laotasid talupojad põllule sõnnikut. Vili kasvas nüüd paremini ning inimestel oli rohkem toitu. Ent keskajal olid sagedased ka **viljaikaldused** ja nendega kaasnev näljahäda. Vili hävis **põua** või liigniiskuse tõttu ning siis pidid inimesed nälga kannatama.

Muutused põlluharimises

Esialgu kündis talupoeg põldu kergadraga, mida vedas härg. Sellise adraga haritud põld andis vähe viljasaaki. Olukord muutus paremaks, kui maaharijad hakkasid põldu kündma ratasadraga.

Hiljem õppisid mehed hobuseid rautama ja rangide abil rakendama. Sellest peale kündsid nad põldu hobustega. Hobuse veojõud on härja omast suurem ning töö läks palju kiiremini. Talupojad hakkasid lisaks odrale ja nisule kasvatama kaera, mida sõid hobused.

Linnuste ja linnade ümbruses laiusid põllud ja karjamaad. Viljasaak suurenes, kui põldu hakati kündma ratasadraga

Karjakasvatus

Kariloomad andsid põldudelt saadud saagile toidulisa. Talupojad kasvasid sigu, kitsi, hobuseid, härgi, lehma, eesleid, lambaid, kanu ning hanesid. Lehmapiimast oskasid keskaja inimesed valmistada võid ning juustu.

Ka keskajal pidasid inimesed jahti metsloomadele ja said niiviisi oma toidulauda rikastada.

kesa	– puhkama jäetud põld
põud	– liigne kuivus, vihmavaesus (põuane suvi)
viljaikaldus	– viljasaagi hävimine kas põua või liigse vihma tõttu

Küsimused ja ülesanded

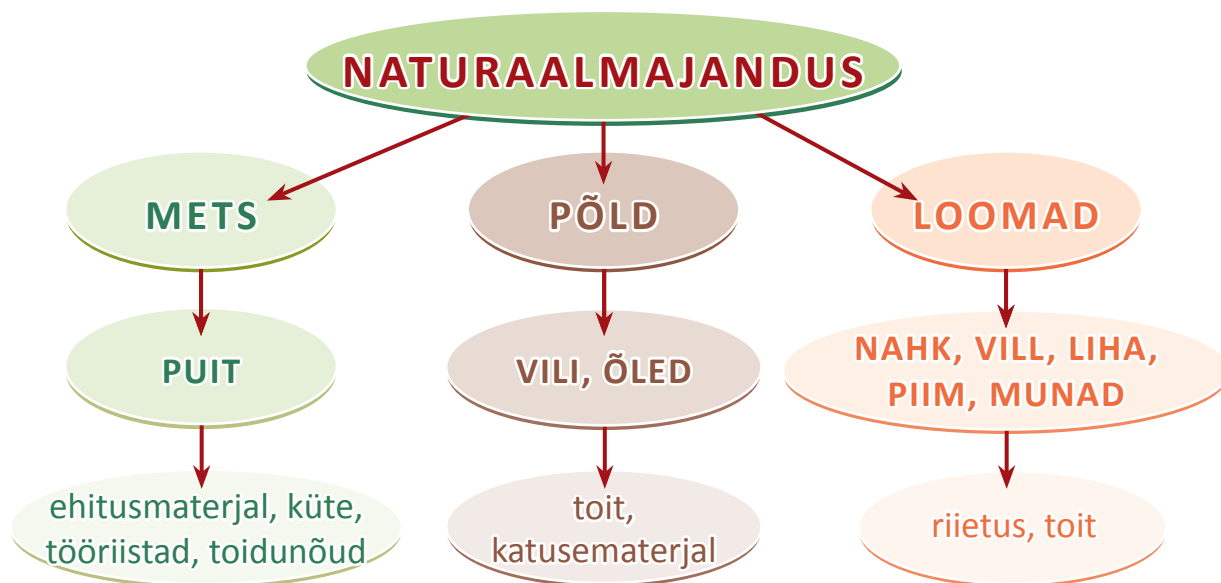
1. Kuidas suurendasid keskaja inimesed oma põllumaad?
2. Miks ei tohi kõiki metsi põlluks muuta?
3. Mis on kesa?
4. Mille tõttu oli hobune parem künniloom kui härg?
5. Mis toitu saadi kariloomadelt?

24. TALUPOEGADE ELU KESKAJAL

Suure osa keskajast jagunes ühiskond kolmeks peamiseks seisuseks: vaimulikud, feodaalid ja talupojad. **Vaimulikud** pidid kristlaste hingeõnnistuse eest palvetama. **Feodaalide** ülesandeks oli kõiki sõja ajal kaitsta. **Talupoegade** kohustus oli tööd teha ning nii vaimulikke kui ka feodaale ülal pidada.

Naturaalmajandus

Varakeskajal valitses Lääne-Euroopas naturaalmajandus. See tähendab, et inimesed valmistasid kõik eluks vajaliku kodus või kodukohas. Talupojad sõid oma põllu viljast küpsetatud leiba, valmistasid ise tööriistu ja riideid. Feodaalid nõudsid toiduaineid oma maal elavatelt talupoegadelt, käsitöötooteid valmistasid mõisas elanud meistrimehed (sepp, kingsepp, rätsep). Ainult soola ning rauda pidid inimesed ostma. Kuna kaubavahetust peaaegu polnud, olid ka side eri piirkondade vahel nõrk. Iga küla elas omaette ja inimesi ei huvitanudki eriti, mis toimus kaugemal.

Toitu andsid põld ja kariloomad, muu eluks vajalik valmistati külas

Pärisorjus

Keskajal kuulus kogu maa kirikule või feodaalile. Seda harisid aga talupojad. Talupojal oli väike majapidamine: vilets elamu, tööriistad ning veoloomad. Mõisniku maal elanud talupojad olid **pärisorjad**: nad kuulusid mõisnikule ega tohtinud elukohta vahetada. Feodaal võis müüa oma talupoja teisele mõisnikule. Pärisorjuse tingimustes kuulusid talupojad sellele feodaalile, kelle maa peal nad elasid.

Elu külas

Keskajal elasid talupojad väikestes külades, mille majad asusid lähestikku. Ühe- toalised elamud olid muldpõranda ja õlgkatusega.

Küla ümber paiknesid talupoegade põllud ja neist kaugemal heina- ning karjamaad. Heinateol ning viljalõikusel töötas külarahvas koos. Nii sai töö kiiremini valmis.

Tänapäeva mõistes oli talupoegade elu raske ja üksluine.

Keskaegne küla: majad lähestikku, ümberringi põllud, heina- ja karjamaad

Talupoegade elamu ja toidulaud

Põhjapoolses Euroopas ehitasid talupojad elamud palkidest ning tegid katuse õlgedest või roost. Lõuna pool seevastu levisid savist või kivist elamud ja katusedki olid kividest.

Majas oli ainult üks muldpõrandaga ruum. Selle keskel või nurgas oli tulekolle ning tagaseinas magamisase. Majadel ei olnud korstnaid ning suits pääses välja katuseaugust või uksest. Aja jooksul täiustasid talupojad eluhooneid. Nad ehitasid kaminaid ja korstnaid, põhjapoolsetes maades suuri kiviahjegi.

Majas oli vähe mööblit. Tavaliselt oli elamus suur voodi, kus magasid koos nii vanemad kui ka lapsed. Teine oluline mööbliese oli suur puust söögilaud. Toanurgas seisis paar kirstu (kasti) riiete hoidmiseks.

Talupoja elamus oli ainult üks muldpõrandaga ruum. Majas olid kindlasti tulekolle ja lihtsad mööbliesemed

Talupoja tähtsaim toit oli leib, mida põhjaeurooplased valmistasid rukkist, lõunaeurooplased aga nisust. Sellele lisaks sõid

tolle aja inimesed putru või kõrti, ube ja herneid. Sügisel tapeti loomi, soolati ning kuivatati liha. Üha rohkem söödi kala. Jookidest olid Põhja-Euroopas levinud kali ja õlu. Lõuna pool oli joogiks peamiselt vein.

pärisori

– talupoeg, kes kuulus mõisnikule, pidi tema heaks töötama ega tohtinud elukohta vahetada

pärisorjus

– talupoegade täielik sõltuvus mõisnikust

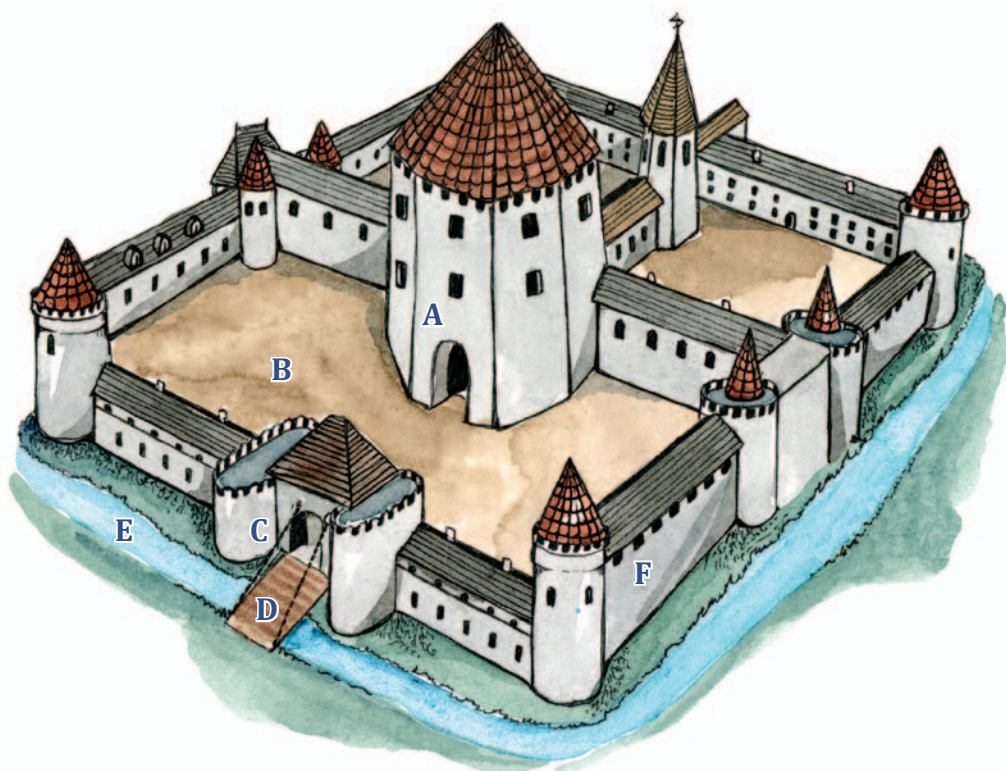
Küsimused ja ülesanded

1. Nimeta keskaja seisused ja nende ülesanded.
2. Kus valmistati kõik eluks vajalik naturaalmajanduse ajal?
3. Mida tähendab pärisorjus?
4. Kuidas asetsesid majad keskaegses külas?
5. Mis paiknesid küla ümber?
6. Mis töid tegid talupojad koos?
7. Kirjelda talupoja elamut. Mille poolest erinesid talupoegade majad Lõuna- ja Põhja-Euroopas?
8. Nimeta olulisi mööbliesemeid.
9. Kus valmistati süüa?
10. Mida talupojad sõid ja jõid?
11. Missugune oli talupoegade elu tänapäeva inimese arvates?

25. FEODAALIDE ELU

Feodaalide linnused

Feodaalid elasid kindlustatud elamutes ehk **linnustes**. Linnus ehitati raskesti ligipääsetavasse kohta: mäe otsa või järvesaarele. Algul ehitati linnuseid puust, kuid 11. sajandil kerkisid juba kivilinnused. Linnuse ümber rajasid ehitajad kõrge **müüri** ja kaevasid sügava **vallikraavi**. Linnuse kivimüüridel olid **vahitornid**. Hästi kaitstud väravani viis **tõstesild**, mille tõstsid vahimehed ööseks ning ka ohu korral üles.

*Feodaali linnus oli kindlus feodaali ja tema pere kaitseks
A – linnuse peatorn, B – siseõu, C – peavärv,
D – tõstesild, E – vallikraav, F – müür*

Linnuseõues kõrgus **peatorn**. Torni ülemisel korrusel valvasid sõjamehed. Keskmistel korrustel olid feodaali ja tema perekonna **eluruumid**. Alumisel korrusel hoidsid elanikud sõjariistu ning toiduvarusid. **Keldripimeduses** olid vangis feodaali vaenlased.

Rüütlid

Rüütel oli sõjamees keskaegses Euroopas. Kõik feodaalid kuningast väikerüütleni moodustasid **rüütliseisuse** ehk **aadli**. Kuningal ja suurfeodaalidel oli muidugi palju rohkem võimu kui väikerüütlenil. Kuna kõik rüütlid olid elukutselised sõjamehed, oli nende elu seotud sõjapidamisega. Rüütlid olid ratsasõdalased. Rüütlit saatsid ning abistasid **kannupoisid**. Nemad kandsid rüütli relvi, aitasid isanda sadulasse ja hobuse seljast maha. Sõtta minev rüütel vajab vähemalt kolme hobust: ühel ta ratsutas, teine vedas varustust, kolmas puhkas lahingu tarvis.

Rüütli relvad olid oda, mõõk ning sõjakirves. Rüütli pead kaitses metallkiiver, keha kattis metallplaatidega kaetud rüü.

Hiljem asendasid rüütlid selle metallrõngastest punutud soomussärgiga. Keskaja lõpupoole tuli kasutusele raudrüü. See kaitses küll hästi vaenlase mõõgahoopide eest, aga muutis oma raskusega sõdalase kohmakaks.

Rüütlid lahingus

Võitlusse tormav rüütel hoidis paremas käes oda ja vasakus käes kilpi.

Kui tema ratsu sai hoo sisse, ei suutnud rüütlit enam miski peatada. Kokkupõrkel vaenlasega purunesid odad sageli. Siis haarasid vastased mõõgad ning võitlus jätkus.

Lahingupaigaks valisid rüütliväed tasase välja, et oleks ruumi võidelda. Lahingu algul rivistus vägi kiiluna, kõige tugevamad mehed olid kiilu tipus ja külgedel.

Soomusrüüs rüütlite kiil pidi vastase väe laiali paiskama.

aadel	– rüütliseisus, feodaalide-sõjameeste seisus
linnus	– feodaali kindlustatud elamu
kannupoiss	– rüütli abiline
rüütel	– sõjamees keskaegses Euroopas
rüütliseisus	– feodaalide seisus
tõstesild	– linnusesse viinud sild, mis tõsteti ööseks üles
vallikraav	– linnust ümbritsenud veega täidetud kraav

Küsimused ja ülesanded

1. Milleks ehitasid feodaalid linnuseid?
2. Kuidas oli linnus kaitstud vaenlase vastu?
3. Kirjelda ruumide paiknemist peatornis.
4. Kes moodustasid rüütliseisuse ehk aadli?
5. Millega tegelesid rüütlid?
6. Mis ülesandeid täitsid kannupoisid?
7. Nimeta rüütli relvad. Mis kaitsesid rüütli pead ja keha?
8. Miks valisid rüütliväed lahingupaigaks lageda välja?

22.–25. PEATÜKI KORDAMINE

1. Leia valikutest, kuidas said talupoeg ja feodaal naturaalmajanduse ajal eluks vajalikku. Täida tabel vihikus.

	TALUPOEG	FEODAAL	Valikud
Toit ja jook			sai toiduaineid talupoegadelt; ostis poest; kasvatas vilja ja loomi
Riietus ja jalatsid			ostis kaubamajast; valmistas ise; tellis käsitöömeistritelt
Tarbe-esemed			valmistas ise; tellis meistritelt; leidis kuskilt

2. Vali õige lauselõpp.

Talupoja maja oli
(korstnaga, muldpõrandaga, ühe ruumiga, kahekordne)

Mõisategu tehes
(haris talupoeg mõisapõldu, sai talupoeg oma töö eest mõisnikult palka)

Pärisori
(võis elukohta vahetada, ei tohtinud teise kohta kolida)

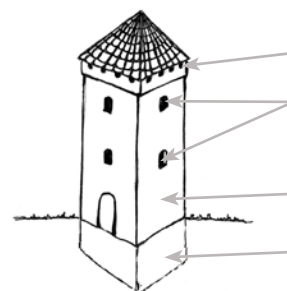
3. Tuleta meelde ja selgita, mida tähendavad järgmised sõnad.

- aadel
- linnus
- rüütel
- turniir
- tõstesild
- vallikraav

4. Joonista ajaloovihikusse feodaali linnuse peatorn.

Kirjuta juurde, kus asusid feodaali

eluruumid, valvesalk, toit ja sõjariistad, vangid.

26. KESKAEGSED LINNAD

Linnade teke

Kõrgkeskajal tekkisid ning arenesid Lääne-Euroopas linnad. Linnad kujunesid feodaalide losside lähedusse või kaubateede ja jõgede ristumiskohtadesse. Need olid kohad, kus oli hea **laatu** pidada. Linnadesse asusid elama kaupmehed ning käsitöölised. Keskaegsed linnad olidki peamiselt kaubanduse ja käsitöö keskused.

Keskaegse linna välisilme

Keskaegse linna kõrged kirikud ning võimas kaitsetornidega ringmüür paistsid kaugelt. Peale kivimüüri kaitses linna sissetungijate eest sügav vett täis vallikraav.

Tallinna vanalinn

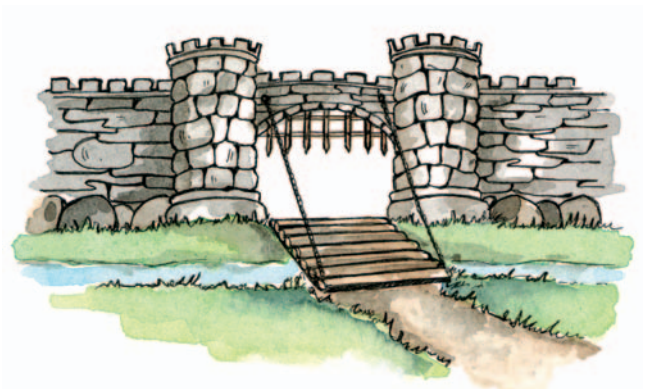

Edinburgh Šotimaal

Linna pääses hästi valvatud väravate kaudu. Väravate juurde sai mööda tõstesildu, mis viisid üle vallikraavi.

Linnamüüriga kaitstud maa-ala oli üsna väike. Seepärast olid majad kõrged ja tihedalt üksteise kõrval.

Väljaspool linnamüüri paiknesid eeslinnad. Eeslinnadesse võis ehitada ainult puumaju, sellepärast sarnanesid need küladega. Kui vaenlane tuli linna piirama, põletasid linlased eeslinnad maha,

Üle vallikraavi viisid tõstesillad

et vaenuvael poleks kuskil elada. Eeslinnade elanikud läksid sõja ajaks linna-
müüride varju.

Turuplats

Linna südameks oli **turuplats**, kuhu viisid kõik tähtsamad tänavad. Tänavad
said nimed seal töötavate ametimeeste järgi: Tallinnas oli näiteks Kullassepa,
Voorimehe, Kinga tänav. Turuplatsi keskel asus **raekoda**.

Turg oli rahvarohke ja kärarikas

Väljaku serval võis näha üht-teist
meie jaoks harjumatu. Esiteks oli
seal püsti suur rist, mis pidi hoia-
tama: jumal jälgib, et keegi ei rikuks
tururahu. Teiseks oli häbipost neile,
kes olid juba mõne seaduse vastu
eksinud. Eelkõige oli plats kauple-
miskoht. Lisaks kauplemisele toi-
musid seal ka peod, millel esine-
sid rändmuusikud ja veiderdajad.
Tähtsate pühakute mälestuspäeva-
del mängisid näitlejad nende piibli-
ainelisi elulugusid.

*Tänapäeval enam kedagi häbiposti ei panda, aga
võib järele proovida, mis tunne kurjategijal oli*

Raekoda ja raad

Keskaegse linna kõige suuremad ning uhkemad hooned olid raekoda ja kirikud. Raekojas käis koos linnavalitsus ehk **raad**. Raad koosnes raehärradest, kes valisid enda hulgast linnapea. Rae-härrad olid kas rikkad kaupmehed või käsitöömeistrid. Raad juhtis linna elu. Rae-härrad sõlmisid tähtsaid lepinguid ja otsustasid isegi naiste kleitide lubatava pikkuse üle.

Lübecki linna raekoda ehitati 14. sajandil

Keskaegsetel linnadel oli sageli tülisid feodaalidega. Feodaalid nõudsid, et linnad kuulaksid nende sõna. Linnad aga tahtsid olla iseseisvad.

Tsunftid

Keskajal valmistasid inimesed kõik esemed käsitsi, sest masinaid ei olnud. Keskaegse linna käsitöölised koondusid tööalade järgi **tsunftidesse**. Tsunft oli käsitööliste ühing. Oma tsunftid olid seppadel, kullasseppadel, rätsepatel, kingseppadel ja teistelgi.

Tsunftil oli oma põhikiri. Selles oli kirjas, milliste riistadega ning kuidas peab käsitööline oma tööd tegema. Põhikiri ütles, millal võis hommikuti tööd alustada ja millal tuli õhtuti töö lõpetada. Samuti oli kindlaks määratud, kui palju üldse tohtis toota ja mis hinda võis küsida.

Tsunftiliikmed hoolitsesid ametivendade töövõimaluste eest, muretsesid ühiselt toorainet ning otsisid toodangule turgu. Kes tsunfti ei kuulunud, see ei tohtinud käsitööga elatist teenida. Iga üleastumine tõi kaasa karistuse. Kuna tsunft ei lubanud mingeid uuendusi kasutusele võtta, pidurdas tsunftikord peagi käsitöö arengut.

Meistrid, sellid, õpipoisid

Tsunfti kuulusid ainult käsitöö**meistrid**. Meistrid olid töökoja omanikud. Meistrite juures töötasid **sellid** ja **õpipoisid**. Sellid juba oskasid ametit, õpipoisid alles õppisid seda. Selliks saamiseks tuli töötada meistri juures seitse aastat.

Sellist sai meister, kui ta tegi edukalt meistritöö. Kui vanemad tsunftiliikmed hindasid töö heaks, pidi meister korraldama ametivendadele peo. Lisaks tuli tal maksta tsunftikassasse kõrge maks.

Meister töötab oma töökojas koos sellide ja õpipoistega

meister	– töökoja omanik, osav käsitöölaine
raad	– linnavalitsus
raekoda	– linnavalitsuse hoone
sell	– käsitöölaine, kellel polnud oma töökoda
tsunft	– käsitööliste ühing
turuplats	– kauplemiskoht linnas
õpipoiss	– meistri juures ametit õppinud poiss

Küsimused ja ülesanded

1. Kuhu tekkisid keskaegsed linnad?
2. Kes asusid linnadesse elama?
3. Miks paiknesid linnamajad lähestikku?
4. Kirjelda, mis toimus keskaegsel turuplatsil.
5. Mis hooned olid linnas kõige suuremad ja uhkemad?
6. Kes juhtisid keskaegse linna elu?
7. Miks tülitseti linnad feodaalidega?
8. Mis on tsunft? Millega see tegeles?
9. Nimeta käsitööliste kolm seisust.

26. PEATÜKI KORDAMINE

1. Otsusta, kas väide on õige või vale. Paranda vead ja kirjuta kõik laused õigesti vihikusse.

	Väide	Õige	Vale
1.	Linnad tekkisid kõigepealt kaubateede lähedusse.		
2.	Linnadesse asusid elama kaupmehed ja talupojad.		
3.	Keskaegse linna kõige uhkemad hooned olid raekoda ja kirikud.		
4.	Linnavalitsus arutas raekojas linnaelu probleeme.		
5.	Raekoda asus linna taga turuplatsi ääres.		
6.	Raadi kuulusid rikkad kaupmehed.		
7.	Linnas tegutsesid tsunftid.		
8.	Tsunfti kuulusid meistrid, sellid ja õpipoisid.		

2. Paiguta käsitöölised tähtsuse järgi trepile: õpipoisid, meistrid, sellid. Alusta kõige tähtsamast.

1.

2.

3.

27. KIRIK JA RIISTISÕJAD

Ristiusu kirik

Sõnal **kirik** on kaks tähendust. Kõigepealt on kirik kõiki kristlasi ühendav organisatsioon. Samas on kirik ka hoone, kus käivad koos kristlased.

Eelkõige on kirik siiski usklike ühendus. Keskajal olid kõik Lääne- ja Kesk-Euroopa inimesed **katoliku kiriku** liikmed. Katoliku kirik ühendas kõiki krist-

lasi. Kirikusse võisid kuuluda kõikidest rahvustest inimesed, nii mehed kui ka naised, nii rikkad kui ka vaesed. Kiriku ametlik keel oli ladina keel.

Vaimulikud

Vaimulikud olid kirikumehed, kes olid õppinud usuteadust, teenisid jumalat ja oskasid ladina keelt. Nende tööks oli selgitada inimestele jumalasõna. Nad ei tohtinud abielluda.

Vaimulike tähtsuse järjekord ehk hierarhia

Vaimulikel oli tähtsuse järjekord ehk **hierarhia** nagu feodaalidelgi. Kõige tähtsam vaimulik oli **Rooma paavst**. Paavst oli kristlaste arvates Kristuse asemik maa peal. Temale järgnesid **piiskopid**, kes juhtisid kiriku tegevust ühes riigis või piirkonnas. Piiskoppidele allusid **preestrid**, kes ristisid inimesi ning pidasid jumalateenistusi.

Mungad ja nunnad

Oli kristlasi, kelle arvates pidi jumala paremaks teenimiseks tavapärasest elust loobuma. Nad asusid elama **kloostritesse**. Kloostrid on kinnised asutused, kus usklikud tegelevad palvetamise ja muude usutoimingutega ning töötavad majapidamises. Meeste ja naiste jaoks on eraldi kloostrid. Kloostri elavaid ning jumala teenimisele pühendunud mehi nimetatakse **munkadeks**, naisi aga **nunnadeks**.

Lisaks palvetamisele lugesid ja kirjutasid kloostrielanikud ümber pühasid raamatuid ning laulsid kirikulaule. Mungad ja nunnad kasvasid kloostripõldudel leivavilja ning valmistasid töökodades kõik eluks vajaliku. Sageli hoolitsesid kloostriasukad vaeste ja haigete eest. Haritud kloostrielanikud olid kloostrikoolides õpetajateks.

Katoliku kirik on olemas ka tänapäeval ja sellel on palju liikmeid.

*Nunn elas/elab
nunnakloostri*

*Munk elas/elab
mungakloostri*

Pühakud ja palverännakud

Kirik kuulutas **pühakuteks** need kristlased, kellel oli ristiusu selgitamisel ja levitamisel erilisi teeneid. Paljud neist jäid kannatustele vaatamata kindlameelselt usu juurde. Osa pühakuid oli aidanud vaeseid, ravinud haigeid ja õpetanud lapsi.

Kõige tuntum pühak oli Jeesuse ema **Neitsi Maarja**. Tema poole palvetasid just naised, sest nad arvasid, et naisena mõistab ta neid paremini.

Keskajal korraldasid usklikud palverännakuid. Palverändurid käisid Jeesus Kristuse ning pühakutega seotud kohtades. Nad arvasid, et need rännakud aitavad pärast surma taevasse pääseda. Kõige tähtsam rännakute sihtkoht oli kristlaste püha linn Jeruusalemm. Seal oli tegutsenud Jeesus.

Ristisõdade põhjused

Katoliku kiriku algatusel toimus 11.–13. sajandil, seega 200 aasta jooksul, kaheksa ristisõda. Need sõjad toimusid selleks, et vabastada Kristuse haud.

Nimelt olid Palestiinas võimul türklased. Nende jumalaks on **Allah** ja usuks **islam**.

Türklased ei lasknud palverändureid Jeruusalemma ega lubanud kaupmeestel mööda kaubateid idamaadesse sõita. See tekitas pahameelt. Jõukad kaubahärrad varustasid ristisõdijaid relvade ning toidumoonaga ja vedasid sõdalased üle Vahemere.

Ristisõjad

Ristisõdijaid saatis algul edu. Nad vallutasid Palestiina ning Jeruusalemma ja lõid sinna oma riigi. Rüütlid asutasid Palestiinas oma sõjalised ühingud. Neid nimetati **rüütlordudeks**. Kuid türklased ja araablased kogusid jõudu ning tõrjusid mõne aja pärast ristisõdijad Palestiinast välja. Kristuse haud jäi vabastamata. Küll aga sai uut hoogu kauplemine idamaadega. Eurooplased õppisid ehitama tuuleveskeid, valmistama paberit ja harjusid ennast pesema.

islam	– usund
katoliku kirik	– üleilmne kirik
klooster	– munkade ja nunnade elupaik
munk	– kloostri elav mees
nunn	– kloostri elav naine

piiskop	– katoliku kiriku juht ühes riigis või piirkonnas
preester	– vaimulik, kes ristis inimesi, pidas jumalateenistusi
pühak	– isik, keda kristlased eriti austasid(vad)
Rooma paavst	– katoliku kiriku juht
rüütliordu	– otseselt sõjapidamisega seotud rüütlite vaimulik ühendus

Küsimused ja ülesanded

1. Mis tähendused on sõnal *kirik*?
2. Mida tähendab katoliku kirik?
3. Kes oli katoliku kiriku pea?
4. Mis kohustused olid piiskoppidel?
5. Kes allusid piiskoppidele?
6. Kes olid pühakud?
7. Miks läksid kristlased palverännakule? Kuhu?
8. Mis olid ristsõdade põhjused?
9. Miks toetasid kaupmehed ristsõdalasi?
10. Kuidas lõppesid ristsõjad?

27. PEATÜKI KORDAMINE

1. Joonista tabel vihikusse. Leia selgitusega sobiv mõiste.

Selgitus	Sõna
kõige kõrgem kirikujuht, elab Roomas	piiskop
kloostri elav mees	kirik
hoone, kus kristlased koos käivad	paavst
isik, keda kristlased eriti austasid(vad)	munk
kirikujuht ühes riigis	klooster
munkade või nunnade elukoht	nunn
kloostri elav naine	pühak

28. RISTIŠÕDA JÕUAB LÄÄNEMERE ÄÄRDE

Kolm huvigruppi

Saksa kaupmehi ja feodaale ning Rooma paavsti huvitasid Läänemere-äärsed maad. Nendes maades ristusid kaubateed ja oli soodne kaubelda. Saksa feodaalid tahtsid uusi maid vallutada ning Rooma paavst soovis sinseid rahvaid ristiusku pöörata.

Sakslased rajasid juba 12. sajandi keskpaiku Läänemere äärde kaubalinna Lübecki. Saksamaa kaupmehed asusid elama ka Läänemere kõige suuremale saarele – Ojamaale (Gotlandile), et kaubelda idapoolsete alade elanikega.

Saksa kaupmehed tahtsid kaubelda idapoolsete aladega

Venemaale viisid veeteed piki Eesti põhjarannikut ja lõuna poolt mööda Väina (Daugava) jõge. Laevateid pidi purjetasid Saksa kaupmeeste laevad. Kaupmehed pakkusid eestlastele, liivlastele ja lätlastele soola, rauda, relvi, riiet ning ehteid. Vastu tahtsid nad nahku, vaha, mett ja vilja.

Ristiusu levik Euroopas oli juba lõpule jõudmas. Ristimata olid veel Läänemere idakalda rahvad: liivlased, lätlased ning eestlased. Rooma paavsti ja teiste

*Preestrid tulid
ristiusust rääkima*

vaimulike arvates olid Baltimaade rahvad **paganad**, kes austasid oma muinasjumalaid ning uskusid looduse väge. Nii Rooma paavsti kui ka Saksa feodaalide arvates oli õige aeg viia liivlastele, lätlastele ja eestlastele ristiusk.

Preestrid sõitsid algul kaupmeestega kaasa. Nende ülesanne oli paganatele uut usku tutvustada ning selle headusest jutlustada. Mõned liivlased ja lätlased lasid end ristida.

Ristiusu levik polnud siiski nii kiire, kui Rooma paavst tahtis.

Võõraste huvi põhjused

Lisaks Saksamaale pidasid ka Taanis huvigrupid Baltimaade vallutamise plaani. Nii Saksa kui ka Taani kaupmehed lootsid saada enda valdusesse siinseid kaubateid ning asutada uusi kaubalinnu. Feodaalid nägid võimalust saada uusi maid koos talupoegadega. Kaupmehed andsid Saksa ja Taani feodaalidele risticõjaks relvi ning laevu.

Katoliku kirik Rooma paavstiga eesotsas tahtis siinseid rahvaid ristida ja oma mõju alla saada. Rooma paavst õigustas vallutussõda. Ta nimetas seda jumalale meelepäraseks teoks.

pagan – uskmatu; inimene, kes pole ristitud

Küsimused ja ülesanded

1. Nimeta kolm huvigruppi, kes olid Baltimaadest huvitatud.
2. Miks huvitasid siinsed alad kaupmehi?
3. Miks tundsid Saksa feodaalid Baltimaade vastu huvi?
4. Mis eesmärgil tahtsid Rooma paavst ja teised vaimulikud Baltimaid allutada?
5. Kes olid paganad?
6. Mida nimetas Rooma paavst jumalale meelepäraseks teoks?

Liivlaste ja lätlaste alistamine

Kui selgus, et enamik liivlasi ei lase end rahu-likult ristida, otsustas paavst kuulutada usk-matutele ristisõja. Ristisõda liivlaste ja lätlaste vastu juhtis **piiskop Albert**. Ta oli osav ning kaval, raudse tahtejõu ja kindla iseloomuga mees. Albertile oli täiesti selge, et sõjata pole võimalik sihile jõuda. Ta koondas ristisõdijad enda juhtimise alla. Piiskop Alberti juhtimisel ristiti liivlased, eestlased ning lätlased. Selle ristisõjaga pandi alus sakslaste võimule meie maal.

Ristisõdijate väkke astusid paljud Saksa feo-daalide pojad, kes tahtsid endale maad ja mõi-said Liivimaal.

Paavsti käsul sai Liivimaa ristisõja juhiks piiskop Albert

Riia linna asutamine

1200. a kevadel saabus Saksamaalt Väina (Daugava) jõe suudmesse 23 purje-laeva. Piiskop Alberti juhtimisel tulid laevadelt maale ristisõdijad. 1201. aastal ehitasiid sakslased Väina jõe kaldale Riia linna. Varem oli seal olnud liivlaste kauplemiskoht. Siis aga kerkis jõekaldale ristisõdijate keskus.

Riia linnal oli kaks ülesannet. See pidi olema sakslastele kindlustatud asupai-gaks ning toetuspunktiks võimu maksmapanekul ja paganausulistele ristiusu levitamisel. Teiseks pidi uus linn saama suureks kaubalinnaks, mis annaks häid sissetulekuid piiskopile ning teistele kristlastele.

Piiskop Albert käskis ehitada Jeesuse ema Neitsi Maarja auks Riia toomkiriku. Jeesuse ema Maarja järgi sai liivlaste, lätlaste ja eestlaste maa ühisnime **Maarjamaa**.

Mõõgavendade Ordu

Enamik ristsõdijaid saabus Riiga kevadel. Sügisel sõitsid nad Saksamaale tagasi. Talvel oli Riias sakslasi vähe. Selleks et oma võimu tugevdada, moodustasid ristsõdijad vaimuliku rüütliordu. Ordu tunnuseks oli punast värvi risti ning mõõga kujutis valgel mantlil. Selle munk sõdalaste ühenduse nimeks sai **Mõõgavendade Ordu**. Ordu loomine suurendas ristsõdijate jõudu ja aitas liivlasi ning lätlasi kiiremini alistada.

Ordurüütli tunnuseks olid punane rist ja mõõk valgel mantlil

Liivlaste ja lätlaste ristimine

Kohalikud rahvad ei suutnud Saksa sõdalastele kaua vastu panna. Ristsõdijad allutasid liivlaste maa võrdlemisi ruttu. Lätlased alistusid sakslastele peaaegu võitluseta.

1206. aastaks oli liivlaste ja lätlaste vastupanu murtud. Liivlaste vanem Kaupo läks vaenlaste poole üle ning temast sai sakslaste ustav abiline. Nüüd oli piiskopi arvates aeg Eesti paganaid ristida. Võidetud liivlased ja lätlased olid kohustatud ühes sakslastega eestlaste vastu võitlema.

Küsimused ja ülesanded

1. Mis põhjusel otsustas paavst ristisõda alustada?
2. Miks astusid paljud feodaalide pojad ristsõdijate väkke?
3. Mis eesmärgil rajasid sakslased Riia linna?
4. Kelle järgi nimetatakse liivlaste, lätlaste ja eestlaste maad Maarjamaaks?
5. Miks loodi Mõõgavendade Ordu?
6. Mis rahvast kavatses piiskop Albert järgmisena ristida?

29. EESTLASTE MUISTSE VABADUSVÕITLUSE ALGUS

1208 ristisõdijad tungisid Eestisse	1210 Ümera lahing	1217 Madise- päeva lahing	1219 lahing Tallinna pärast	1224 Tartu kaitsmine	1227 Eesti langes ligi 700 aastaks võõrvõimu alla
	eestlased võitsid	eestlased kaotasid	eestlased kaotasid	eestlased kaotasid	

Muistse vabadusvõitluse ajatelg

Vaenlane Lõuna-Eestis

1208. aastal tungisid ristsõdijad Lõuna-Eestisse Ugandi maakonda. Algas eestlaste muistne vabadusvõitlus.

Ristiusk polnud Eestimaal tundmatu. Leidus ka neid, kes olid end ristida lasknud. Pärast piiskop Alberti vaenuväge sissetungi ristsid ristsõdijad eestlasi jõuga. Võõrad sõjamehed tulid uut usku tooma tule ja mõõgaga – eestlaste endine elu hävis ning nende maad võeti ära. Võitluses väljaõppinud sõdalaste vastu oli vabadust väga raske kaitsta. Vastasel olid paremad relvad. Näiteks kiviheitemasinad heitsid kivimürakaid suurte vahemaade taha.

Ristsõdijad olid saanud hea sõjalise väljaõppe. Eestlased olid põlluharijad, kes haarasid mõõga üksnes hädaohu korral. Maarahvas pidi sõdima elukutseliste sõjameestega.

Ristsõdijad vedasid piiramistorni linnuse juurde. Kiviheitemasinatega heidetud kivid purustasid eestlaste linnused. Saksa sõdalased olid paremad relvastuse ja väljaõppe poolest

Võnnu piiramine

Olgugi et vastased olid hästi välja õpetatud, polnud esialgu selge, kes võidab. Saksa rüütlite sõjaretkedele vastasid eestlased omapoolsete sõjakäikudega. **1210. aastal** läksid eestlased Lätimaal sakslastele kuulunud Võnnu linnust piirama.

Neljandal päeval oli rüütlilinnus juba eestlaste kätte langemas. Siis levis teade, et ristisõdijad ootavad Riiast abiväge. Eestlased lõpetasid linnuse piiramise ja **malev** asus koduteele.

Ümera lahing

Sakslased jälitasid eestlasi. Eestlased teesklesid, et nad põgenevad. Põhja-Lätis **Ümera jõe** ääres metsas jäid Eesti sõdalased vaenlast ootama. Kui ristisõdijad jõudsid Ümera jõeni, ründasid eestlased neid kitsal metsateel ootamatult. Nad lõid vaenlase read segamini. Eesti sõdalased piirasid rüütlid ümber, kiskusid nad hobuste seljast maha, torkasid mõõkadega surnuks või vangistasid. Selles lahingus sai surma hulk Mõõgavendade Ordu sõdalasi. Kes ellu jäid, need põgenesid. Võit Ümera jõel suurendas eestlaste otsusekindlust oma maad kaitsta. Käskjalad viisid kõikidesse maakondadesse teate eestlaste võidust. Eestlased töötasid nüüd nagu üks mees vaenlase vastu võidelda.

Linnused, mille pärast toimusid lahingud

Selles lahingus sai surma hulk Mõõgavendade Ordu sõdalasi. Kes ellu jäid, need põgenesid. Võit Ümera jõel suurendas eestlaste otsusekindlust oma maad kaitsta. Käskjalad viisid kõikidesse maakondadesse teate eestlaste võidust. Eestlased töötasid nüüd nagu üks mees vaenlase vastu võidelda.

Viljandi langemine

Sõda kestis edasi. 1211. aastal tungisid ristisõdijad Sakala maakonda Viljandi linnuse alla ja piirasid selle ümber. Vaenlased viskasid kiviheitemasinaga suuri kive linnuse õue ning vallidele. Uue sõjavahendina kasutasid ristisõdijad kõrget piiramistorni. Nad nihutasid selle linnuse vallide juurde. Rüütlite väes olid osavad vibulaskjad, kes lasid piiramistornist tulenooli linnuse hoonete ja inimeste pihta. Eestlasi tabasid ka rüütlite odad.

Linnuses muutus inimeste olukord väga raskeks, sest joogivesi sai otsa. Paljud kaitsjad olid hukkunud ning paljud haavata saanud. Eestlased alistusid ja lasid end ristida.

malev – eestlaste sõjavägi

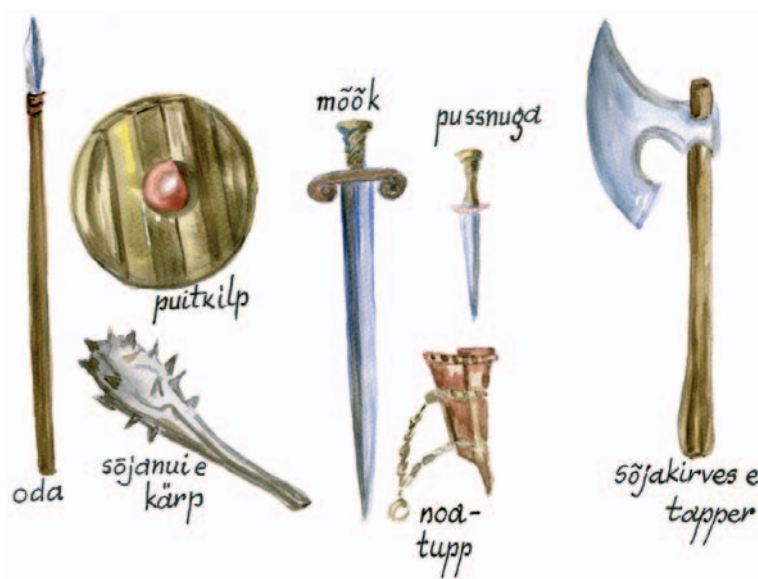
Küsimused ja ülesanded

1. Millal tungisid rüütlid Eestisse?
2. Kuidas sunniti eestlasi uut usku vastu võtma?
3. Miks oli eestimaalastel raske rüütlitega võidelda?
4. Mis teade sundis eestlastest sõdalasi Võnnust lahkuma?
5. Kuidas õnnestus eestlastel Ümera lahing võita?
6. Kuidas mõjus see võit eestlaste võitlusvaimule?
7. Kelle võiduga lõppes Viljandi linnuse piiramine?

30. SÕDA RÜÜTLITEGA JÄTKUB

Eestimaa sõjas

Ristisõda oli juba aastaid kestnud ja Lõuna-Eestit laastanud. Sõja käigus olid vaenlased külad maha põletanud ning sõdalaste hobused olid eestlaste põllud segi trampinud. Palju mehi oli langenud, vaenlane oli võtnud vangi arvukalt naisi ja lapsi. Kuid ristisõdijad mõistsid, et eestlasi pole kerge alistada.

Eesti sõdalaste peamiseks relvadeks olid oda, sõjakirves ja mõõk

1211. aastal puhkes **katk**. See oli hirmus nakkushaigus, millesse suri arvukalt inimesi. Mõlemad vaenupooled vajasisid puhkust. Nüüd sõlmisid eestlased ning sakslased kolmeks aastaks vaherahu.

Rüütlid jätkasid võitlust. Vaenlased olid Lõuna-Eesti oma sõjakäikudega ära rüüstanud. Nende sõjaretked ulatusid üha kaugemale Kesk-Eestisse ja Läänemaale. Kuigi lahingutes võitsid kord eestlased, kord rüütlid, andis mõõgavendade paremus pikapeale tunda. Igal aastal saabusid Saksamaalt hukkunud ristsõdijate asemele uued sõjamehed. Kirik toetas mõõgavendi rahaga, selleks et osta juurde relvi ning hankida muud vajalikku varustust.

Eesti sõdalased

Sakala maavanem Lembitu

Targemad mehed said aru, et sakslastega võitlemiseks peab maakondade sõjajõud ühendama. Üks selline arukas mees oli **Sakala vanem Lembitu**. Tema saadikud käisid ringi kogu maal ja kutsusid mehi võitlusse. Lembitu koondas peaaegu kõikide maakondade malevad üheks sõjaväeks, et anda sakslastele vastulööki. Eestlasi sai kokku umbes 6000 meest. See oli suurim eestlaste ühisvägi, mis muistse vabadusvõitluse ajal kokku tuli. Ka venelased olid lubanud appi tulla. Ristsõdijad said Lembitu tegevusest teada. Nemadki kogusid kiiresti suure väe, et rünnata eestlasi enne, kui venelased appi jõuavad.

Madisepäeva lahing

Vaenupooled pörkasid kokku madisepäeval, **21. septembril 1217. aastal** Viljandi lähedal. Eestlaste vastu võitlesid sakslaste poolel ka liivlased ning lätlased. Lahing algas eestlaste jaoks edukalt. Liivlased ja

*Madisepäeva lahingu mälestusmärk
Lõhavere linnamäel*

lätlased pidid taganema. Võitlus oli äge ning kestis pikka aega. Lõpuks murdis ristsõdijate vägi eestlaste malevast läbi ja lõhkus selle kaheks. Eestlased põgenesid. Lahingus sai surma Lembitu, langes ka sakslaste liitlane Kaupo. Kaotus Madisepäeva lahingus oli eestlastele tõsine löök, kuid rahva vastupanu ei murdunud siiski. Iseseisvusvõitlus kestis veel kümme aastat.

katk – raske nakkushaigus

Küsimused ja ülesanded

1. Selgita, millist kahju tekitas aastaid kestnud sõda.
2. Mis hirmus haigus surmas inimesi?
3. Miks sõlmisid mõõgavennad ja eestlased vaherahu?
4. Mida tegid rüütlid pärast vaherahu lõppu?
5. Miks oli rüütlite sõjavägi paremas olukorras?
6. Kes koondas eestlaste ühisväe?
7. Kui suur oli eestlaste ühismalev?
8. Kus ja millal toimus Madisepäeva lahing?
9. Kirjelda Madisepäeva lahingut.
10. Kes võitsid lahingu?

31. TAANLASED PÕHJA-EESTIS

Abi Saksa ristsõdijatele

Kuigi Madisepäeva lahingu võitsid ristsõdijad, hukkus ka palju nende sõdalasi. Ordumehed kartsid eestlaste vastupanu. Piiskop Albert kutsus Taani kuninga väed appi, et eestlased lõplikult alistada. Tasuks pidid taanlased saama need Eesti alad, mille elanikud nad ristivad.

Taanlased Tallinnas

1219. aasta suvel saabus laevadel suur Taani vägi eestlaste linnuse Lindanise (Tallinna) alla. Taani väge juhatas kuningas Valdemar II. Vastupanu kohtamata suundusid taanlased Lindanise linnusesse Toompeal. Eestlased saatsid oma saadikud Taani kuninga juurde. Saadikud lasid end ristida ning käitusid taanlastega aupaklikult. Tegelikult oli saadikute saatmine kaval plaan, kuidas võita aega, et eestlaste vägi saaks koguneda.

Kiiruga kogusid harjulased kokku oma sõjamehed ja ründasid ühel ööl taanlaste laagrit. Segadusse sattunud taanlased ei suutnud esialgu vastu hakata ning paljud neist said surma. Siis ründas eestlasi ootamatult üks kaugemal asunud taanlaste väeosa. Nüüd kaldus võit taanlaste poole.

Pärast lahingut ehtasid taanlased Toompeale tugeva kivilinnuse. Linnusesse asus elama piiskop oma kaaskonnaga. Aja jooksul sai eestlaste muistsest asulakohast Taanilinn, mida tunneme tänapäeval Tallinna nime all.

Virumaa ristimine

Pärast võitu Tallinnas kiirustasid taanlased ristima Virumaal elanud eestlasi. Virumaale ruttasid ka saksa preestrid. Puhkes ristimisvõidujooks. Kokkuleppe järgi pidi esmaristija ristitud rahva oma alluvusse saama.

Rootslased Läänemaal

Ka Rootsi kuningas lootis Eesti arvel valdusi laiendada. 1220. aastal tungis rootslaste laevastik Läänemaa randadele ja võttis oma valdusse Lihula linnuse. Rootslased ristasid rahvast ning ehtasid kirikuid. Pärast kuninga lahkumist ründasid Lihula linnust saarlased. Nad piirasid selle ümber ja süütasid siis põlema. Enamik rootslasi hukkus, vaid vähesed pääsesid põgenema.

Küsimused ja ülesanded

1. Miks kutsus piiskop Albert taanlased appi?
2. Mille järgi on Tallinn nime saanud?
3. Selgita, miks kiirustasid Virumaad vallutama nii taanlased kui ka sakslased.
4. Kuhu tungisid rootslased?
5. Kes lõpetasid rootslaste võimutsemise Lihulas?

32. VALLUTUSSÕJA LÕPP

Saarlaste vastupanu

1222. aastal randusid Saaremaal taanlased ning ehtasid sinna kivilinnuse. Saarlased õppisid ehitama kiviheitemasinaid ja hävitasid taanlaste kätetöö. Saarlased kutsusid ka teisi eestlasi võõrvõimu kukutama. Eestlased kihutasid taanlased välja kogu Põhja-Eestist. Ainsana jäi Taani valduseks tugev Tallinna linnus Toompeal, mida eestlased ei suutnud vallutada.

Võitlus jätkub

1223. aastal vallutasid eestlased lisaks tagasi Viljandi, Otepää ning Tartu linnuse. Neil oli aga uuesti kättevõidetud vabadust raske kaitsta. Eestimaa oli laastatud, külad põletatud, palju rahvast tapetud. Peagi vallutasid sakslased ja taanlased eestlaste linnused tagasi. Maarahva kätte jäid vaid Tartu ning Saaremaa.

Tartu kaitsmine 1224. aastal

Tartu linnusesse oli kogunenud umbes 1000-meheline eestlaste sõjasalk. Eestlaste kutsel tuli neile abiks 200 Vene sõjameest **vürst Vjatško** juhtimisel. Linnuse kaitsjad suutsid mitu sakslaste kallale tungi tagasi lüüa.

1224. aasta augustis piiras suur mõõgavendade vägi Tartu linnuse ümber. Neid juhtis piiskop Albert ise. Piirajad tegid kaitsjatele ettepaneku võitluse alla anda. Linnuses olid keeldusid. Nüüd otsustasid sakslased linnuse tormijooksuga vallutada. Sakslased ehtasid kõrge piiramistorni ja vedasid selle vastu linnuse seina. Torni abil sisenesid nad linnusesse ning tapsid kõik, kelle kätte said. Tartu langemine tähendas Lõuna-Eesti pika vastupanu lõppu. Eesti mandriosa oli pärast Tartu langemist ristirüütlike käes.

Olav Männi skulptuur „Meelis (Lembitu poeg) ja vürst Vjatško“ Tartus

Saaremaa alistamine – vabadusvõitluse lõpp

1227. aasta talvel suundusid ristsõdijad üle merejää Saaremaale. Muhu saarel piirasid nad sealse linnuse ümber. Sakslased vallutasid linnuse, tapsid kaitsjad ja võtsid kariloomad sõjasaagiks.

Muhumaalt suundusid rüütlid Saaremaa kõige suurema linnuse Valjala suunas. Sealne linnus oli rahvast täis. Kuuldused Muhu saare tapatalgutest olid juba sinna jõudnud. Valjalalased otsustasid võitlusest loobuda ning pakkusid piirajatele rahu. Sakslased nõustusid. Linnuse väravad avanesid ja rahvas lasi end ristida.

Eestlaste muistne vabadusvõitlus oli lõppenud.

Küsimused ja ülesanded

1. Mis koht jäi ainsana Põhja-Eestis taanlaste valdusesse?
2. Miks ei suutnud eestlased kaitsta ristirüütlitelt tagasi vallutatud valdusi?
3. Mis tähendus oli Tartu langemisel vaenlaste kätte?
4. Millal algas ja millal lõppes muistne vabadusvõitlus?
Mitu aastat sõda kestis?

Eestlaste kaotuse põhjused ja tagajärjed

Meie esivanemad kaitsesid oma vabadust, kuidas suutsid. Jõud olid aga eba-võrdsed. Piiskop Albert tõi Saksamaalt sõjaväge ning relvi juurde, eestlastel polnud tapetud mehi kellegagi asendada.

Eestlased olid sakslastest kehvemad ka väljaõppe ja relvade poolest. Vaid vähes-tel eestlaste vanematel oli soomussärk. Maarahva tavalisteks relvadeks olid oda, vibu ja sõjakirves. Soomusrüüdes ristsõdijatel olid aga mõõk, pikk piik ning nende sõjasulastel **ammud** ehk vibupüssid.

Linnuste piiramisel kasutasid ristsõdijad piiramistorne ja kiviheitemasinaid. Need sõjavahendid olid eestlastele vabadusvõitluse algul tundmatud. Eestlaste linnused olid tehtud palkidest ning mullast, sakslastel aga mõrdiga laotud kivi-dest.

Eestlased sõdisid eraldi. Ühistegevus kujunes välja alles vabadusvõitluse käigus Lembitu juhtimisel. Võitlus ühise vaenlasega küll kiirendas maakondadevahelise side tekkimist, aga ei suutnud seda lõpuni viia.

20 aastat võitlust vallutajate vastu oli pikk aeg. Eestlaste jõud sai otsa. Selle aja jooksul olid vaenlased tapnud enamiku parematest meestest, põletanud külad, hävitanud põllud.

Muidugi säilitasid ellujäänud mälestuse muistsest vabadusest. Nad lootsid tulevikus jälle vaba uhke rahvana elada. Ajalugu näitab, et selle unistuse täitumiseks kulus 700 aastat.

Alistatud Eesti sattus Euroopa kultuuri ja ristiusu mõjupiirkonda. Võib arvata, et see oleks juhtunud mõni aeg hiljem ka rahulikul teel. Siis oleks saanud maarahvaski Euroopa kultuurisaavutusi maitsta ning kiiremini arenenud. Uued peremehed muutsid eestlased aga õigusteta orjarahvaks.

amb – vibupüss

Küsimused ja ülesanded

1. Miks sai piiskop Albert sõjaväge täiendada, eestlased mitte?
2. Võrdle eestlaste väljaõpet ja relvastust ristsõdijate omaga.
3. Mis viga eestlaste sõjategevuses püüdis Lembitu kõrvaldada?
4. Millist kahju tekitas paarkümmend aastat kestnud võitlus Eestimaale?
5. Mida lootsid alistatud eestlased aastasadu?

28.–32. PEATÜKI KORDAMINE

1. Leia kaardilt

- Väina jõgi
- Riia linn
- Otepää
- Tartu
- Viljandi
- Tallinn
- Muhumaa
- Saaremaa

2. Tabelis on muistse vabadusvõitluse sündmuste järjekord segamini läinud. Seosta aastaarv õige sündmusega.

Aastaarv	Sündmus
1201	Madisepäeva lahing
1208	Eestlaste muistse vabadusvõitluse lõpp
1210	Ristisõdijad tungisid Lõuna-Eestisse
1217	Ümera lahing
1219	Riia linna asutamine
1224	Lindanise (Tallinna) vallutamine
1227	Tartu kaitsmine

Näita kaardil ajaloosündmused toimumise järjekorras.

3. Kes nad olid? Lõpeta laused õigesti.

Albert oli	<i>Vene väejuht</i>
Kaupo oli	<i>liivlaste vanem</i>
Lembitu oli	<i>Taani kuningas</i>
Valdemar II oli	<i>ristisõdijate juht</i>
Vjatško oli	<i>Sakala maavanem</i>

4. Vali joone alt lünka õige sõna.

1. Katoliku kiriku pea oli
2. Ühe piirkonna katoliku kiriku juhti kutsuti
3. Ristimata inimest pidasid ristisõdijad
4. Ristiusu levitamiseks peetud sõda oli
5. Eestlased nimetasid oma sõjaväge
6. Müüride purustamiseks heideti kive
7. Linnuse piiramisel kasutati
8. Keskajal suri palju inimesi raskesse nakkushaigusesse

katku, kiviheitemasinaga, paganaks, ristisõda, piiramistorni, piiskopiks, malevaks, paavst

5. Kirjuta vihikusse õiged väited eestlaste lüüasaamise põhjuste kohta.

Ristisõdijatel olid paremad relvad ja korralik väljaõpe.
Saksa rüütlite lennukid pommitasid pidevalt linnuseid.
Eestlased võitlesid ühise sõjaväena.
Eestlaste malevad võitlesid eraldi, koostöö oli nõrk.
Eestlastele saabus abiväge Saksamaalt ja Taanist.
Ristisõdijad kasutasid linnuste piiramisel kiviheitemasinaid ning piiramistorne.
Saksa rüütlitele tuli Saksamaalt pidevalt abiväge.
Liivlased ja lätlased võitlesid eestlaste poolel kehvasti.
Eestlased võitlesid vapralt, aga viimaks sai jõud otsa.

33. EESTLASED VÕÕRA VÕIMU ALL

1208–1227 ristisõdijad vallutasid Eesti alad	1227–1558 Liivimaa keskaeg	1558–1583 Liivi sõda, mille tagajärjel langes Eesti Rootsi võimu alla
---	--------------------------------------	---

Enne ristisõdijate sissetungi olid eestlased vaba rahvas. Riiki neil veel ei olnud.

Muistse vabadusvõitluse tagajärjel langes Eesti ristisõdijate võimu alla. Eesti alad vallutanud sõdalased olid enamasti saksa rahvusest. Nende riitele oli õmmeldud rist. Ristisõdijad rajasid siin oma riigid.

Muinasajal uskusid eestlased looduse vägevusse. Ristisõdijate alluvuses pidid põliselanikud oma usku muutma. Neid sunniti vastu võtma ristiuskku ehk kristlust.

Muudatused Eesti elus

Vallutamisele järgnenud ajajärku Eestimaa ajalooks nimetame keskajaks. Eestit koos lätlaste ja liivlaste aladega nimetasid uued valitsejad **Liivimaaks**.

Eesti alade jaotamine

Uued isandad jaotasid Eesti alad omavahel ära. Põhja-Eesti sai Taanile, Kesk- ja Edela-Eesti Liivimaa Ordule. Liivimaa Ordu oli Mõõgavendade Ordu uus nimi. Kagu-Eestis valitses Tartu piiskop, Läänemaa ja saared sai endale Saare-Lääne piiskop. Nende alade valitsejad olid sageli riius ning sõdisid omavahel. Kõige tugevam neist riigikestest oli Liivimaa Ordu, sest sellel oli kõige rohkem maad. Sel põhjusel nimetavad ajaloolased Eesti keskaega ka **orduajaks**.

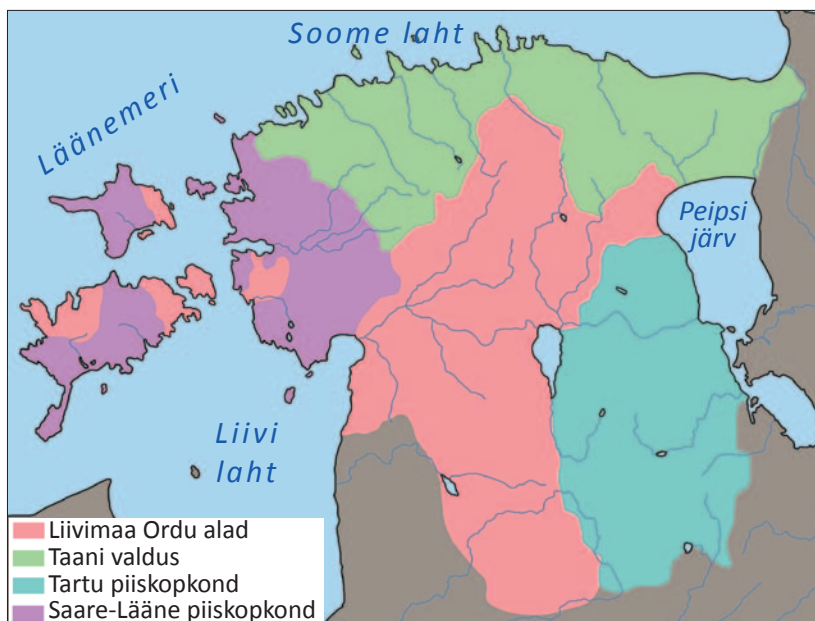

Ristisõdijate riitele oli õmmeldud rist

Mõisnikud ja talupojad

Eestis hakkas kehtima feodaalkord. Uue korra kohaselt kuulus maa saksa ja taani mõisnikele ehk feodaalidele. Enamik eestlastest olid seega õigusteta talupojad. Talupojad pidid mõisapõllul tööd tegema.

Mõisnik andis talumehele maalapi, kus ta sai oma pere jaoks leivavilja kasvatada. Selle maatüki kasutamise eest tuli mõisnikule makse maksta.

1227. aastal jaotati Liivimaa neljaks: Taani valdus, Saare-Lääne piiskopkond, Liivimaa Ordu alad, Tartu piiskopkond. Hiljem piirid muutusid

Esialgu ei julgenud mõisnikud maal elada, sest nad kartsid talupoegade vastuhakku. Mõisnikud käisid igal sügisel talurahvalt makse kogumas ning kohut mõistmas. Eesti talupojad pidid andma mõisnikele osa oma viljast ja kariloomadest. Kümnes osa saagist tuli anda ristiusu kirikule. Seda maksu nimetati **kirikukümniseks**.

Kivilinnuste ehitamine

Kui mõisnikud tundsid end juba julgemalt, asusid nad maale elama. Feodaalid lasid ehitada kivilinnused ning seadsid end seal sisse. Kivilinnus pidi pakuma kaitset nii mässavate eestlaste kui ka vaenuliku naaberriigi sõjaväe vastu. Sageli kerkisid kivilinnused eestlaste palklinnuste asemele. Ehitusmeistrid tulid Saksamaalt. Nii-

Kuressaare kivilinnuse ehitamine algas 13. sajandil

moodi jõudsid Eestisse tolle aja Euroopa ehitusstiilid ja tööoskused. Kõige suurem uuendus oli kivimüüri ladumisel sideaine ehk mördi kasutusele võtmine. Varem olid eestlased ladunud kivid lahtiselt üksteise peale, nüüd panid mehed

siduva segu kivide vahele. Tänapäeval pole kahjuks neid kindlusi enam alles. Ainus näide tollastest kivehitistest Baltimaades on tervena säilinud Kuressaare linnus Saaremaal.

Mõisate rajamine

Mõis oli feodaali maavalldus koos hoonetega. Mõisahooned olid elumaja, tallid, laudad ning aidad. Talupojad pidid oma endisi põlde edasi harima, aga saagi sai mõisnik. Kui talupojad tegid põldu juurde, tuli neil ka rohkem **teotööd** ehk **mõisategu** teha. Eestlastest talupojad ehitasid ka teid ja veskeid sinna, kuhu mõisnik käskis.

Kirikujuhtide tahtel kerkisid meie esiisade kätetööga uued kirikud ning kloost-
rid. Kõige suurem kirik oli Tartu toomkirik.

*Kõige ilusam ja suurem kirikutest oli 13. sajandil ehitatud Tartu toomkirik.
Osa toomkirikust on praegugi kõrgel Toomemäel alles*

Kloostrid

Lisaks kirikutele ehitati ka kloostreid. Kloostrites elasid mungad (mehed) või nunnad (naised). Mungad ja nunnad ei abiellunud kunagi. Nende peamine tegevus oli palvetamine.

Klooster oli kindlus, kus olid eluruumid ja kirik. Kloostrile kuulunud põldudel töötasid aga talupojad. Kõige kuulsam mungaklooster asus Padisel ja nunna-
klooster Pirital.

Küsimused ja ülesanded

1. Kuidas nimetatakse eestlaste elu võõrvõimu all 13. sajandi algusest 16. sajandi teise pooleni?
2. Nimeta, kelle vahel oli Eestimaa jaotatud (vt kaarti lk 101).
3. Mis alad kuulusid Liivimaa koosseisu?
4. Kes olid mõisnikud rahvuselt?
5. Nimeta töid, mida eesti talupojad pidid tegema mõisniku heaks.

34. JÜRITÖÖ ÜLESTÕUS

Rüütliid olid võtnud eestlaste maa täielikult endale. Eesti talupojad pidid võõraste isandate heaks töötama ja neile makse maksma. Talupoegade elu oli muutunud väga raskeks. Eestlased polnud aga unustanud vabadust ning õigust oma elu üle otsustada. **1343. aasta** algusest peale valmistasid nad ette suurt ülestõusu. Nende eesmärk oli kihutada võõrad isandad minema. Saadikud käisid külast külasse, mehed kogunesid salaja ja pidasid nõu. Sepad valmistasid relvi.

Ülestõusu algus

Ööl vastu jüripäeva, **23. aprilli** süütasid eestlaste juhid ühel kõrgel künkal maja. See oli märguanne, et alustada ülestõusu. Eesti talupojad ründasid mõisaid, kirikuid ning kloostreid kogu Põhja-Eestis. Nad põletasid mõisahooned maha, tapsid kõik ette juhtunud saksad ja nende sulased. Ülestõusnud vallutasid tormijooksuga Padise kloostri ning tapsid mungad.

Tallinna piiramine

Eraldi tegutsenud salgad moodustasid suure maleva. Eestlased valisid neli juhti, keda nad nimetasid kuningateks. Kuningate juhtimisel läks eestlaste vägi Tallinna piirama. Tallinn oli tugeva müüriga ümbritsetud ning linna piiramine venis pikale. Eestlastel polnud kiviheitemasinaid müüride purustamiseks.

Eestlased mõistsid, et liitlasteta ei suuda nad rüütleid võita. Nad palusid rootslastelt abi. Rootslased lubasidki varsti suure väega Tallinna alla tulla.

Liivimaa Ordu sekkumine

Tallinna linn ja kohalikud feodaalid kutsusid endale appi Liivimaa Ordu. Ordumeister liikus oma väega Paidesse. Ta kutsus eestlaste kuningad sinna **läbirääkimistele**. Ordujuht valetas, et tahab teada, miks eestlased vastu hakkasid. Ordumeister lubas õiglaselt kohut mõista.

Ordurüütlid tapsid Jüriöö ülestõusu juhid

Eestlased nõustusid läbirääkimistega, sest rootslaste abivägi polnud veel kohale jõudnud. Ülestõusnud tahtsid aega võita. Neli kuningat läksid Paidesse ordumeistri juurde. Läbirääkimiste asemel süüdistasid ordurüütlid eestlaste juhte feodaalide tapmises ning tahtsid neid vangistada. Eestlaste vanemad haarasid mõõgad ja said ebavõrdses võitluses surma. Pärast eestlaste kuningate tapmist liikus orduvägi Tallinna suunas.

Ülestõus kaotati

Tallinna all toimus lahing Liivimaa Ordu sõjaväe ning eestlaste vahel. Paremini õpetatud orduvägi lõi ülestõusnute väe puruks. Kui appi tulnud rootslased laevadega Tallinnasse jõudsid, oli lahing juba lõppenud.

Eestlaste elust sakslaste ja taanlaste võimu all pajatab Eduard Bornhöhe ajalooline jutustus „Tasuja“. Raamatu kõige pingelisemad sündmused toimuvad 1343. aastal, just Jüriöö ülestõusu ajal.

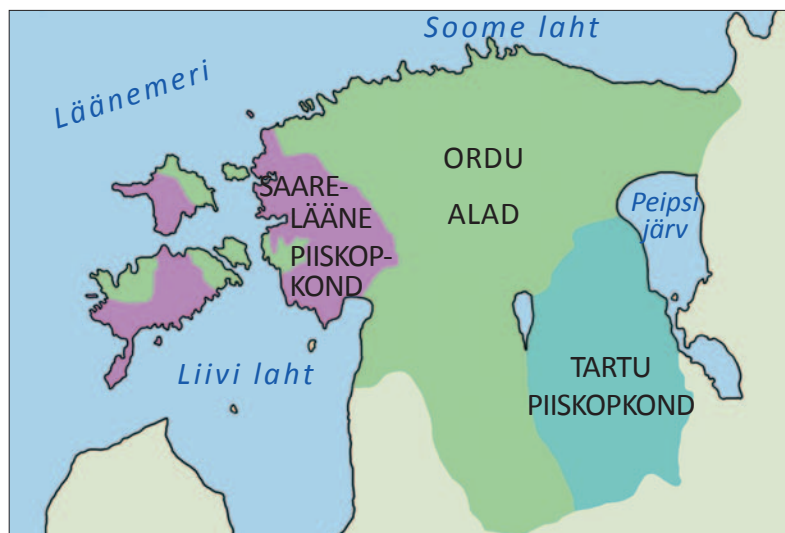
E. Bornhöhe „Tasuja“

Jüriöö ülestõusuga võitlesid ainult saarlased end vabaks. Priid olid nad kaks aastat. Alles 1345. aastal suutsid rüütlid saarerahva uuesti alistada.

Ülestõusu tagajärjed

Jüriöö ülestõusust ehmunud Taani kuningas müüs Põhja-Eesti Liivimaa Ordule. Talupoegade olukord halvenes vastuhaku järel veelgi: nad ei tohtinud enam elukohta vahetada. Eestlased kaotasid ka õiguse relva kanda. Kogu võim maal läks võõramaalaste kätte.

*Eesti alalde jaotumine pärast
Jüriöö ülestõusu*

Küsimused ja ülesanded

1. Mis olid Jüriöö ülestõusu põhjused? Mida tahtsid eestlased saavutada?
2. Kuidas anti märku ülestõusu alustamiseks?
3. Miks oli ülestõus algul edukas?
4. Miks ei suutnud talumehed Tallinna vallutada?
5. Mis juhtus eestlaste kuningatega Paides?
6. Kelle võimu alla läks Põhja-Eesti pärast Jüriöö ülestõusu?
7. Mis muutus eestlaste elus pärast ülestõusu mahasurumist?
8. Mis raamatus on juttu Jüriöö ülestõusust?

35. KESKAEGSED LINNAD EESTIS

TALLINN

Juba enne ristisõdijate vallutust kerkisid Eestis mitme linnuse juures asulad. Pärast ristisõdu asulad laienesid, pikapeale kerkisid juba tõelised linnad.

Eestisse tuli Saksamaalt kaupmehi ning käsitöölisi. Nad asusid elama linnadesse. Sinna kolis ka vaimulikke ja feodaale. Eesti ala linnad kujunesid kaubanduse, käsitöö ning feodaalse võimu keskusteks.

Keskajal kujunes Eestis 10 linna, mis on ka tänapäeval Eesti suuremad linnad. Need olid ja on Tallinn, Tartu, Narva, Pärnu, Haapsalu, Kuressaare, Paide, Rakvere, Viljandi ning Valga.

Keskaegne Tallinn

Tänapäeval käivad huvilised nii kodu- kui ka välismaalt Tallinna vanalinnaga tutvumas. Mis neile huvi pakub? Vaatajate pilku köidavad 14.–15. sajandil püstitatud ja esialgsel kujul säilinud hooned. Keskaegsel põhikujul on alles püsinud peaaegu kõik tol ajal ehitatud kirikud ning paljud kaupmeeste elumajad aitade ja ladudega.

Tallinn oli üks kõige tugevamini kindlustatud linna Euroopas. Linna ümbritses kahe ja poole kilomeetri pikkune kivimüür. Müüris olid valvetornid ning väravad. Tornides pidasid vahti valvurid

Raekoda ja kirikud

Linna keskuseks oli raekoda ja turuplats selle ees. Platsil kaubeldi ja seal toimusid ka linnarahva pidustused. Raekojas käis koos linnavalitsus ehk raad. Raehärrad arutasid linnaelu puudutavaid küsimusi ning võtsid vastu tähtsaid külalisi.

*Tallinna raekojas pidas nõu
Tallinna raad*

*Oleviste kirik
Tallinnas*

Tallinna kõige võimsamad ehitised olid kirikud. Toompeal oli Toomkirik, all-linnas Niguliste ja Oleviste kirik. Oleviste kiriku torn oli 159 m kõrgune. Torn süttis mitu korda pikselöögist põlema, kuid ehitajad taastasid selle. Praegu on Oleviste torni kõrgus 124 m.

Tallinna kindlustused

Linnamüürid ja suurtükitorid ehitati Lasnamäe paekivist. Linna ümber rajatud kivimüüris olid tornid ning väravad. Müüri ümbritsevast vallikraavist viisid üle tõstesillad. Päeval olid sillad alla lastud ja igäüks võis neist üle minna. Pimeduse saabumisel tõstsid linnavahid sillad üles. Kes linnatulekuga hiljaks jäi, pidi hommikuni väravate taga ootama.

Kõige tugevamini oli kindlustatud Toompea, kus asus tugev kivilinnus. Toompeal elasid riigivõimu esindajad ning piiskop, samuti mõned tähtsamad feodaalid. Kõrgest Pika Hermanni tornist pidasid ümbrust silmas valvurid, et varakult teada anda vaenlase ilmunisest.

Pika Hermanni vaatetornist jälgisid valvurid ümbrust

Suurtükitorid

Keskaja sõdalased kasutasid juba tulirelvi: püsse ja suurtükke. Siis oli vaja ehitada linna kaitseks suurtükitorid. Tallinnasse kerkis kolm torni, kuhu sõjamehed paigutasid suurtükid. Suurtükkide abil tõrjusid kaitsjad piirajaid linnamüüridest eemale.

Suurtükitorid Kiek in de Kōk ja Paks Margareeta olid Tallinna kaitserajatised

Kaks suurtükitorni on säilinud. Need tornid on Kiek in de Kök (tõlkes: vaata alla kööki) ning sadama kaitseks ehitatud Paks Margareeta. Praegu on mõlemas tornis muuseum.

Küsimused ja ülesanded

1. Nimeta keskaegseid linnu Eestis. Leia ja näita neid kaardil.
2. Mille poolest on Tallinna vanalinn huvitav?
3. Milleks oli vaja suurtükitorne?
4. Kes elasid Toompeal?
5. Millise keskaegse vaatetorni tipus lehvib sinimustvalge lipp?
6. Nimeta keskaegsed suurtükitornid, kus on praegu muuseumid.
Kas oled nendes käinud?

Hansalinn Tallinn

Tallinn sai raha peamiselt kaubandusest ja käsitööst. Kaubanduse saab jagada **sise-, välis-** ning **läbiveokaubanduseks**.

Sisekaubandus tähendab kauplemist oma maa piirides.

Väliskaubandus on kauplemine välismaaga.

Läbiveokaubandus tähendas seda, et Saksamaalt või Venemaalt tulnud kaupmees ei saanud Tallinnas ise kaubelda. Ta pidi oma kauba müüma Tallinna kaupmehele. Tallinna kaupmees müüs selle kauba kallimalt edasi Venemaale või Lääne-Euroopasse. Otsekauplemine oli keelatud. Tallinn kogus rikkust just väliskaubanduse ning läbiveokaubandusega. Sisekaubandus andis vähem tulu.

Hansa Liit

Hansa Liit oli Saksamaa ja Madalmaade kaubalinnade ühendus. Hansa Liidu käes oli mööda Läänemerd ning Põhjamerd toimuv kaubandus. Neli Eesti linna – Tallinn, Tartu, Pärnu ja Viljandi – kuulusid keskajal Hansa Liitu.

Lääne-Euroopast tulnud kaupmehed pidid Tallinnas, Pärnus või Riias laadima laevadelt kaubad maha, et siis edasi sõita mööda maanteid või jõgesid. Kõige kindlam tee Pihkvasse ning Novgorodi viis läbi Tartu.

Tallinn on ehitatud soolale

Laevad vedasid Lääne-Euroopast Tallinna soola, riidet, heeringaid, metalle, veini ja õlut. Kõige kasulikum oli kaubelda soolaga. Soola töid kaupmehed Prantsusmaalt ning Portugalist. Tallinna kaupmehed müüsid soola linna- ja maarahvale, aga ka Soome ning Rootsi. Soolaga kauplemine andis suurt rahalist tulu, mis võimaldas kaupmeestel ehitada uhkeid elumaju ja kaubaaitu. Kõige selle põhjal saabki öelda, et Tallinn sai nii uhkeks linnaks tänu soolale.

Väljaveokaubad

Kaupmehed vedasid Eestist välja teravilja, eelkõige rukist. Eesti rukist sai hea maitsega jahu ning leiba. Ühe mõõdu rukki eest said kaupmehed kaks mõõtu soola. Samad laevad, mis töid Tallinnasse soola, purjetasid siit tagasi rukki-lastiga.

Läbiveokaubad

Läbiveokaupadest olid esikohal karusnahad, nahad, vaha ja mesi. Lääne-Euroopa ostjad hindasid vene karusnahku, sest need olid paksud ning pehmed. Nendest õmblesid meistrid sooje ja ilusaid kasukaid. Vahast valmistati aga küünlaid.

Selliste purjekatega veeti kaupa

Küsimused ja ülesanded

1. Kuidas saab kaubandust jagada?
2. Miks oli otsekauplemiskeeld Tallinna kaupmeestele kasulik?
3. Millega tegeles Hansa Liit? Mis Eesti linnad sinna kuulusid?
4. Mis oli Tallinna peamine väljaveokaup?
5. Kuidas mõista ütlust *Tallinn on ehitatud soolale*?
6. Miks soovisid eurooplased osta just Põhja-Venemaalt toodud karusnahku?

36. REFORMATSIION EHK USUPUHASTUS

Katoliku kirikud olid väga rikkad. Nendel oli palju maad ning muud varandust. Rahvalt võetud kirikumaks suurendas kiriku jõukust veelgi. Vaimulike sõnad ja teod läksid üha rohkem lahku. Sageli rikkusid nad ise ristiusu käske-keelde.

Ristiusu kõige tähtsam raamat on piibel. Piiblis on kirjas jumala käsud ning keelud. Kristlased peavad jumalat ja oma vanemaid austama. Nad ei tohi vale-tada, varastada ega tappa. Kui keegi jumala käskude-keeldude vastu eksib, on ta patune.

Vaimulikud müüsid inimestele patukustutuskirju. Kui patune inimene kirja ostis, siis vaimulike sõnul patt kustus. Kirjade müügist saadud raha läks Rooma paavstile. Kõik see tekitas usklikes pahameelt.

Martin Luther

Kiriku väärtegade vastu astus välja saksa vaimu-lik Martin Luther. Luther õpetas, et inimene pää-seb pärast surma taevariiki vaid usu abil. Rahast pole kasu. Ta nõudis, et lõpetataks patukustutus-kirjade müük ning sulgetaks kloostrid. Ta teatas, et omaette vaimuliku seisust pole vaja. Usklikud ise valivad endi hulgast jutlustaja. Kirikud peaksid oma rikkustest loobuma.

Nende nõudmistega esines Luther 1517. aastal Saksamaal. Sellega algas **usupuhastus** ehk **refor-matsioon**, mis levis kiiresti paljudesse Euroopa maadesse.

Martin Luther astus välja kato-liku kiriku rahaahnuse vastu

Lutheri usutõed jõuavad Eestisse

Peagi jõudsid uue usu kuulutajad Riiga, Tartusse ja Tallinna. Nende jutlustele kogunes palju kuulajaid. Erutatud inimesed tungisid kirikutesse, peksid puruks sisustuse, pühad pildid ning kujud. Nii hävis palju väärtuslikke kunstiteoseid. Rahvas sulges kloostrid ja kihutas mungad ning nunnad minema. Eesti linnad võtsid vastu **luteri usu**.

Reformatsioon avas tee kultuuri arengule

Luteri usu kohaselt võis iga inimene emakeeles piiblit lugeda. Seetõttu tõlkisid targad inimesed piibli ladina keelest paljudesse teistesse keeltesse. Luther ise tõlkis piibli saksa keelde. Luteri usu tutvustamiseks levitasid usu-uuendajad lendlehti. Ikka rohkem inimesi õppis lugema. Trükikojad trükkisid rohkem raamatuid. 1525. ja 1535. a ilmusid ka esimesed eestikeelsed trükised. Jutlustajad õppisid eesti keelt, et jumalasõna maarahvale arusaadavalt edastada.

luteri usk – 16. sajandil Saksamaalt paljudesse Euroopa maadesse levinud usk, mis on saanud nime usu-uuendaja Martin Lutheri järgi

Küsimused ja ülesanded

1. Miks ei olnud rahvas katoliku kirikuga rahul?
2. Milliseid uuendusi nõudis Martin Luther?
3. Millal jõudis luteri usk Eestisse?
4. Millist kahju tegid inimesed kirikutes?
5. Kuidas aitas reformatsioon kaasa kultuuri arengule?

33.–36. PEATÜKI KORDAMINE

1. Vali lünka õige sõna.

1. Ajavahemikus 13.–16. sajandi teise pooleni kestis Eestis
(*muinasaeg, kiviaeg, keskaeg*).
2. Eesti oli jaotatud (*kolme, nelja, viie*) võõra võimu vahel.
3. Maa kuulus (*eesti, saksa, vene, taani*) feodaalidele.
4. Põldu harisid (*eesti, saksa, vene*) talupojad.
5. Eesti talupojad pidid andma mõisnikule osa oma
(*viljasaagist, sõjasaagist, karjakoertest, kariloomadest*).
6. Kümnenenda osa saagist nõudis (*kohus, kirik, nõid*) endale.

2. Vali parempoolsest tulbast õige lausejätk. Kirjuta laused vihikusse.

1. Kivilinnus	jälgisid valvurid ümbrust.
2. Raekojas	palusid kristlased jumalat.
3. Kaupmehe majas	asusid tööruumid, eluruumid ja laod.
4. Kirikus	oli tugev kaitserajatis.
5. Klooster	arutas raad linnaga seotud küsimusi.
6. Suurtükitorist	tulistasid suurtükid vaenlase pihta.
7. Vaatetornist	oli elukoht ilmalikust elust loobunud meestele (naistele).

3. Nimeta Eesti keskaegsed linnad (10 linna).

4. Leia sõnale/sõnaühendile paremalt õige selgitus.

Hansa Liit	• kaubalinnade ühendus• külade ühendus
Jüriöö ülestõus	• sakslaste mäss• eestlaste vastuhakk
läbirääkimised	• vestlus läbi akna• nõupidamine
reformatsioon	• usupuhastus• kirikute koristamine
sisekaubandus	• kauplemine ruumis• kauplemine oma maa piires
väliskaubandus	• kauplemine välismaaga• kauplemine õues

5. Kuidas mõistad järgmisi lauseid?

- Tallinna linn on ehitatud soolale.
- Linnaõhk teeb vabaks.
- Reformatsioon avas tee kultuuri arengule.

37. EESTLASTE NAABRID

13.–15. SAJANDIL

Liivlased, lätlased ja leedulased

Läänemere-äärsete rahvaste ristimine algas liivlastest. Ristisõdijatega peetud lahingutes said liivlased lüüa. Liivlaste asualale rajasid mõõgavennad Riia linna. Riist sai kindel tugipunkt ristiusu levitamiseks ja seal hoogustus kaupmeeste tegevus.

Liivlaste lüüasaamise üks oluline põhjus oli selles, et sakslaste poole läks üle nende kõige mõjukam vanem Kaupo. Ristiusulised korraldasid Kaupo täielikuks enda poole võitmiseks talle reisi Rooma. Seal kohtus Kaupo paavstiga, kes kiitis liivi rahvast ristiusu vastuvõtmise eest ning kinkis Kaupole sada kuldraha. Kaupo läks seejärel vallutajate poolele üle. Ristisõdijad allutasid liivlased lõplikult 1207. aastaks.

Pärast eestlaste alistamist suundusid ristisõdijad lõunasse. Paganlikud balti hõimud (lätlaste ja leedulaste esivanemad) panid vallutajatele mehiselt vastu. 13. sajandi lõpuks rauges lätlaste jõud. Ristisõdade tagajärjel liivlased ning lätlased ristiti ja nad langesid Liivimaa Ordu võimu alla.

Ristisõda jätkus leedulastega.

Küsimused ja ülesanded

1. Nimeta Läänemere-äärseid rahvaid.
2. Miks kaotasid liivlased võitluse mõõgavendadega?
3. Mis eesmärgil rajasid ordurüütlid liivlaste asualale Riia linna?
4. Kes võitlesid ordurüütlitega Eestist lõuna pool?
5. Mis juhtus liivlaste ja lätlastega?
6. Kellega sõda jätkus?

Leedu suurvürstiriik

13. sajandil koondas Leedu alal võimu enda kätte vürst **Mindaugas**. Ta ühendas väikesed vürstiriigid ühtseks riigiks ning sai ise suurvürstiks.

Leedulased olid sel ajal veel ristimata. Mindaugas lasi end ristida, aga kõiki leedulasi veel ei ristitud.

14. sajandil sai vürstiriigi troonile **Gediminas**. Tema võimu ajal laienesid Leedu piirid kaugele üle oma rahva asuala. Gediminase järglased tugevdasid Leedut veelgi.

Leedu piiride laienemine 13.–15. sajandil

Leedul ja Poolal oli ühine vaenlane – Saksa orduriik. Orduriik sõdis Leeduga, sest leedulased oli ristimata. Poolas valitses ristiusk juba sajandeid. Ordurüütlite rünnakute põhjuseks oli soov Poolat oma valdusesse saada. Leedu ning Poola moodustasid sakslaste vastu võitlemiseks **liitriigi**. Selle liidu kinnituseks lasid leedulased end viimase Euroopa rahvana 14. sajandi lõpus ristida. Selleks et tugevdada kahe maa liitu, abiellusid Poola kuninganna ja Leedu suurvürst.

Trakai linnus oli Leedu suurvürstide elupaik 14.–15. sajandil

Ordurüütlid tahtsid Poola-Leedu liitriiki purustada. Otsustavaks sai Grünwaldi lahing 1410. a. Ordurüütlid said selles lahingus Poola-Leedu vägedelt lüüa.

Aja jooksul sattus Leedu üha rohkem Poola mõju alla ja tema iseseisvus vähenes.

liitriik – iseseisvate riikide liit

Küsimused ja ülesanded

1. Kes ühendas Leedu vürstiriigid ühtseks riigiks?
2. Kes laiendas Leedu piire?
3. Mis riigiga Leedu liitus?
4. Kuidas sellist ühendust nimetatakse?
5. Mis riik oli Leedu ja Poola ühine vaenlane?
7. Miks võeti Leedus vastu ristiusk?
8. Kelle vahel toimus Grünwaldi lahing?
9. Kes võitsid Grünwaldi lahingu?
10. Missuguseks muutus Leedu seisund liitriigis?

Rootsi ja Soome 13.–15. sajandil

11. sajandil kindlustus ristiusk kõikjal Rootsis. Maa eri piirkonnad võtsid selle omaks siiski erineva kiirusega.

Rootsi riik tekkis kahe hõimuliidu võimuvõitluses. Rootsi riigi lõplik ühendamine toimus 13. sajandil.

Meie põhjanaabrid soomlased olid 12. sajandi keskpaiku alles ristimata ning oma riiki neil polnud. Alates 12. sajandist korraldasid rootslased ristiretki Soome. Rootslased rajasid 13. sajandil Turu linna ja kinnistasid vähehaaval oma võimu Soomes. 13. sajandi lõpuks alistasis rootslased oma võimu alla peaaegu kogu Soome ala.

1397–1523 kuulus Soome Rootsi osana Kalmari liitriiki. **Kalmar** on linn Rootsis Läänemere kaldal. Seal sõlmisid Rootsi, Norra ning Taani 1397. aastal **Kalmari liidu**. Sel perioodil ehitati Soomes mitu kindlust.

Oma riiki soomlastel enne 20. sajandit luua ei õnnestunudki.

Kalmari loss

Küsimused ja ülesanded

1. Millal võtsid rootslased vastu ristiusu?
2. Millal ühendati Rootsi riik lõplikult?
3. Mille poolest erines Soome ristiusustamine liivlaste ja eestlaste ristiusustamisest?
4. Mis riigi koosseisu kuulus Soome aastasadu?
5. Millal said soomlased oma riigi?

Venelased 13.–15. sajandil

Kuni 12. sajandini oli kõige tugevam Kiievi-Vene vürstiriik. 12. sajandil jagunes Kiievi-Venemaa väikesteks vürstiriikideks. Neist kõige võimsam oli **Novgorodi vürstiriik**, mis oli oma olemuselt vabariik. Novgorodi kõrgeim võimukandja oli rahvakoosolek ehk **veetše**, mis otsustas elutähtsaid küsimusi. Otsus võeti vastu, kui toetuskisa oli piisavalt vali.

Novgorodi elus etendasid tähtsat rolli kaupmehed, kellel olid sidemed Euroopa kaupmeestega. Novgorod oli kaubalinnade liidu – Hansa Liidu – liige.

13. sajandil tahtsid ordurüütlid tungida ka Venemaale, et laiendada ordu ja katoliku kiriku võimuala. Sakslastel ning taanlastel õnnestus ühendatud vägedega jõuda 1240. aasta sügisel juba üsna Novgorodi lähedale.

1242. aastal toimus Peipsi järve jääl **Jäälahing** orduvägede ja Vene vürsti **Aleksander Nevski** sõjaväe vahel. Venelased võitsid, aga kumbki pool edasi ei tunginud. See lahing määras piiri ordu ning venelaste, ida ja lääne kultuuri vahel. Idapiiri kindlustamiseks ehitas ordu Narva jõe kaldale tugeva Hermanni kindluse. Selle lahinguga pandi sajanditeks paika Eesti ning Venemaa piir.

Pärast Jäälahingut jäi sajanditeks paika Eesti ja Venemaa piir

Moskva tõuseb suurriigiks

14. sajandi algul tugevnes Moskva vürstiriik. Erilise hooga kasvas Moskva suurvürst Ivan III valitsemise all. Moskvast algasid tema ajal suured ehitustööd. Ehitati välja Moskva suurvürsti elupaik Kreml ja see ümbritseti tugeva kivimüüri.

Ivan III seadis eesmärgiks ühendada kõik Vene vürstiriigid. Ta liitis esmalt Novgorodi, mis oli Moskvast kultuuriliselt arenenum, sest kauples Euroopa riikidega. Sõjaliselt oli Novgorod Moskvast maha jäänud.

Moskva vürstiriik

Moskva Kreml Ivan III ajal

Ivan III lõpetas mongolite ülemvõimu

Vene vürstiriigid kannatasid pikka aega mongolite ülemvõimu all. Mongolid olid oma valitseja **Tšingis-khaani** juhtimisel vallutanud ulatuslikke maa-alasid, sealhulgas ka Vene vürstiriigid. Vene vürstiriigid pidid mongolitele makse maksma.

Selline olukord valitses peaaegu 250 aastat. Ivan III lõpetas mongolite ülemvõimu.

Tšingis-khaan

Mongoli sõdalased

Küsimused ja ülesanded

1. Mille poolest erines Novgorod teistest Vene vürstiriikidest?
2. Kelle vahel, kus ja millal toimus Jäälahing?
3. Millised olid Jäälahingu tagajärjed?
4. Mis vürstiriik tugevnes 14. sajandil?
5. Kes hoidsid Venemaad 250 aastat oma kontrolli all?
6. Kes tegi mongolite võimule lõpu?

37. PEATÜKI KORDAMINE

1. Joonista vihikusse ajatelg. Reasta rahvad ristimise järjekorras:
eestlased, rootslased, lätlased, soomlased, leedulased, liivlased.

rootslased					
------------	--	--	--	--	--

2. Tuleta meelde, millega said tuntuks need ajaloolised isikud.

- Kaupo
- Mindaugas
- Gediminas
- Aleksander Nevski
- Ivan III
- Tšingis-khaan

Valikud: *ehitas Moskva Kremli ja lõpetas maksude maksmise mongolitele, reetis liivlased ja liitus ristisõdijatega, laiendas Leedu piire, ühendas Leedu ühtseks riigiks, võitis Jäälahingu, mongolite valitseja*

38. LIIVI SÕDA 1558–1583

Liivi sõja põhjused

16. sajandil olid Liivimaal tugevad naaberriigid Rootsi, Taani, Poola–Leedu ning Venemaa.

Liivimaa asus geograafiliselt väga heas kohas. Olemas oli väljapääs Läänemerele ning see pakkus huvi teistele riikidele.

Naaberriigid tahtsid oma alasid laiendada. Rootsi, Taani ja Poola–Leedu olid nõus Liivimaad omavahel jagama.

Liivimaal olid tugevad naaberriigid

Venemaal polnud vaba väljapääsu Läänemerele. Ka venelased tahtsid kaubelda teiste Euroopa riikidega. Seepärast oli Venemaa eesmärk saada kogu Liivimaa enda valdusse. Ta polnud nõus Liivimaad teiste riikidega jagama.

Liivi sõja algus

Venemaad valitses 16. sajandi keskel tsaar Ivan IV hüüdnimega Ivan Julm. Kunagi varem oli Tartu piiskopkond nõustunud maksma Vene valitsejale Tartu maksu. Tartu maks oli üks mark iga elaniku pealt. Raha oli jäänud maksmata. Nüüd süüdistas Ivan Julm piiskoppe leppe rikkumises ning ähvardas sõjaga. Tegelik põhjus oli muidugi soov Venemaa alasid suurendada.

1558. aasta kevadel tungis Venemaa Liivimaale kallale. Sõjakäik oli Venemaa jaoks edukas. Juba sama aasta augustikuuks olid Vene väed vallutanud Narva ning Tartu. Kahe aastaga hävitas Vene vägi Liivimaa Ordu sõjaväe täielikult. See oli Liivimaa Ordu lõpp.

Ivan IV oli oma hüüdnime Ivan Julm täielikult ära teeninud. Lisaks tuhandetele Venemaa elanikele tappis ta vihahoos ka oma poja. Ilja Repini maal "Ivan Julm oma sureva pojaga"

Torke- ja löögirelvad

*Lisaks torke- ja löögirelvadele kasutati
Liivi sõjas ka tulirelvi*

Talupojad hakkasid sõdima

Sõja ajal kannatasid kõige rohkem eesti talupojad. Sõdalaste hobused trampisid nende põldudel, kõik vaenupooled röövistasid nende majapidamisi. Venelased tapsid halastamatult inimesi.

Talupojad olid vihased mõisnike peale, keda nad pidasid sõja puhkemise süüdlasteks. Nad põletasid mõisaid mitmes kohas Harju-, Lääne- ja Virumaal ning tapsid aadlikke. Talupojad palusid Rootsi Kuningriigilt abi ja soovisid olla pigem rootslaste võimu all. Ka Eestimaa valitsejad pidasid Rootsiiga läbirääkimisi.

Vene sõdalased

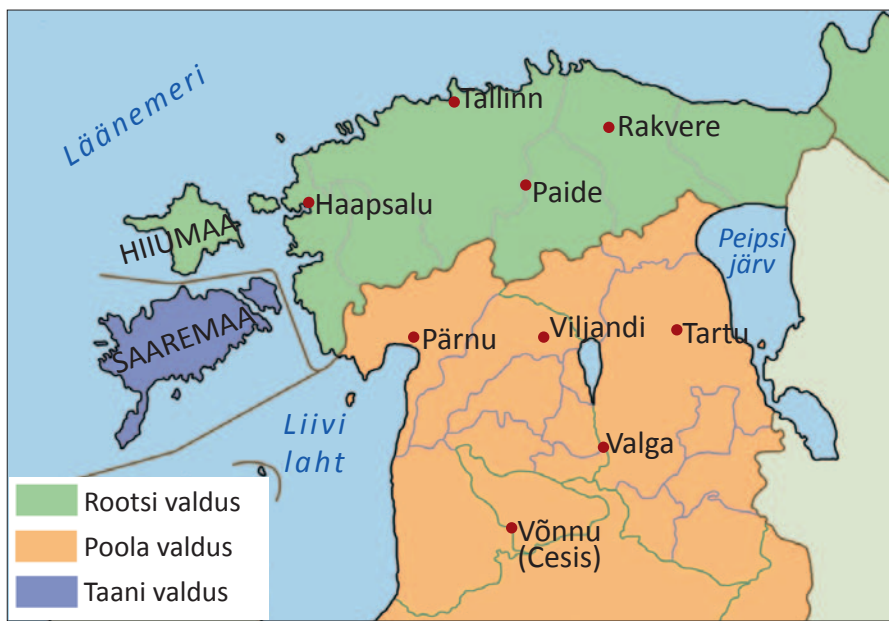
Venemaa sai lüüa

Samal ajal jätkasid venelased sõda. Pikka aega olid Vene väed võidukad, ainult Tallinnat ei suutnud nad vallutada.

Tallinnat kaitsesid väga osavalt ning vapralt ka talupoegade väesalgad.

Liivi sõja lõpp

Lõpuks sõlmisid Rootsi ja Poola liidu ning hakkasid Venemaa vastu sõdima. Liitlaste väed löid venelased Eestist välja. 1583. a sõlmisid Rootsi ja Venemaa rahu. Tallinna linn, Harjumaa, Järvamaa ning Virumaa läksid Rootsi valitsuse alla. Lõuna-Eesti sai poolakatele ja Saaremaa taanlastele.

*Eesti alade jaotumine
pärast Liivi sõda*

Küsimused ja ülesanded

1. Näita kaardil Liivimaa naaberriigid.
2. Mitmendal sajandil toimus Liivi sõda?
3. Mitu aastat kestis Liivi sõda?
4. Mis riik alustas Liivi sõda?
5. Mis oli kallaletungi põhjuseks?
6. Kelle sõjaväe hävitasid Vene väed paari aastaga?
7. Mis riikide väed kihutasid Vene sõdalased Eestist välja?
8. Kelle võimu alla jäi Eesti pärast Liivi sõda?
9. Näita kaardil Eesti alade jaotumine võõraste valitsejate vahel.

39. EESTI ROOTSI KOOSSEISUS

Sõjad Eesti pärast

Liivi sõja (1558–1583) tagajärjel kuulus Põhja-Eesti Rootsile ja Lõuna-Eesti Poolale. Saaremaa jäi esialgu Taani Kuningriigi valitsuse alla. Nii Rootsi kui ka Poola tahtsid kogu Eestit endale. Endised liitlased sõdisid teineteise vastu. Sõda tõi eesti rahvale uusi kannatusi.

Selle sõja võitis Rootsi. Poola kaotas Lõuna-Eesti, mõni aeg hiljem said rootslased taanlastelt ka Saaremaa. Nii oli 17. sajandil kogu Eesti Rootsi kuningriigi koosseisus.

Eesti rahvas väljasuremise ohus

17. sajandi algus oli eesti rahvale väga raske aeg. Sõdade, nakkushaiguste ja näljahäda tõttu oli rahvaarv sedavõrd vähenenud, et eestlasi ähvardas väljasuremiseoht. Õnneks seda siiski ei juhtunud.

Kaks kubermangu

Rootsi ajal oli Eestimaa jagatud kaheks **kubermanguks**.

Põhja-Eesti moodustas Eestimaa kubermangu, Lõuna-Eesti koos Põhja-Lätiga kuulus Liivimaa kubermangu.

Kubermange juhtisid **kubernerid**. Nad elasid kubermangu pealinnades. Eestimaa kuberner elas Tallinnas, Liivimaa kuberner Riias.

Rootsil oli Eestist kasu

Eesti asend Läänemere ääres oli Rootsile soodne. Rootsi nägi Eestit oma suurriigi eelpostina. Rootsi sai Liivimaalt oma teravilja ning seepärast nimetasid inimesed Liivimaad Rootsimaa viljaaidaks.

Linnade olukord

Eesti linnade elus leidis Rootsi ajal aset mitu muutust. Siinsed linnad muudeti kindlusteks. Eriti ilusasti ehitati välja Narva, mis sai üheks tähtsamaks Rootsi linnaks. Sealt läks kaubatee, mis võimaldas Venemaaga kaubelda. Kasvas Narva tähtsus kaubalinnana. Tallinna ja Tartu kui kaubalinnade tähtsus vähenes.

Talurahva olukord

Rootsi Kuningriik jättis baltisaksa mõisnikele nende maavaldused alles. Eesti talupojad elasid ka Rootsi ajal saksa mõisnike võimu all ning tegid mõisnikele tööd. Rootsi võimud lubasid aga talupoegadel oma isandaid kohtusse kaevata ja väärkohtlemisest isegi kuningale teatada. Kaebamisest oli vähe abi, aga ometi levis rahva hulgas hiljem mälestus heast Rootsi ajast.

kubermang – valitsemisala Rootsi ajal

kuberner – kubermangu juht

Küsimused ja ülesanded

1. Miks ähvardas eesti rahvast 17. sajandi algul väljasuremisoht?
2. Kuidas jagunes Eestimaa Rootsi Kuningriigi võimu all?
3. Mis kasu oli Rootsil Eesti aladest?
4. Mis muutus linnade elus?
5. Miks muutus Narva eriti tähtsaks linnaks?
6. Miks rääkis talurahvas heast Rootsi ajast?
7. Vali õige riik.

Rootsi ajal lehvis Eestis *Rootsi, Eesti, Vene* lipp.

40. KOOLIHARIDUS ROOTSI AJAL

Rootsi riik pööras tähelepanu haridusele ning uute koolide avamisele Eestis. Liivimaa kuberner Johan Skytte [juhaan šütte] algatusel avati Tartus 1630. aastal **gümnaasium** (keskkool). Aasta hiljem alustasid tööd gümnaasiumid Tallinnas ja Riias. Tallinna kool tegutseb praegugi Gustav Adolfi Gümnaasiumi nime all. Tartu gümnaasiumist sai kahe aasta pärast ülikool.

Ülikooli avamine

Ettepaneku avada ülikool tegi Skytte ning kuningas Gustav II Adolf andis selleks loa. Tartu Ülikool avati 1632. aastal ja see töötab tänapäevani. Rootsi ajal toimus õppetöö ladina keeles. Ülikoolis sai õppida vaimulikuks, arstiks või õigusteadlaseks.

Gustav II Adolf oli Rootsi kuningas. Ta andis loa asutada Tartu Ülikool

Tartu Ülikool töötab alates 1632. aastast

Talurahvakoolid

Rootsi valitsus pidas vajalikuks, et rahvas õpiks lugema. Sel viisil oleks kasvanud jumalasõna mõju maarahvale. Talurahvakoolid alustasid tööd Rootsi aja lõpupoole Lõuna-Eestis. Rootsi võim nõudis mõisnikelt, et nad kannaksid koolikulusid. Kooliõpetaja sai toidukraami või maatüki harida, aga rahapalka ei makstud. Koolimaja oli tavaline suitsutare. Lapsed istusid pikkadel pinkidel ümber laua ning õppisid lugemist ja usuõpetust. Kirjutama sai õppida vaid vähestes koolides.

Forselius

Kooliõpetajate koolitamist Eestis alustas **pastori** poeg Bengt Gottfried Forselius.

Ta oskas hästi eesti keelt ning oli veendunud, et eesti lapsed suudavad õppida lugema, kirjutama ja arvutama. Aastal 1684 avas Forselius Tartu lähedal õpetajate **seminari**. See oli kool, kust said hariduse tulevased õpetajad. Seminar tegutses neli aastat ning seal õppis selle aja jooksul 160 poissi. Nemad õpetasid omakorda koolides eesti lapsi. Nii said alguse eesti rahvakoolid.

Forselius tahtis Rootsi kuningalt õpetajate seminarile toetust. Selleks sõitis ta Rootsi kuninga juurde kahe võimeka õpilase teadmisi näitama

gümnaasium	– keskkool
pastor	– kirikuõpetaja
seminar	– kõrgkool
vaimulik	– kirikuõpetaja
õigusteadus	– riigis valitsevaid käitumisnorme uuriv ja selgitav teadus

Forseliuse aabits

Küsimused ja ülesanded

1. Kus alustasid tööd esimesed gümnaasiumid?
2. Kes algatas Tartu ülikooli asutamise mõtte?
3. Millal avas ülikool uksed?
4. Kelleks sai ülikoolis õppida?
5. Missugused olid esimesed talurahvakoolid? Mida lapsed seal õppisid?
6. Kes alustas õpetajate koolitamist Eestis?

7. Tabelis on segamini läinud kuulsate meeste nimed ja nende tegevus. Sobita nimi ja tegevus.

1.	Gustav II Adolf	asutas õpetajate kooli
2.	Johan Skytte	andis loa avada Tartu Ülikool
3.	Gottfried Forselius	tegi ettepaneku asutada Tartu Ülikool

8. Uuri Internetist, kus asub Johan Skytte mälestusmärk.
9. Mitmendaks Tartu Ülikooli aastapäevaks see valmis?

38.–40. PEATÜKI KORDAMINE

1. Vali sulgudest õige lausejätk.

16. sajandil olid Liivimaa naaberriigid
(Rootsi, Norra, Taani, Poola–Leedu, Venemaa, Inglismaa)
- Kõige ohtlikumaks riigiks Liivimaale kujunes
(Poola–Leedu, Rootsi, Venemaa)
- Venelased ründasid Liivimaad
(1548. aastal, 1558. aastal, 1583. aastal).
- Sõda kestis
(25 aastat, 35 aastat, 45 aastat)
- Võitluseks venelaste vastu sõlmisid liidu
(Taani ja Poola, Rootsi ja Poola)

6. Vene väed
(*võitsid Liivi sõja, kaotasid Liivi sõja*)
7. Eesti ala jaotati
(*kahe kuninga vahel, kolme kuninga vahel, nelja kuninga vahel*)
8. Rootsi ajal oli Eesti jaotatud
(*kaheks kubermanguks, kolmeks kubermanguks, neljaks kubermanguks*)
9. Gümnaasiumide ja Tartu Ülikooli loomise algataja oli
(*Gustav II Adolf, Johan Skytte, Bengt Gottfried Forselius*)
10. Talurahvakoolide loomise algataja oli
(*Gustav II Adolf, Johan Skytte, Bengt Gottfried Forselius*)

41. SUURED LEIUTIŠED

Keskaegsete arusaamade muutumine

Keskajal arenes elu Euroopas väga kiiresti ja kasutusele võeti palju uusi leiutisi. Laevasõidud muutusid pikemaks ning nii avastati varem tundmata maid. Inimesed õppisid maailma paremini tundma, nende arusaamad avardusid.

Keskaja lõpus tunti rohkem huvi inimese saavutuste vastu. Jumala ja ühtlasi kiriku tähtsus vähenes.

Paljud senised kindlad teadmised vaidlustati. Tõestati, et maailmaruumi keskpunktis ei seisa Maa, vaid Päike. Poola õpetlane **Kopernik** oli veendunud, et Maa koos teiste planeetidega tiirleb ümber Päikese ning et Maa pöörleb samal ajal ümber oma telje.

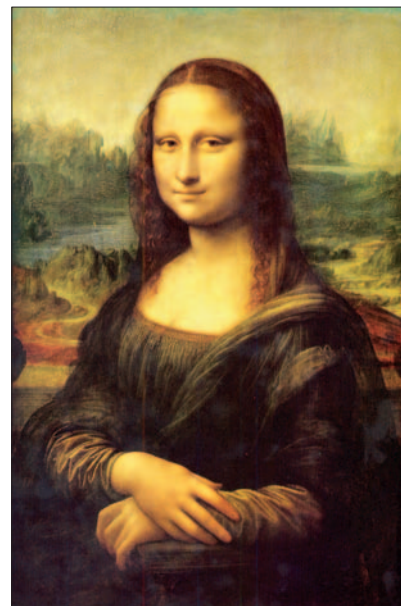

Mikołaj Kopernik avastas, et kõik planeedid tiirlevad ümber Päikese

Kunstnikud kujutasid inimest ja loodust tõetruult.

Kirjanikud kirjutasid inimeste igapäevasest elust. Kirjandusse ilmusid inimlikud tegelased, kellel oli nii häid kui ka halbu iseloomujooni. Raamatud polnud enam igavad ega täiesti eluvõõrad. Üha rohkem väärtustati inimese võimeid ja haridust.

Sellest ajast on pärit ka itaalia kunstniku Leonardo da Vinci maailmakuulus maal "Mona Lisa". Pildil on kujutatud noort salapäraselt naeratavat naist

Küsimused ja ülesanded

1. Mis põhjustel muutusid keskaja inimeste arusaamad elust?
2. Mis avastuse tegi Kopernik?
3. Nimeta uuendusi kunstis ja kirjanduses.
4. Nimeta keskaja lõpul toimunud muutusi.

Pärgament ja paber

Keskajal kirjutasid mungad raamatuid eriliselt töödeldud vasika- või kitse-nahale. Selle materjali nimi oli **pärgament**. Pärgament oli kallis ja väikesele paberile pidi ära mahtuma palju teksti. Mungad kirjutasid hästi tihedalt. Kirjalikke tekste oli vähe ning need olid haruldased.

Juba vanal ajal oskasid hiinlased paberit valmistada (vt pilti lk 55). See oskus levis ka Euroopasse. Euroopas valmistasid inimesed paberit linastest kaltsudest. Kõigepealt lõikasid paberitegijad kaltsud tükkideks ja panid seejärel vette likku. Vees need riidetükid lagunesid. Tekkis vedela pudru taoline mass. Paberi-valmistajad laotasid saadud massi sõeltele kuivama. Pärast lõikasid nad nii saadud paberipoognad tükkideks.

Kirjutatud raamatud

Raamatuid kirjutasid ümber mungad. Nad maalisid iga tähte hoolikalt. See töö läks aeglaselt ning päevas kirjutas munk valmis pool lehekülge teksti. Valminud leheküljega töötas edasi kunstnik.

Kunstnik kujundas värvilised suured algustähed, joonistas ja värvis pildid. Ühe raamatu valmimiseks kulus kuid, vahel aastaid. Sellised raamatud olid väga kallid ning neid said osta vaid rikkad inimesed.

Trükikunsti leiutamine

Käsitsi kirjutada oli raske ning aeganõudev. Otsiti paremaid ja kiiremaid kirjutamise võimalusi.

Sakslane **Johann Gutenberg** valmistas tinast tähed. Nendest tähtedest ladus leidur lehekülje teksti. Gutenberg leiutas trükipressi, mille abil pressis ta teksti paberile. Trükipressi leiutamine võimaldas raamatuid kiiremini trükkida.

Gutenberg avas oma trükikoja, kus trükkis esimese raamatu – piibli. Trükikunsti leiutamine kiirendas raamatute levikut. Trükitud raamat oli käsitsi kirjutatud raamatust mitu korda odavam. Raamatute levik aitas kaasa ka kirjaoskuse levikule rahva hulgas.

pärgament – loomanahkne materjal, millele kirjutati enne paberi leiutamist

Küsimused ja ülesanded

1. Mis materjalile mungad teksti kirjutasid?
2. Kes leiutasid paberi?
3. Miks võttis raamatute valmimine kaua aega?
4. Kes leiutas trükikunsti?
5. Millise masina leiutamine kiirendas raamatute valmistamist ja levikut?
6. Kuidas aitasid odavamad raamatud kaasa kirjaoskuse levikule rahva seas?

Johann Gutenberg

Trükipressiga sai vähese vaeva ja lühikese ajaga palju raamatuid trükkida

Püssirohi ja tulirelvad

Keskajal täiustus ka sõjapidamine. Kasutusele võeti tulirelvad. Tulirelvadest ehk püssidest tulistamiseks oli tarvis püssirohtu. Püssirohu leiutasid hiinlased üle tuhande aasta tagasi. Nad segasid erinevaid aineid ning said plahvatava segu. Hiinlased tarvitasid püssirohtu esialgu ilutulestike tegemiseks. Relvana kasutasid leiutajad püssirohtu mõni aeg hiljem süütepommides (11. sajandil) ja suurtükimürskudes (13. sajandil). Sellest ajast on püssirohi ning hiljem leiutatud teised lõhkeained olnud sõjapidamise lahutamatuks osaks.

Must püssirohi

Esimesed tulirelvad valmistati 14. sajandi alguses. Algupärane suurtükk oli jäme ühest otsast kinnine metalltoru. Toru täideti püssirohuga ja süüdati süütenööri. Kui süütenööri pidi jõudis tuli püssirohuni, siis see plahvatas. Plahvatus paiskas torust välja tulekera.

Musketid ja palgasõdurid

Esimesteks tulistavateks käsirelvadeks olid eestlaetavad püssid ehk **musketid**. Musketeid kasutanud sõdureid nimetati **musketärideks**. Musket oli mehest pikem ja kaalus umbes 10 kg. Selleks et paremini sihtida ning tulistada, asetasid sõdalased musketitoru hargile. Varajaste käsirelvadega sai tulistada kuni 9 meetri kaugusele.

Musketär tulistab hargile asetatud musketist

Rüütlivägede lõpp

Püssirohu kasutuselevõtt muutis sõjakunsti. Rüütlid ei suutnud end tulirelvade eest kaitsta. Musketikuul tungis rüütli raudrüüst läbi ning lahingus jäi võit musketäridele. 15. sajandi keskpaigaks olid püssid muutunud üsna tavaliseks. Rüütlivägi asendati tulirelvi kandvate sõjameestega. Kuna raskeid tulirelvi said kasutada ainult jalamehed, kaotasid ratsarüütlid tähtsuse. Oluliseks muutus jala- vägi.

Küsimused ja ülesanded

1. Mis eesmärgil kasutasid hiinlased püssirohtu?
2. Mis põhjusel kaotasid rüütliväed tähtsuse?
3. Mis väeliigiga nad asendati?

42. MAADEAVASTUSED

15. sajand (1492)	15. sajand	16. sajand (1519–1922)
Kolumbus avastas Ameerika	Hea Lootuse neem ja meretee Indiasse	esimene ümbermaailmareis

Huvi reisimise vastu

Keskajal arvasid inimesed, et Indias on külluses kulda ning hõbedat, kalliskive ja pärleid. Kaupmehed olid toonud Indiast maitseaineid: pipart, kaneeli ning muskaatpähkleid. Eurooplased tahtsid India rikkustele ise järele minna. Maad mööda ei saanud kaupmehed Indiasse kaubale järele sõita, sest kaubateedel varitsesid sõjakad türklased. Kaupmeeste tulud vähenesid ja see pani neid uusi lahendusi otsima.

Kompass, kaardid ja karavell

15. sajandil võtsid meresõitjad kasutusele Hiinas leiutatud kompassi. Kompass võimaldas merel ilmakaari määrata. Valminud olid ka täpsemad merekaardid. Laevaehitajad valmistasid ookeanisõiduks sobivaid tormikindlamaid purjekaid – **karavelle**. Karavelliga purjetasid meremehed ka vastutuult. Kõik need mereõidu edusammud julgustasid pikemaid merereise ette võtma.

Kolumbuse reisid

Indiasse jõudmiseks tuli purjetada itta. Ometi leidis 15. sajandil meremehi, kes arvasid, et Euroopast läände purjetav laev jõuab ikka Indiasse. Nad mõtlesid, et kui purjetavad ümber ümmarguse maakera, jõuavad nad ikka soovitud sihtkohta. Nii arvas ka itaallane **Christoph Kolumbus**.

Kolumbus sai Hispaania kuningalt kolm väikest laeva. Ta asus nendega 1492. aastal teele. Reisi kestel ületasid laevad Atlandi ookeani ning jõudsid tundmatute saarteni. Kolumbus pidas neid India saarteks ja nimetas sealseid elanikke **indiaanlasteks**. See nimetus on püsinud tänapäevani, kuigi indiaanlastel pole Indiaga mingit seost. Tegelikult oli Kolumbus jõudnud Ameerikasse.

Kolumbus avastas Ameerika

Uus meretee oli avastatud. Ameerika ehk Uus Maailm oli eurooplaste jaoks olemas.

Merd mööda Indiasse

Portugali meremehed võtsid ette pika laevasõidu Aafrika lõunatippu. Nad nimetasid selle koha Hea Lootuse neemeks. Sealt edasi purjetades jõudsid karavellid Indiasse. Portugallased töid Indiast maitseaineid. Nad rajasid Indiasse Portugali **asumaad** ehk **kolooniad**. Kaua aega viis kaubatee Lääne-Euroopast Indiasse ümber Aafrika mandri (vt kaarti lk 135).

Ameerikasse asutasid oma kolooniad hispaanlased.

Kolumbuse karavell Santa Maria

asumaa ehk **koloonia** – eemal asuva riigi (emamaa) võimu all olev maa-ala
karavell – purjelaev

Küsimused ja ülesanded

1. Miks tundsid eurooplased huvi India vastu?
2. Mis takistas kaubavahetust Indiaga?
3. Mis uuendused kergendasid meresõitu 15. sajandil?
4. Kust alustas Kolumbus oma reisi? Mis oli tema sihtpunkt?
5. Kuhu Kolumbus tegelikult jõudis?
6. Kuhu jõudsid esimeste eurooplastena Portugali meresõitjad?
7. Näita kaardil Kolumbuse merereisi teekonda.
8. Vt maadeavastuste kaarti lk 135. Näita kaardil mereteed Indiasse.

43. ESIMENE ÜMBERMAAILMAREIS

Esimese teadliku teekonna ümber maakera võttis ette portugallasest laevakapten **Magalhães** [magaljaeš]. Ta oli Hispaania kuninga teenistuses ning asus 1519. aasta kevadel viie laeva ja 265 mehega teele. Laevad ületasid Atlandi ookeani ja purjetasid ümber Lõuna-Ameerika mandri lõunatipu.

Rohkem kui kuu aega ekslesid purjekad Ameerika ning Tulemaa vahelises väinas. (Praegu kannab see väin Magalhãesi nime.) Kuid meremeeste visadus viis sihile: viimaks avanes ees peegelsile ookean.

Magalhães nimetas selle Vaikseks ookeaniks. Hiljem selgus, et tegelikult on see kõige tormisem ookean.

Vahepeal oli Magalhãesi laevastik vähenenud. Üks laev hukkus, teine põgenes kodumaale tagasi. Suurem osa toiduvarusid oli jäänud põgenenud laevale. Nii sattusid mehed üsna raskesse olukorda. Sellele vaatamata otsustas Magalhães kolme alles jäänud laevaga reisi jätkata.

Reis üle ookeani kujunes pikaks. Varsti lõppesid vee- ja toiduvarud. Nõrkenud meeskonnaliikmed sõid saepuru, rotte ning isegi pargitud nahka. Korraliku toidu ja joogivee puudumise tõttu haigestusid mehed skorbuuti. Selle raske haiguse põhjustas vitamiinide puudumine toidus. Meremeeste igemed veritsesid ning hambad kukkusid välja. Haigeid tabas üldine nõrkus ja nad surid valudes.

Kolm kuud ning kakskümmend päeva purjetasid meremehed mööda rahulikku ookeani, nägemata kordagi maad.

Viimaks jõudsid nälginud meresõitjad Filipiini saartele. Nad lootsid sealt toitu saada. Meestel oli tarvis puhata, ka laevad vajasisid remonti.

Külalised võeti sõbralikult vastu. Mõne aja pärast tahtis Magalhães endale alistada üht väikesaart. Pärismaalased võitlesid meremeeste vastu ja mürginoolest tabatud Magalhães sai surma. Magalhãesi laevad aga jätkasid teekonda.

Pikal teekonnal üle India ookeani ning ümber Aafrika uppus veel kaks laeva. 1522. a septembris saabus kodusadamasse vaid üks laev – **Victoria**. Teele asunud ekspeditsiooni 265 liikmest jõudis koju kõigest 18 kurnatud meremeest.

Esimene ümbermaailmareis oli tähtis. See laevasõit tõestas, et **planeet Maa on kerakujuline**. Meremehed said teada, et kõik ookeanid on omavahel seotud ja moodustavad ühtse maailmamere.

Maadeavastuste tulemused

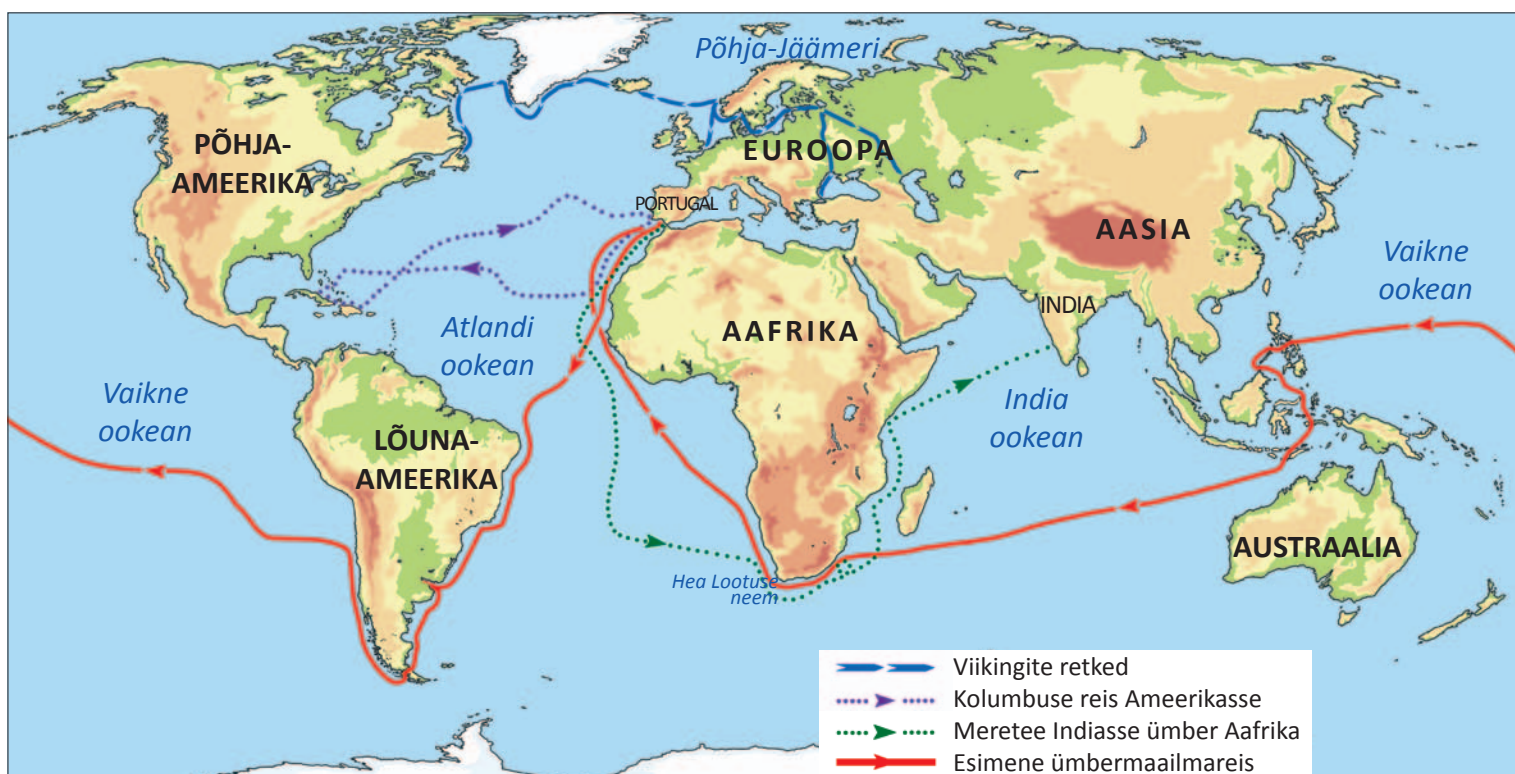
Maadeavastuste tulemusena õppisid eurooplased paremini maakera tundma. Nad said teadmisi võõrastest maadest ja rahvastest. Eurooplased said kasutada avastatud maade loodusrikkusi.

Purjekas Victoria jõudis ainsa laevana ümbermaailmareisilt tagasi

Euroopast Ameerikasse

Ameerika põliselanike – indiaanlaste – saatus kujunes pärast eurooplaste tulekut õnnetuks. Indiaanlased võtsid tulijaid sõbralikult vastu. Nad ei tundnud rauast tööriistu, tulirelvi, hobuseid ega alkoholi. Kõik uus oli neile huvitav. Kuid eurooplastel olid kurjad plaanid – röövida indiaanlaste vara.

Kaardil on kõige kuulsamad maadeavastused

Indiaanlased võitlesid valgetega. Indiaanlased olid püsside vastu võimetud. Eurooplased tapsid terved indiaanihõimud. Põliselanikud surid ka Euroopast toodud nakkushaigustesse. Kõige ohtlikumad neist olid rõuged.

Euroopast toodud hobused paljunesid Ameerika rohtlates kiiresti. Indiaanlased õppisid ratsutama ja tulistama ning muutusid valgetele ohtlikeks vastasteks.

Ameerikast Euroopasse

Indiaanlased kasvasid kartulit, tomatit, maisi, uba ja tubakat. Ka eurooplased õppisid neid taimi kasvatama. Need põlluviljad tõid meresõitjad laevadega Euroopasse, kust need hiljem levisid Aiasse ning Aafrikasse. Ka tubakas ja suitsetamise komme on pärit Ameerikast.

Asumaad Ameerikas

Kõige esimestena haarasid endale asumaid Kesk- ja Lõuna-Ameerikast Hispaania ning Portugal. Peagi jõudsid kohale inglased, kes võtsid oma valdusse Põhja-Ameerika rannikualad. Prantslaste kätte läksid kõige põhjapoolsemad alad. Veel oli asumaid Hollandil.

Küsimused ja ülesanded

1. Mida tõestas Magalhãesi retk Maa kuju kohta?
2. Mida õppisid eurooplased Ameerika indiaanlastelt?
3. Mis kodulooma viisid eurooplased Ameerikasse?
4. Mis riigid vallutasid endale asumaid?
5. Näita kaardil Atlandi ookeani, Vaikset ookeani, Lõuna-Ameerikat, Kesk- ja Põhja-Ameerikat.

KORDAMINE

1. Kellest või millest on jutt?

1. Ta elas veekogu ääres püstkojas.
Tema kehakatteks oli loomanahk.
2. Ta oli Egiptuse kuningas.
Tema hauaks ehitati kõrge püramiid.
3. Ta kehakatteks oli raudrüü.
Sama nime kandis üks Eesti presidentidest.
4. Ta oli hea meresõitja.
Sõidukiks oli draakonipeaga laev.
Sageli kujutatakse teda sarvedega kiivriga.
5. Ta sai tuntuks muistse vabadusvõitluse ajal.
Ta püüdis eestlaste malevaid ühendada.
Ta langes Madisepäeva lahingus.
6. Sellest sündmusest jutustatakse „Tasujas“.
Neli eestlaste juhti tapeti Paides.
7. Sinna sõideti kolme laevaga.
Arvati, et see maa on India.
8. Nad leiutasid paberi ja kompassi.
Neid peetakse ka püssirohu leiutajaks.
9. Selle mõtles välja üks sakslane.
Tema leiutis võimaldas raamatuid trükkida.
10. Ta õpetas, tervendas ja tegi imetegusid.
Jõulud on tema sünnipäev.

ÕPTIKU SÕNASELETUSED

A	aadel	– rüütliseisus, feodaalide-sõjameeste seisus
	ahing	– kalapüügiriist
	ait	– hoone toidu ja riiete hoidmiseks
	akvedukt	– veejuhe
	alepõld	– metsa maharaiumise ja puude põletamise tulemusena saadud põld
	alepõllundus	– metsa maharaiumine ja põletamine põllumaa saamiseks
	amb	– vibupüss
	arhitekt	– ehituskunstnik
	asumaa ehk koloonia	– väljaspool emamaad paiknev piirkond
E	eKr	– aeg enne Kristuse sündi
	eraomand	– isiklik vara
F	feodaal ehk mõisnik	– maaomanik
	feodaalkord ehk feodalism	– ühiskonnakord, mille puhul kuulusid maa ja võim feodaalile
	feodaalne hierarhia	– feodaalide tähtsuse järjekord
	feood ehk mõis	– feodaali majapidamine
G	gladiaator	– kutseline elu ja surma peale võitleja Vana-Rooma võitlusmängudel
	gümnaasium	– keskkool
H	hagu	– puuoksad; kütteks maharaiutud peened puud
	hieroglüüf	– kirjamärk, mis tähistas enamasti ühte sõna
	hiis	– püha tammemets
	hõim	– mitu lähestikku elavat ühise keele ja kombestikuga sugukonda
I	ikaldus	– viljasaagi osaline või täielik hävimine sadude või põua tõttu
	islam	– usund
J	jahvekiivid	– hõõrumiskivid teradest jahu saamiseks
	Jeesus Kristus	– ristiusu ehk kristluse rajaja
	jõudik	– jõude, st tööd tegemata elav inimene

K	kanal	– vee juhtimiseks kaevatud kraav
	kanalisatsioon	– torustik reovee ehk musta vee ärajuhtimiseks
	kannupoiss	– rüütli abiline
	karask	– odraleb
	karavell	– purjelaev
	karjakasvatus ehk karjandus	– loomakasvatus
	katk	– raske nakkushaigus
	katoliku kirik	– üleilmne kirik
	kedervars	– ketrusvahend (voki eelkäija)
	keiser	– valitseja, kuningas
	kesa	– puhkama jäetud põld
	kiilkiri	– kiilukujulistest kirjamärkidest koosnenud kiri
	kirikukümnis	– kümnendik saagist, mille pidi kirikule andma
	kiviaeg	– muinasaja ajajärk, kui tööriistad valmistati peamiselt kivist
	klooster	– munkade ja nunnade elupaik
	kompass	– vahend ilmakaarte määramiseks
	komöödia	– naljamäng, lõbusa sisuga näidend
	korilus	– marjade, seente, pähklite ja juurikate korjamine toiduks; muinasinimese põhiline toiduhankimise viis
	kubermang	– valitsemisala Rootsi ajal
	kuberner	– kubermangu juht
	kultuur	– 1) inimühiskonna arengutase, kui inimeste elukorraldus viib riigi tekkeni (ajaloos); 2) inimühiskonna loova mõtlemise ja sellest tuleneva tegevuse tulemuste kogum
	kuningas	– valitseja
	kuppel	– kumer, kaarekujuline katus
	kõblas	– põllutööriist
	kõplapõllundus	– põlluharimine kõblastega
	külakogukond	– ühe küla elanikud
L	liitriik	– iseseisvate riikide liit
	linnriik	– linnast ja seda ümbritsenud küladest koosnenud riik
	linnus	– 1) muinaseestlaste kaitseehitis; 2) feodaali kindlustatud elamu keskajal
	luteri usk	– 16. sajandil Saksamaalt paljudesse Euroopa maadesse levinud usk, mis on saanud nime usu-uuendaja Martin Lutheri järgi

lābirāākimised – nõupidamine kokkuleppe saavutamiseks

M **maaviljelus** – põlluharimine

malev – eestlaste sõjavägi

meister – töökoja omanik, osav käsitööline

muinasaeg – kõige varasem ajajärk inimkonna ajaloos.
Sellest ajast puuduvad kirjalikud teated

munk – kloostri elav mees

musket – eestlaetav püss

musketär – musketit kasutanud sõdur

muumia – lagunemist takistavate ainetega töödeldud surnukeha

mõisategu ehk **teotöö** – töö, mida talupojad pidid mõisniku heaks tegema

N **naturaalmajandus** – kõik eluks vajalik valmistati külas, kaubavahetust peaaegu polnud

niisutusviljelus – kastmisvee juhtimine põllule kanalite ja tammide abil

nunn – kloostri elav naine

O **ohverdama** – jumalatele ande tooma

olümpiamängud – Vana-Kreekas alguse saanud spordivõistlused

orduaeg – keskaeg Eestis

ori – õigusteta inimene

P **pagan** – uskmatu; inimene, kes pole ristitud

papüürus – paberitaoline materjal, mis saadi samanimelisest taimest

pastlad – pehmed nahkjalatsid

pastor – kirikuõpetaja

pihukirves – algeline kivist tööriist; esimene inimese valmistatud tööriist

piiskop – katoliku kiriku juht ühes riigis või piirkonnas

pKr – aeg pärast Kristuse sündi

polis – linnriik Kreekas

preester – 1) Vana-Egiptuses mõjukas ja rikas jumalate tahte edastaja ja täitja, kirjaoskuse levitaja, templi haldaja
2) ristiusus vaimulik, kes ristas inimesi, pidas jumala-teenistusi ja muid kristlikke kombetalitusi

pronks – vase ja tina sulam

pronksiaeg – muinasaja ajajärk, kui tööriistad valmistati peamiselt pronksist

põlispõld	– pidevalt haritav ja väetatav põld
põud	– liigne kuivus, vihmavaesus (põuane suvi)
pärgament	– loomanahkne materjal, millele kirjutati enne paberi leiutamist
pärisori	– talupoeg, kes kuulus mõisnikule, pidi tema heaks töötama ega tohtinud elukohta vahetada
pärisorjus	– talupoegade täielik sõltuvus mõisnikust
pühak	– isik, keda kristlased eriti austasid
püramiid	– Egiptuse vaarao haudehitis
püstkoda	– lattidest püstitatud elamu
püstteljed	– püstised kangasteljed riide kudumiseks
püünis	– riist või tõke loomade püüdmiseks
R raad	– linnavalitsus
raekoda	– linnavalitsuse hoone
rauaaeg	– muinasaja ajajärk, kui tööriistad valmistati peamiselt rauast
reformatsioon	– usupuhastus
rehielamu	– pikk hoone, mis koosnes rehetoast ja rehealusest
riik	– kindla maa-ala, seaduste ja valitsejatega maa
rinnanõel	– rinnaehe; kaunistatud nõel
Rooma paavst	– katoliku kiriku juht
rüütel	– sõjamees keskaegses Euroopas
rüütliordu	– otseselt sõjapidamisega seotud rüütlite vaimulik ühendus
rüütliseisus	– feodaalide seisus
S sajand	– sada aastat
sell	– käsitööline, kellel polnud oma töökoda
seminar	– kõrgkool
sfinks	– inimese näoga ja lõvi kehaga kivikuju
sirp	– viljalõikusriist
sisekaubandus	– kauplemine oma maa piirides
skulptor	– kujur, kujude valmistaja
sugukond	– sugulaste grupp, kes elas koos
suitsutare	– korstnata ja akendeta eluhoone, kus suits läks välja uksest või seinaavast

T	talu	– hooned koos põldudega
	talupoeg	– põlluharija
	tamm	– rajatis veevoolu tõkestamiseks
	tarbeesemed	– igapäevaelus vajalikud asjad, näiteks toidunõud, mööbel
	tempel	– pühakoda; hoone usutalitusteks
	teotöö ehk mõisategu	– töö, mida talupojad pidid mõisniku heaks tegema
	term	– Rooma saun
	tragöödia	– kurbmäng, kurva sisuga näidend
	tsement	– sidusaine ehituses
	tsunft	– käsitööliste ühing
	turuplats	– kauplemiskoht linnas
	tõstesild	– linnusesse viinud sild, mis tõsteti ööseks üles
V	vaarao	– Egiptuse valitseja
	vabariik	– valitsusvorm, kui riigijuhid valitakse
	vahetuskaubandus	– kauplemine kaup kauba vastu
	vaimulik	– kirikuõpetaja
	vallikraav	– linnust ümbritsenud veega täidetud kraav
	varanduslik ebavõrdsus	– inimeste jaotumine rikasteks ja vaesteks
	varjaag	– viikingi nimetus, mida kasutasid idaslaavlased
	veetše	– rahvakoosolek Novgorodi vürstiriigis
	viiking	– Skandinaavia meresõitja
	viisud	– puukoorest punutud jalatsid
	viljaikaldus	– viljasaagi hävimine kas põua või liigse vihma tõttu
	väliskaubandus	– kauplemine välismaaga
Õ	õigusteadus	– riigis valitsevaid käitumisnorme uuriv ja selgitav teadus
	õpipoiss	– meistri juures ametit õppiv poiss
	õukondlased	– kuninga teenistuses olevad isikud
Ü	ülik	– kogukonna juht, teistest külaelanikest rikkam ja mõjukam inimene

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

Hariduslike erivajadustega
õpilaste õppevara arendamine

ISBN 978-9949-9332-6-6

9 789949 933266